

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL
NAZİRLİYİ

Jurnal 1970-ci ildən nəşr olunur.

2015, № 2 (211)

MƏKTƏBƏQƏDƏR
VƏ
İBTİDAİ TƏHSİL
(elmi-metodik jurnal)

2
2015

REDAKSİYA HEYƏTİ

Baş redaktor: prof.Y.Ş.Kərimov

Aydın Əhmədov

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin məktəbəqədər və ümumi təhsil şöbəsinin müdiri;

Faiq Şahbazlı

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin dərslik və nəşriyyat şöbəsinin müdiri;

Nərminə Alnəğıyeva

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin məktəbəqədər təhsil sektorunun müdiri;

Asəf Zamanov

Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və Yenidən hazırlanma İnstitutunun direktoru, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor;

Nurlana Əliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Kollccinin direktoru, filologiya elmləri doktoru, professor;

Vaqif Əmiraslanov

Bakı Sosial-Pedaqoji Kollccinin direktoru, tarix üzrə fəlsəfə doktoru;

Vidadi Xəlilov

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun baş elmi məsləhətçisi, pedaqoji elmlər doktoru, professor;

Ramiz Əliyev

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin ümumi psixologiya kafedrasının müdiri, psixologiya elmləri doktoru, professor;

Mircəfər Həsənov

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunun ibtidai təhsilin metodikası kafedrasının müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, professor;

Azadxan Adıgözəlov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, pedaqoji elmlər doktoru, professor;

Həqiqət Hacıyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi, biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent;

Zemfira Əsədova

Bakı şəhəri, Nizami rayonu, 175 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının müdiri;

Esmira Ağayeva

İ. Əfəndiyev adına Elitar Gimnazianın ibtidai siniflər üzrə direktor müavini;

Bibixanum İbadova

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun ibtidai təhsil kurikulumu şöbəsinin müdiri, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru;

Könül Həsənova

Bakı şəhəri, Nəsimi rayonu 111 nömrəli körpələr evi-uşaq bağçasının tərbiyəcisi;

Xalidə Talibova
(məsul katib)

Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru.

Yığılmağa verilmiş 06.04.2015. Çapa imzalanmış 15.05.2015.

Kağız formatı 60x84 1/8. Şərti çap vərəqi 9.0.

Şifariş № 07. Tiraj 1000. Qiyməti 2 manat 50 qəpik.

Redaksiyanın ünvanı: AZ 1010. Bakı, Zərifə Əliyeva küçəsi, 96.

Tel. 493-84-41, mob. (050) 520-50-11.

«RS Poliqraf» MMC-nin mətbəəsində hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

Ünvan: Bakı, A.Məmmədov , 113.

MÜNDƏRİCAT

ÜMUMPEDAQQI PROBLEMLƏR

Muradova Z. Şagirdlərin şəxsiyyət kimi formallaşmasında mənəvi dəyərlərin rolü	4
Əsədova İ. Metodmərkəzlərdə idarəetmənin modernləşdirilməsi	8
Ağayev R. Düşüncəmizi kamilləşdirək!	11
Aslanova V. Dilim mənim, elim mənim!	13

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏRBİYƏ

İsmayılova Q. Təbiət güsəsində və təbiətdə kiçikyaşlılarla əməyin təşkili	17
Миронова Н. Природа не имеет органов речи, но создает языки и сердце	21
Sirzadova M. Körpəlik dövründə fiziki tərbiyə	27

FƏNLƏRİN TƏDRİSİ VƏ QABAQCIL TƏCRÜBƏ

Məcidova R. Şagirdlərin şifahi nitqindəki leksik nöqsanlarının aradan qaldırılması yolları	31
Məmmədov V. Şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün inkişafı üçün qeyri-standart məsələlərdən istifadə	34
Məcidova A. Riyaziyyat dörslərində kombinator və məntiqi məsələlər şagirdlərin riyazi təfəkkürünün inkişaf vasitəsi kimi	40
İbadova B. Kitab bağlı sandıq, mütləq onun açarıdır	43
Quliyev B. Fiziki tərbiya üzrə dörsin tipləri və onların vəzifələrinin reallaşması istiqamətləri	45

İNKLÜZİV TƏHSİL

Dostuzadə D. Eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblilərin idrak fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi	50
--	----

ƏDLƏBƏ-70

Mirzəliyev M. İkinci Dünya müharibəsi	53
Xəlilov V. Azərbaycanın ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin Böyük Vətən Müharibəsi ilə əlaqədar yaradıcılığı	58
Abdinova S. Şagirdlərin milli qəhrəmanlara məhəbbət ruhunda tərbiyəsi təcrübəsindən	64

ƏBDÜL ƏLİ OĞLU ƏLİZADƏ

Əliyev R.,	
Əmrəhli L. Azərbaycan psixologiya elminin korifeyi	68
S.Vurğun. Ananın öyüdü	71
S.Rüstəm. Ana və poçtalyon	72

ŞAGİRLƏRİN ŞƏXSİYYƏT KİMİ FORMALAŞMASINDA MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN ROLU

Zəhra Muradova ,
pedoqogika üzrə fəlsəfə doktoru
zahra.muradova@hotmail.com

açar sözlər: şəxsiyyət, mənəvi dəyərlər, mənəvi zənginlik, mənəvi tələbat, etik davranış, müəllimin peşə etikası, etik qaydalar, müəllim andı

ключевые слова: личность, духовные ценности, духовное богатство, моральная потребность, этическое поведение, профессиональная этика учителей, этические нормы, клятва учителя

key words: personalality, moral value, spiritual wealth, spiritual needs, ethical behavior, professional ethics of a teacher, ethics, teacher's oath

Yer üzünün əşrəfi sayılan insan o zaman sözün həqiqi mənasında insanlıq zirvəsinə ucalır ki, o, mənən zəngin olur, şəxsiyyət kimi tanınır, hər yerdə hörmətlə qarşılanır. Belə mövqe uşaqlıq, yeniyetməlik illərindən inkişaf etməyə, formalaşmağa başlayır. Uşaqlıq, yeniyetməlik dövrü isə orta məktəb illəri ilə əlaqədardır. Məktəb illərində şəxsiyyətin mənəvi zənginliyi ilə əlaqədar yaranan əxlaqi keyfiyyətlər, Məhəmməd Peyğəmbərin (s.ə.s.) dediyi kimi, daş üzərində yazılaraya bənzəyir. Əbədi təsir qüvvəsi mahiyyət dolğunluğu ilə daha çox nəzərə çarpir. Təsadüfi deyildir ki, ulu öndərimiz Heydər Əliyev uşaqların aydın məqsəd yolunda sağlam ruhla, ahəngdar inkişafı məsələlərini daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Ümumtəhsil məktəblərinin şagirdləri və ali məktəb tələbələri ilə çoxsaylı görüşlərində atalıq qayğısı ilə faydalı tövsiyələr verir, onları gələcəyə inamla baxmağa, fəaliyyətə səsləyirdi.

Ulu öndərimizin Azərbaycan gənclərinin 1996-cı il, fevral ayının 2-də keçirilən birinci forumundakı məşhur nitqində dedikləri bu gün də onların həyat, fəaliyyət devizinə çevrilmişdir: "Hər bir Azərbaycan gənci öz həyat yolunu müstəqil Azərbaycan Respublikasının gələcək yolu kimi qəbul etməli, həyatını qurarkən, özünü həyatda fəaliyyətə hazırlayarkən, fəaliyyətə başlayıb, onu davam etdirərkən özü və ailəsi haqqında da düşünməlidir, ancaq hər şeydən çox, hər şeydən artıq müstəqil Azərbaycanın bu günü, gələcəyi haqqında düşünməlidir" [1, səh.344].

Azərbaycanda müasir tələblərə cavab verən təhsil sisteminin qurulması prosesi sürətlə gedir və bu prosesdə insan amili əsas prioritet kimi öz əksini tapmışdır. Təhsilin əsas məqsədi hərtərəfli inkişaf etmiş, savadlı, yüksək etik normalara əməl edən şəxsiyyət yetişdirməkdir. Bu isə məktəbin qarşısında dövlət tərəfindən qoyulan, böyük əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir.

İnsanın şəxsiyyət kimi formalaşması bir neçə istiqamətdə həyata keçirilir:

- elmi biliklərə sahib olmaq;
- yüksək insanı dəyərlərə malik olmaq;
- milli-mənəvi dəyərlərə sadıqlik;
- bəşəri dəyərləri qiymətləndirmək.

Şagird elmi biliklərə yiyələnmək üçün sahib olacağı ixtisasa uyğun, dünyəvi bilikləri mənimsəyərək təbiət və cəmiyyət hadisələrini dərk etməli, onların təhlilinə əsasən nəticə çıxarmaq bacarığına malik olmalıdır.

Yüksək insanı dəyər dedikdə, düzlük, doğruluq, halallıq, xeyirxahlıq, rəhmdillik, sədaqət, zəhmətsevərlik, özündərk, etik davranış, ləyaqət və digər müsbət keyfiyyətlər nəzərdə tutulur.

Əsrlərlə xalqın qan yaddasına hopmuş adət-ənənələr, öz tarixinə hörmət, vətənpərvərlik, millətinin, dilini sevmək, islam əxlaqına riayət etmək, ədəbi və xalq yaradıcılığı ırsını qorumaq, mədəni səviyyənin püxtələşməsi milli-mənəvi dəyərlərə daxildir.

İnsani və milli-mənəvi dəyərlər bəşəri dəyərlərin əsas komponentləridir. Hər bir insan özü, ailəsi, məktəbi, yaşadığı məkan haqqında qlobal məlumat malik olur. Onu bəşəri düşüncələr narahat edir. O, sülh, əmin-amanlıq, ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji problemlər, digər xalqlara hörmət, tolerantlığın qorunması kimi bəşəri dəyərlər haqqında fikirləşir. Beləliklə, təhsil öz əsas strateji missiyasını həyata keçirmiş olur. Bu isə şəxsiyyətin formallaşması üçün elmi-praktik baza yaradır. Sosial-iqtisadi həyatın modernləşdirilməsi və qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması problemi “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə dövlət Strategiyası”nda xüsusi olaraq nəzərə çatdırılır və qarşıya mühüm vəzifələr qoyulur.

Iftixar hissi ilə deməliyik ki, məktəblilər, tələbə gənclər ümummilli lider H.Əliyevin göstərdiyi yolla inamla irəliləyir, müstəqil Azərbaycanımızın bu gününə, gələcəyinə layiq vətənpərvər nəslin aparıcı qüvvələrinə çevrilirlər. Bu yolun uğurlu təminatına nail olmaq üçün, hər şeydən əvvəl, gənclərin şəxsiyyət zənginliyinə və buna qüvvətli təsir göstərən amillərə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Problemin bu cəhətində bəhs edərkən mənəvi dəyərlərin diqqət mərkəzinə gətirilməsinə və onların təlim-tərbiyə sistemində geniş yer tutmasına xüsusi fikir verilməlidir. Bu prosesdə insanı mənənə ucaldan milli-mənəvi və bəşəri dəyərlərə istinad olunması təxirəsalınmaz vəzifələrdəndir. Milli-mənəvi dəyərlər əsrlərdən əsrlərə, nəsillərdən nəsillərə keçərək tərbiyədici funksiyası ilə həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Pedaqoji elmlər doktorları Piralı Əliyev və Hüseyir Əhmədovun fikirləri xüsusi maraq doğurur: “Mənəvi tələbat cəmiyyətin diktəsi ilə yaranır. Məhz bu baxımdan tarixi xarakter daşıyır. Cəmiyyət inkişaf etdikcə mənəvi tələbat da artır. Bəzən cəmiyyətin tələbatına uyğun gəlməyən mənəvi dəyərlər dəyişir və yeniləri yaranır. Bəzən mənəvi tələbat mənəvi istehsali qabaqlayır, yeni dəyər yaradır. Mənəvi tələbatların mahiyyətini aydınlaşdırarkən ilk növbədə onların obyektiv şərtini nəzərə almalıdır. Bu, heç də mənəvi tələbatların şüur ilə bağlılığını inkar etmir. Belə olanda onun inkişaf səviyyəsi şüura olan təsir amillərindən asılıdır.” [2, səh.12]. Çox doğru və düzgün qənaətdir. Həmin ideyalar, elmi mülahizələr, fikirlər pedaqoji prosesdə müəllimlərin fəaliyyət istiqamətlərinə çevrilməlidir. Belə bir ideya inamını, habelə klassik pedaqoqların dönə-dönə təkrarladıqları “Yalnız şəxsiyyət vasitəsilə şəxsiyyət tərbiyə etmək olar” fikri bir an belə nəzərdən qaçırlıkmamalıdır. Şagird şəxsiyyətinin formallaşmasında müəllimin, onun şəxsiyyətinin rolü, təsir qüvvəsi daha geniş və əhatəlidir. Müasir dövrdə problemin bu cəhətinə xüsusi fikir vermək, zəruri tədbirləri həyata keçirmək təxirəsalınmaz vəzifələrdən sayılır.

Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri M.Cabbarovun 2014-cü il, may ayının 16-sı tərixli əmri ilə təsdiq olunmuş “Müəllimlərin etik davranış qaydaları” yuxarıda göstərdiyimiz problemlər baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Həmin sənədin “Müəllim şəxsiyyəti” bölməsində ictimaiyyətin rəğbətinə səbəb olan cəhətlər, mənəvi keyfiyyətlər üzərində dayanılır:

- Müəllim təhsilalanlarda fəal vətəndaş mövqeyi formallaşdırır, onları vətənpərvərlik, azərbaycanlılıq, dövlətçilik ruhunda tərbiyə edir, müstəqil həyata və əmək fəaliyyətinə hazırlayır.
- Müəllim yenilikçidir. O, innovasiya və yeni tədris texnologiyalarını mənimşəyir və öz təcrübəsində tətbiq edir.
- Müəllim ona həvalə edilmiş işin keyfiyyətinə, nəticələrinə görə, hər bir təhsilalanın intellektual, emosional, mənəvi inkişafı üçün məsuliyyət daşıyır.
- Müəllim gənc nəslə milli və bəşəri dəyərlər aşılımaqla təhsilalanların mədəni inkişafı prosesində iştirak edir.
- Müəllim təhsilalanlara keyfiyyətli təhsil verməklə peşəsinə olan ictimai etimad və hörməti doğrudur.
- Müəllim pedaqoji etika və əxlaq normallarına riayət edir, öz nüfuzunu yüksək tutur, ziyanlılıq nümunəsi göstərir.

• Müəllim şəxsi nümunəsi ilə təhsilalanlara Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına, dövlət rəmzlərinə, Azərbaycan xalqının tarixinə, mədəniyyətinə, islam dininə, dilinə, adət və ənənələrinə, milli və ümuməbəşəri dəyərlərə, cəmiyyətə, ətraf mühitə hörmət və qayğı hissi aşayırlar.

• Müəllim təhsilalanların şərəf və ləyaqətinə hörmətlə yanaşır, əsassız mühakimələrə yol vermir, qərəzsizlik və obyektivlik nümayiş etdirir.

• Müəllim peşə fəaliyyəti dövründə maraqların toqquşmasına yol vermir, vəzifə səlahiyyətlərindən şəxsi maraqları üçün istifadə etmir.

• Müəllim bilərəkdən yalan, təhrif olunmuş, yaxud öz şəxsi marağı naminə həmkarının vəziyyətinə dair qeyri-dəqiq məlumat verməsinə görə qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyır.

• Müəllim təhsil müəssisəsinin əmlakını qoruyur, ondan səliqəli və səmərəli istifadə edir. O, təhsil müəssisəsinə məxsus əmlakdan (sinif otağı, tədris resursları, telefon, kompüter, mebel və s.) şəxsi maraqları üçün istifadə etmir.

• Müəllim icra və əmək intizamına riayət edir, iş vaxtında kənar işlərlə məşğul olmur, üzürsüz işdən yayınmir.

• Müəllim şəxsi həyatında milli əxlaq, ictimai davranış normalarına riayət edir [4].

Göründüyü kimi, bu müddəaların hər biri müəllim şəxsiyyətinin mənəvi zənginlik göstəriciləridir. Bunlar elə ahəngdarlıqla verilmişdir ki, onları bir-birindən ayırmak mümkün deyil. Əgər bu gün ümumtəhsil məktəblərində çalışan müəllimlər həmin ali keyfiyyətləri öz şəxsi nümunəsində təcəssüm etdirirsə, deməli, ona tapşırılan işin səmərəli nəticələri də lazımi tələblər səviyyəsində olacaq, çünki daim həmin mənəvi keyfiyyətlərle, sözün həqiqi mənasında, yaşayan, çalışan müəllimlər onları öz yetirmələrinə də aşılayacaqlar. Bir cəhəti də unutmamalı yiq ki, xalqımızın uzaq və yaxın tarixində maarifpərvər insanlar, yüksək nəticələr əldə etmək naminə öz biliyini, bacarığını əsirgəməyən peşəkar müəllimlər az olmamışdır. Uğurlu nəticələr o zaman əldə olunur ki, müəllim şəxsiyyəti və peşəkarlığı üst-üstə düşür. Şagirdlər belə pedaqqlara hörmət, məhəbbət və ehtiramla yanaşırlar.

Ümumtəhsil məktəblərində çalışdığını və pedaqoji tədqiqatlara qoşulduğum illərdə bu qənaətə gəlmişəm ki, mənəvi zənginliyi, müsbət keyfiyyətləri ilə tanınmayan, onları fəaliyyət prosesində nümayiş etdirməyə nail ola bilməyən müəllimlər heç zaman şagirdlərin və valideynlərin rəğbətini qazana bilməzlər. Bu, sınaqlardan çıxmış, fəaliyyət prosesində özünü doğrultmuş həyat həqiqətidir. Bu gün belə bir cəhəti də unutmamalı yiq ki, qloballaşan dünyada təhsil sisteminin yenidən qurulması prosesi sürətlə davam edir və insan amili əsas götürülür. Ədalətli müəllim şagirdin biliyini düzgün, obyektiv qiymətləndirdikdə müsbət nümunəyə çevrilir və həmişə sevilir.

Pedaqoji elmlər doktoru, prof. Şəmistan Mikayılovun “Müəllimlərim” kitabında müəllim haqqında deyilənlər bu fikirləri təsdiq edir: “Təlim-tərbiyə işində müəllimin rolu, nüfuzu valideynin, xüsusilə atanın əməyinə bərabər tutulur, müəllim “mənəvi ata” adlandırılır”. Bəli, müəllim mənəvi atadır. Azərbaycanın maarifpərvər şairi Seyid Əzim Şirvani (1835–1888) oğlu Cəfərə nəsihətlərinin birində (“Oğluma nəsihət”) deyir:

Cəfər, ey nuri-dideyi-Seyyid!
Qonçeyi-növrəsideyi-Seyyid!
Üləma həqqini rəyət qıl,
Əhli-elmə həmişə hörmət qıl!

Elm bir nur, cəhl zülmətdir,
Cəhl duzəxtdur, elm cənnətdir.
Sənə hər kimsə elm edər təlim,
Ona vacibdir eyləmək təzim...

Pədərin bir mənəm, bir ustadın,
Cəhd qıl yaxşı çıxmağa adın.

Şeir parçasından aydın olur ki, gənclərin təbiyəsində, onların bir şəxsiyyət, vətəndaş kimi formalaşmasında müəllimin rolü valideylə bərabər tutulur. Şair öz övladına açıq deyir: "Pədərin (atan) bir mənəm, bir ustadın (müəllimin)."

Şagirdlərin şəxsiyyət zənginliyində, dünyagörüşünün formalaşmasında məktəb mühiti ailəni tamamlayan bir amildir. Bəzən uğursuz ailədən çıxan uşaqlar, yeniyetmələr cəmiyyət üçün yararlı, müsbət əxlaqi dəyərlərin daşıyıcısı kimi özlərini təqdim edə bilirlər. Bu mənada məktəb mühiti ailənin aşılıaya bilmədiyi keyfiyyətləri şagirdlərdə formalaşdırır bilir. Dahi Nizami "İskəndərnəmə" poemasının "İqbalnamə" hissəsində deyir:

Hər kəs yaxşı-yaman, nə qoysa əsər,
Bununla zatını bürüzə verər.

və ya :

Gövhər kimi saf insan zərif olar cahanda,
İnsan nəyə gərəkdir, təlaşı yoxsa canda...

Məktəblilərin mənəvi təbiyəsində bu hikmətlərdən, söz incilərindən müntəzəm, sistemlə istifadə etmək qarşıya qoyulan vəzifələrin uğurla yerinə yetirilməsinə zəmin yaradır. Nizami Gəncəvidən başlayaraq müasir dövrə qədər xalqımızın mütəfəkkirləri, alimləri, dövlət xadimləri əldə etdikləri uğurlara görə oxuyub bəhrələndikləri kitablara, müəllimlərinin şəxsi nümunələrinə borclu olduğunu dəfələrlə nəzərə çatdırmışlar, çünkü həmin şəxslərin təkcə yaradıcılığı yox, həm də keçidləri həyat yolu, şəxsiyyətləri çox güclü təbiyəvi təsir imkanlarına malikdir. Bunu heç zaman yaddan çıxarmamalıyıq.

ədəbiyyat

1. Əliyev H. "Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı: Təhsil, 2002.
2. N.Gəncəvi "İsgəndərnəmə". Bakı: EA-nın nəşriyyatı, 1982.
3. Əliyev P., Əhmədov H. "Gənclərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında təbiyəsi". Bakı: Təhsil, 2006.
4. Mikayilov Ş. "Müəllimlərim". Bakı: Araz , 2015.
5. Müəllimlərin etik davranışları. "Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2014-cü il, may ayının 23-ü.

роль моральных ценностей в формировании учеников как личность резюме

В статье говорится о роли моральных ценностей в формировании личности учеников общеобразовательных школ, о возможностях влияния на них, об основных аспектах этой работы. Особое внимание уделено национально-духовным ценностям. В контексте данной проблемы делается акцент на основные качественные показатели личного примера преподавателя, нормам этичного поведения и даются соответствующие рекомендации.

the role of moral values in shaping the personality of students summary

Role of moral values in the personality formation of pupils of comprehensive schools, possibility of influencing them; key aspects of this work are discussed in the article. Main focus is made on the core national spiritual values. Personal example of the teachers, ethical norms of behavior are considered within the context of this problem; recommendations are given

METODMƏRKƏZLƏRDƏ İDARƏETMƏNİN MODERNLƏŞDIRİLMƏSİ

İlhamə Əsədova,
ARTPI-nin doktorantı, elmi işçi

açar sözlər: metodiki xidmət, metodiki təminat, təhsil müəssisəsi, maddi baza, təlim modulu

ключевые слова: методические услуги, методическое обеспечение, учебное заведение, материальная база, учебный модуль

key words: methodical service, methodical supply, educational institution, the material base, training module

Respublikamızın təhsil sistemi qarşısında duran əsas və təxirəsalınmaz məsələlərdən biri təhsilin idarə edilməsinin yeni tələblərə uyğun təşkilinin təmin olunmasıdır. "Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası" keyfiyyət nəticələri və əhatəliyinə görə dünya ölkələri sırasında aparıcı mövqə tutan, səriştəli müəllim və təhsil menecerlərinə, qabaqcıl texnologiyalara əsaslanan təhsil sisteminin yaradılması üçün genişmiqyaslı tədbirlər nəzərdə tutur. Strateji istiqamətlərdən biri təhsildə nəticələrə görə şəffaf və səmərəli tənzimləmə mexanizmlərinə malik, ictimai xarakterli yeni idarəetmə sisteminin formalasdırılmasıdır. Ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiya Çərçivəsinin yaradılması və tətbiqi də strageyiyyaya daxil olan maddələrdəndir.

İdarəetmə nədir, ona yeni yanaşma dedikdə nə başa düşülür?

İdarəetmə əvvəlcədən nəzərdə tutulmuş vəzifə və funksiyaları həyata keçirmək məqsədilə insana, kollektivə təsir etmək məqsədi daşıyır. İdarə olunan müxtəlif sosial sistemlər içərisində mürəkkəbliyi, çoxparametrliyi ilə seçilən təhsil sistemi cəmiyyətin təhsilə olan tələbatını ödəmək, onun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olmaq məqsədilə bir sıra tədbirlər planını həyata keçirir.

İdarəetmədə kadrların professional səlahiyyətlilik səviyyəsinin üç komponenti özünü bürüzə verir:

- idarəetmə bacarığının olması;
- idarəetmə fəaliyyətinə hazırlıqlı;
- idarəetmə fəaliyyətini təmin etmək üçün səxsiyyətin professional keyfiyyətləri.

Təhsil müssisələrində dövlət siyasetinin həyata keçirilməsi məqsədilə metodmərkəzlər yaradılır. Təhsil idarələrinin nəzdindəki metodmərkəzlərin idarəolunma mexanizmi də təhsildə yüksək göstəricilərin əldə edilməsinə ciddi təsir göstərir. Müasir dövrə şagird hazırlığının aşagi səviyyədə olması, hər şeydən əvvəl, pedaqoji kadrların metodik, psixoloji, ixtisas və mədəni hazırlıq səviyyələrinin qeyri-qənaətbəxş olması ilə əlaqədardır. Bunun səbəbləri isə məktəblərin metodiki təminatında, metodmərkəzlərin idarə olunmasında mühafizəkarlıqdır. Bu mənada metodmərkəzlərin idarə olunmasının modernləşdirilməsi günün mühüm məsələlərindəndir.

Modernləşmə (modernisation) – müasir dövrün tələblərinə, yeni normalara, texnoloji proseslərə uyğunlaşmaq, tarixin bütün mərhələlərində cəmiyyətin ehtiyac duyduğu zamanla ayaqlaşma fəaliyyətidir. Milli təhsilin modernləşdirilməsi, davamlı inkişafdan irəli gələn bir zərurət kimi, mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qloballaşma insanlarda təfəkkürün yeni reallıqlara uyğunlaşmasını ön plana çəkir, əhatəli informasiyanı qiymətləndirir, proqnozlaşdırıb ilən kadrların hazırlanmasının vacibliyini gündəmə gətirir. Bu mənada ümumtəhsil sistemi xüsusi funksiya yerinə yetirir. Təhsil sistemi elə qurulmalıdır ki, texnoloji, mədəni sahələrdə innovasiya proseslərinin genişlənməsi şəraitində düzgün istiqamət götürmək qabiliyyətinə malik mütəxəssislər

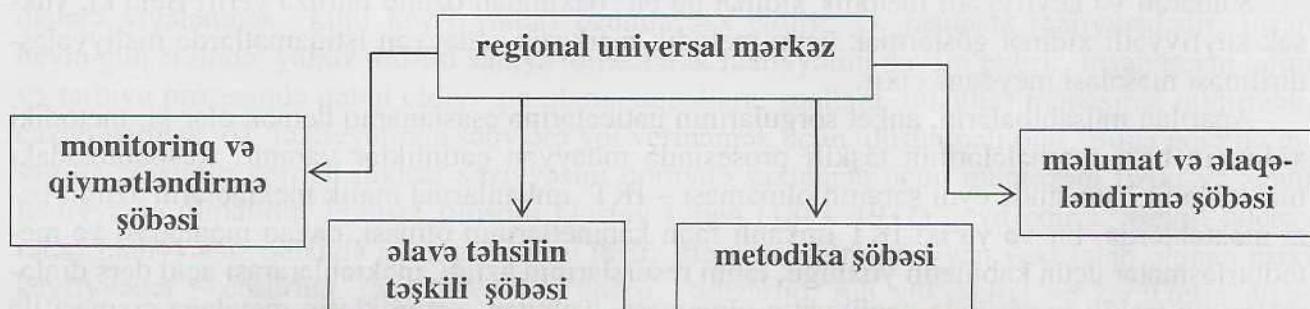
hazırlamaq mümkün olsun. Bitkinin məhsuldarlığı onun becərilməsindən, torpağı münbitləşdirmə tədbirlərindən asılı olduğu kimi, yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanması da ümumtəhsil məktəblərində metodmərkəzlərin idarə edilməsi mexanizmindən asılıdır.

Ümumtəhsil məktəblərinin metodiki təminatı təhsilin keyfiyyətini yüksəldən amillərdəndir. Bu vəzifənin icrası rayon təhsil şöbələrinin nəzdində fəaliyyət göstərən metodmərkəzlər tərəfindən həyata keçirilir. Hər hansı müəssisə, idarə və ya təşkilatın işinin nəticəsi onun necə idarə edilməsindən asılıdır. Araşdırma göstərir ki, metodmərkəzlərin idarə olunmasında müəyyən irəliləyişlərlə yanaşı, çatışmazlıqlar da özünü bürüzə verir.

Nəzərdə tutulan nəticəyönümlülükə əldə edilən real nəticələrin müqayisəsi idarəolunmanın keyfiyyət göstəricisidir. Bu müqayisə idarəetmədə olan səmərəliliyi və nöqsanları görməyə imkan verir.

Metodmərkəzlərin yeni istiqamətdə fəaliyyət modelinin əsasını idarəolunma və nəzarət işləri təşkil edir: metodmərkəzlərin yenidən qurulması, idarə olunması və ona nəzarət; əlavə və distant təhsilin təşkili; Təhsil Nazirliyinin nəzarəti altında internet metodmərkəzinin yaradılması; rayon metodmərkəzlərinin internet saytının yaradılması, rayon metodkabinetinin internet səhifəsinin yaradılması; distant pedaqoji təhsil sisteminin təşkiline ciddi ehtiyac var. Yaşlıların təhsili sistemində pedaqoji kadrların ixtisasının artırılması, yenidən hazırlanması metodmərkəzlərin işinin mühüm istiqamətlərindən biridir.

Metodmərkəzlərin strukturunda bəzi dəyişikliklərin edilməsi günün tələbidir. Rayon (şəhər) təhsil idarələrinin gələcəkdə regional mərkəzə çevriləməsi mərhələsinin davamı kimi metodmərkəzlərin **resurs mərkəzi** və ya **metodiki xidmət** adları altında yenidən qurulması tələbatını yaradır. Resurs mərkəzinin strukturu belə ola bilər:

Monitoring və qiymətləndirmə şöbəsi vaxtaşırı regionun müəllimləri və təhsil işçilərinin fəaliyyətinin monitoringini təşkil edir. Hər müəllimin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi onun dərs dediyi şagirdlərin bilik və bacarıqlarının səviyyəsi ilə müəyyənləşdirilir.

Əlavə təhsilin təşkili şöbəsi təhsilə cəlb olunan müdavimlərə təlimin vaxtını və növünü, proqramlarını, həcmini, keçirilmə yerini müəyyənləşdirir, tədrisin təşkili üçün mütəxəssislər dəvət edir, müəllimlərin və məktəb rəhbərlərinin əlavə təhsilə cəlb olunmalarını həyata keçirir.

Təhsil menecerlərinin hazırlanması və təhsilin idarə olunması üzrə əlavə təhsil proqramlarının, təlimin genişmiqyaslı təşkili təxirəsalınmaz məsələlərdəndir. Yaxşı olar ki, metodmərkəzlərin işçiləri də bu təlimlərə cəlb edilsinlər. Metodmərkəzin rəhbəri liderlik xüsusiyətlərinə malik olmalıdır.

Təhsildə müasir texnologiyaların imkanlarına cavab verən informasiya mühitinin yaradılması informasiyanın qeyri-məhdud həcmində toplanmasını, sistemləşdirilməsini təmin edir. Bu, bilavasitə metodmərkəzlə müəllimlər arasında sıx əlaqə yaradır.

Müasir şəraitdə gənc nəslin təlim-tərbiyə prosesindəki mövcud nöqsanlar, şagirdlərin hazırlıq səviyyələrinin aşağı olması pedaqoji kadrların metodik, psixoloji, ixtisas və mədəni hazırlıq səviyyələrinin müasir tələbata cavab verməməsi ilə əlaqədardır. Məlumdur ki, mütəxəssis ali məktəbi bitirdikdən 3-5 il sonra ali məktəbdə aldığı biliklərin 50-60%-ni unudur. Deməli, pedaqoji işçilərin ixtisas səviyyəsi və metodik hazırlığının artırılmasının fasilsizliyi təmin olun-

malıdır. Ona görə də əlavə təhsil üzrə proqramlarda aşağıdakı məsələlərin həlli öz əksini tap-malıdır:

- müəllim hazırlığı proqramlarına təhsilin idarə olunması fənninin daxil edilməsi;
- yenidən hazırlanma təhsil pilləsində müxtəlif kateqoriyalı təhsil menecerlərinin hazırlanması üçün proqramların tərtibi və tətbiqi;
- ayrı-ayrı ixtisaslar üzrə metodistlərin hazırlanması sahəsində təlimlərin təşkili.

Kurikulum və əlavə təhsil proqramlarında azkomplektli məktəblər nəzərdə tutulmayıb. Həlbuki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 4505 ümumtəhsil məktəbindən 1336-sı azkomplektlidir. Bu məktəblərdə işləyən müəllimlər kurikulum təlimindən az faydalayırlar. Araşdırmaclar göstərir ki, bu tip məktəblərdə işləyən müəllimlər təlimə cəlb olunsalar da, öyrəndiklərini istifadə etmədiklərindən, bir müddət sonra unudurlar.

H. Əhmədov "Qloballaşma, modernləşdirmə: yeni insan və təhsil problemləri" məqaləsin-də təhsildə ziddiyətlər və paradiqmalara toxunur:

1) Təhsil keyfiyyətliliyi üçün bahalı, kütləviliyi üçün isə ucuz olmalıdır, adı danışq dili ilə desək: "Ucuz ətin şorbası olmaz".

2) Təhsil dar ixtisaslı olmalıdır, çünki "nəhayətsiz olanı əhatə etmək" mümkün deyildir. Təhsil dərin olmalıdır, çünki dar ixtisaslı mütəxəssislər yenilikləri pis qavrayır, fənlərarası bilik-lərdən çətinliklə baş çıxarır, ümumi məsələnin həllində digər profilli mütəxəssislərlə ünsiyyət qurmaqdə əziyyət çəkirələr.

3) Təhsil məzmununa görə könüllü, həmçinin məcburi olmalıdır. Yalnız bu halda o, maksimum dərəcədə səmərəlidir.

Bu ziddiyətləri həll etmədən yeni təhsil sisteminə keçmək çox çətindir.

Səmərəli və keyfiyyətli metodik xidmət də bu baxımdan özünü bürüzə verir. Belə ki, yüksək keyfiyyətli xidmət göstərmək üçün metodik mərkəzin müəyyən istiqamətlərdə maliyyələş-dirilməsi məsələsi meydana çıxır.

Aparılan müsahibələrin, anket sorğularının nəticələrinə əsaslanaraq demək olar ki, metodiki xidmətin bəzi mərhələlərinin təşkili prosesində müəyyən çətinliklər yaranır. Respublikadakı məktəblərin hamısında eyni şəraitin olmaması – İKT imkanlarına malik məktəblərin azlığı, bəzi məktəblərdə bir və ya iki İKT imkanlı fənn kabinetlərinin olması, dayaq məntəqəsi və metodbirləşmələr üçün kabinetin yoxluğu, təlim resurslarının azlığı, məktəblərarası açıq dərs dinləmələrinin təşkili prosesində nəqliyyatın olmaması üzündən çətinliklərin meydana çıxmazı ilə əsaslandırılır.

Ədəbiyyat

- 1.Əhmədov H.H. Qloballaşma, modernləşdirmə: yeni insan və təhsil problemləri. "Təhsil problemləri" qəzeti, 2013-cü il, sentyabrın 7-si.
- 2.Ismixanov M.A., Bəxtiyarova R.Ə. Məktəbin idarə edilməsi. Bakı: ADPU-nun mətbəəsi, 2012.
- 3.Xəlilov V. Məktəbdaxili metodbirləşmənin fəaliyyətinə dair. Bakı: "Kurikulum" jurnalı, 2012-ci il, № 3.
- 4.Rzayev O.H., Məmmədov S.M., İsmayılov İ.N. Təhsilin idarə olunmasının əsasları. Bakı: Mütərcim, 2012.

ОПТИМИЗАЦИЯ ШКОЛ МЕТОДИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

резюме

В статье рассказывается о вопросах организации методической работы учителей школы управления, одной из важных отраслей. Долгое время, но методической подготовке и повышении профессионального уровня учителей, представляющих большое значение в развитии образования решающей силой характеризуется как тени, методической службы. Несмотря на определенные работы в этом направлении, отмечается необходимость доработки ряд вопросов.

school teaching software optimization summaru

One of the most important sectors məkəbin management and organization of methodical work with teachers in the article refers to the issue. Long remained in the shadows, but methodical training of teachers and raising the professional level of great importance in the development of education methodical service, which can be described as decisive force. To carry out some work in this direction, despite a number of issues on the development of the new situation created by necessity.

DÜŞÜNCƏMİZİ KAMILLƏŞDİRƏK!

Rəcəb Ağayev,

Naxçıvan Dövlət Universitetinin müəllimi,
pedagoji elmlər namizədi, dosent

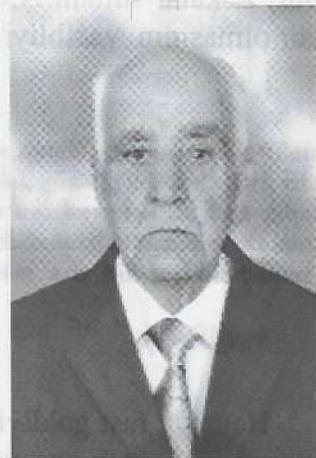
Kamil bir palançı olsa da insan,
Yaxşıdır yarımcıq papaqçılıqdan .

N. Gəncəvi

açar sözlər: düşüncə, bəhrələnmə, bilik, bacarıq, vərdiş, ağıl

ключевые слова: размышление, совершенствование, знание, умение

key words : reasoning, taking advantage, knowledge, ability, habit, mind

“İnsan dünyaya kamil düşüncə qabiliyyəti ilə gəlmir” [1, səh.146]. İnsan faydalı iş görmək üçün beynini fəaliyyətə gətirməlidir. O, hər hansı işi görərkən dərindən düşünməli, qəti qərara gəlməlidir. Fiziki və əqli cəhətdən sağlam uşaqla düşüncəni inkişaf etdirmək, kamilləşdirmək imkanları mövcuddur. Bu imkanlardan düzgün, məqsədyönüllü istifadə etmək lazımdır. Uşaqlar əqli-fiziki cəhətdən sağlam doğulduqda təlim-tərbiyə prosesində yaş və bilik səviyyələrinə, fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinə, qabiliyyətlərinə uyğun şəkildə fikirləşir, böyük-lərin öyünd-nəsihətlərini dinləyərək kamilləşirlər. Düşünmə insan beynin fəaliyyətidir. Sağlam insan beyni reallıqları aşkarlamaq, düşünmək, bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnmək kimi keyfiyyətləri özündə eks etdirir. O, fasiləsiz fəaliyyətdədir. İnsan beyni gün ərzində yalnız bir-iki saniyə dincələrək fəaliyyətini davam etdirir. İnsan beyni təlim və tərbiyə prosesində qəbul etdiyi qıcıqlara, siqnallara, suallara düzgün münasibət bildirmək, cavab vermək, öz fəaliyyətində səhvlərə yol verməmək üçün düşünməli olur. Buna görə də insan öz beyninin normal inkişaf səviyyəsini qoruyub saxlamaq üçün müntəzəm fiziki və zehni fəaliyyətdə olmalıdır. Fransız filosofu Qustav Liben (1841–1931) qeyd edir : “Beyin hüceyrələri fəaliyyətsiz qalanda iş qabiliyyətini itirir. Bərpası üçün müəyyən vaxt tələb olunan psixi keyfiyyətlər – cəsurluq, təşəbbüskarlıq, enerji, işgüzarlıq, ruh yüksəkliyi və xarakterin digər keyfiyyətləri fəaliyyət üçün səbəb olmayanda sürətlə silinə bilər” (2, səh.379). Bu səbəbdən də hər bir insan öz beyninin inkişafı, düzgün işləməsi, kamilləşməsi qayğısına qalmalıdır.

Kiçikyaşlı uşaqların beynin fəaliyyətində, ünsiyyət mədəniyyətinin formallaşmasında dialoqun rolu böyükdür. Dialoq uşaqların düşüncələrinin, yürüdükləri fikir və mülahizələrin, anlaşış və məlumatların başqalarına çatdırılmasında əsas vasitədir. Uşaqlarla ünsiyyət prosesində mənəvi normaların gözlənməsi, onlara düzgün münasibətin rolu böyükdür.

İnsanın həyat təcrübəsi, qazandığı bilik, bacarıq və vərdişlər artdıqca fərdi psixoloji keyfiyyətlərinə müvafiq düşünmə qabiliyyətləri formalasılır. Bu inkişafın səviyyəsini, keyfiyyətini artırmaq üçün uşaqlarla mütəşəkkil təlim-tərbiyə işləri aparılmalıdır. Şagirdlərin düşünmə qabiliyyətlərinin inkişafında, kamilləşməsində müəllimin öz fənnini, onun metodikasını, uşaq psixologiyasını dərindən bilməsi, pedagoji ustalığı, ünsiyyət mədəniyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim metodik ustalığa malik olmaq üçün daim yaradıcı fəaliyyət göstərməlidir. Pedaqoji təcrübə, ünsiyyət fikir müstəqilliyyinin formallaşmasına müsbət təsir göstərir. Uşaqlarda müstəqil fikir yürütmək qabiliyyəti yüksəldikcə real nəticələrə gəlmək səriştəliliyi də inkişaf edir. Düşünmə qabiliyyəti uşaqlara səhvə yol verməməkdə, reallıqları düzgün qiymətləndirməkdə yaxından kömək göstərir.

İnsan beyninə xas olan düşünmə fəaliyyəti bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnməyin mühüm vasitəsidir. Bilik, bacarıq, vərdişlərə yiyələnmə beynin fəaliyyəti prosesində baş verir. Qazanılan biliklərin səviyyəsi artdıqca düşünmənin də səviyyəsi yüksəlir. Təlim prosesində bilik,

bacarıq və vərdişlərin əldə olunması, yaddaşda qalması, möhkəmləndirilməsi düşünmə səviyyəsi ilə bağlıdır. Biliyin şüurlu qavranılmasında, yaddaşda qalmasında nitqin rolu böyükdür. Bu səbəbdən də uşaqların düşünmə qabiliyyətlərini nitqlə vəhdətdə formalasdırmaq lazımdır.

Mütəşəkkil təlim-tərbiyə insanın əqli səviyyəsinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərir. Ağıl və düşüncə insanın kamilləşməsində həlledici rol oynayır, onun mənəviyyatını yüksəldir. Ağıl bütün müşküllərin, bağlı qapıların açarıdır. Ağıl bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnməklə təşəkkül taparaq inkişaf edir. İnsanın həyatında ağılin dəyərini ata-babalarımız yüksək dəyərləndirmişlər: “Ağılı söz qüvvədə bir opdudan ötedir.”, “Ağıl yaşda deyil, başdadır.”, “Ağıl bazar da satılmar ki, hamı ala.” və s. Kamilləşmək çoxsahəli biliklərə yiyələnmək sayəsində mümkündür. Zəkalar sultanı N.Gəncəvi insanın vaxtı bada vermədən, şüurlu şəkildə öyrənməyə səfərbər olmasının vacibliyi ilə bağlı fikirlərini belə ifadə etmişdir:

Düşüncəsi, ağlı sağlam olan kəs,
Lazımsız sözləri danışa bilməz. (4, səh.13)

Sən çalış, yaxşıca öyrən dünyani,
Bəşəri, bitkini, daşı, heyvani.
Qalacaq əbədi bir şey dünyada—
Öyrən günlərini vermədən bada. (4, səh.2).

Həyatda rast gəldiyimiz bütün gözəlliklər – nəfis, gözoxşayan əşyalar, abidələr, bədii sənət nümunələri, qəlb oxşayan musiqi insan düşüncəsinin məhsuludur. Həyatda yaradıcı, zəkali, kamil insandan dəyərli heç nə ola bilməz. Pedaqoji ədəbiyyatlarda təsdiqlənir ki, insan gördüyü işin keyfiyyətini yüksəltmək üçün daim yaradıcı fəaliyyət göstərməlidir. Yaradıcı olmayan insan nəinki inkişaf edib irəli gedə, hətta mövcud inkişaf səviyyəsini də qoruyub saxlaya bilməz. Filosofların dedikləri kimi: “Fəaliyyətimiz düşüncələrimizin nəticəsidir.”, “Əlimizdə olan ağlımzdə olandır”.

Qədim yunan filosofu Platon demişdir: “Başqalarının xoşbəxtliyinə çalışarkən, biz öz xoşbəxtliyimizi tapırıq”. Pedaqoji ədəbiyyatlardan məlumdur ki, kim öyrədirsa, özü də öyrənir. Bu cəhətdən Platonun sözlərində böyük həqiqət var. Düşünərək, düşündürərək öyrətmək öyrədənin özünü də kamilləşdirir. Beyin fəaliyyəti sayılan düşüncənin rolu “Kəlilə və Dimnə” əsərində də öz təsdiqini tapmışdır:

Düşmənin hər gizli fikrini görər,
Oğrun bir baxışla ağlının gözü.
Bircə an düşünsən, zehnin kəşf edər,
Sirlər pərdəsilə bürünmüş sözü.

XXI əsr yüksək texnologiyalar, elmi-texniki tərəqqi, inkişaf əsri, düşünən beyninlər əsridir. Düşünən beynin ordunun görə bilmədiyi işləri həyata keçirə bilər. Nizami Gəncəvinin sözləri ilə desək:

Bir qılinc öldürsə on adam əgər,
Düşüncə ordunu salar dərbədər.

ədəbiyyat

1. Психология (Под редакцией проф. Б.А.Куримецкого), Москва, 1979.
2. Əlisə Nicat. Dünya filosofları. Bakı, 1995.
3. Əsgərov Ş. Kamilləşən düşüncə. Bakı, 2013.
4. Babaların hikmət və nəsihətləri. (Tərtibat və lüğət M.Sultanovundur). Bakı: Gənclik, 1980.
5. “Kəlilə və Dimnə”. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004.

совершенствование мышления

резюме

В статье говорится о мышлении как мозговой деятельности человека, о его пользе, значении, пути развития в сфере формирования личности человека.

lets strengthen our thought
summary

In the article is stated about the improvement ways in the field of human formation, the value, benefit of thought being as human and brain activity.

DİLİM MƏNİM, ELİM MƏNİM!

Vəsmiyyə Aslanova,

Bakı şəhəri, Binəqədi rayonu, Namiq Babayev adına
144 nömrəli məktəbin dil-ədəbiyyat müəllimi

Dilimiz o qədər zəngin, cəzibədar bir dildir ki, onun zənginliyini, gözəlliyini hələ dərk edə bilməmişik. Hər bir azərbaycanlı öz ana dilini – dövlət dilini mükəmməl bilməlidir. Xalqın, millətin öz ana dilindən əziz bir şeyi ola bilməz.

H. Əliyev

açar sözlər: Azərbaycan dili, ana dili, dövlətçilik atributu, dilin saflığı, kommunikasiya vasitəsi, ümumtürk ünsiyyət dili

ключевые слова: Азербайджанский язык, родной язык, атрибут государственности, чистота языка, средства коммуникации, общетюркский язык общения

key words: Azerbaijani language, mother tongue, attributes of statehood, the purity of language, communication, turkic language spoken

Ana dili hər bir millətin varlıq möhürüdür, o, hər kəs üçün doğmadır, əzizdir. Bizim də doğma dilimiz Azərbaycan dilidir. Bu dil vətənimizin – Odlar yurdunun möhürüdür.

Azərbaycan ! Ürəklərin odundan yaranmış diyar!

Azərbaycan – tarixlər şahidi, sərhədsiz təfəkkürü olan Nizamini, həqiqət şəhidi Nəsiminin, könlük hər guşesindən xəbər verən, eşqin bütün çalarlarını görən dunya ürəkli sənətkar Füzulinin vətəni...

Nəsrəddini, Cəlili ciyində xalq dərdinin Kəpəzi, Şahdağı...

Sinəsində çalın-çarpaz göz yaşı, ah dağı...

Sabiri – gülüşündə hüzn, kədərində hüsn, sükutunda tufan...

Tufanı ərşə dayaq, alovdan yaranan bir insan....

Elə bir insan ki, doğma dilinin, doğma vətənin bütün ağrı-acısını əsərlərində əks etdirmiş, hürriyyət aşığı kimi yaddaşlara həkk olunmuşdur.

Dağlarda çatmışq ocağımızı,

Duman yorğanımız, səngər evimiz...

Doğma dilimizi, torpağımızı,

Vaxt olub, qılıncla qorumuşuq biz.

Qoruduğumuz bu dil doğma anamızın, Vətənimizin dilidir, mənəvi sərvətimiz, mənəviyyatımızdır. Bu dil Nəsimi fəlsəfəsi, Vaqif mətinliyi, Natəvan ahi, Sabir üsyəni, Səməd şəriyyəti, Bəxtiyar harayı, Şəhriyar həsrətini özündə birləşdirib.

Ana dili! Nə qədər rəfiq, nə qədər ali hissələr oyadan bir kəlmə! Nə qədər müqəddəs, nə qədər möhtəşəm, uca bir qüvvə! O dil ki, mehriban bir vücud olan ana öz məhəbbətini, şəfqətini bizə bu dildə bəyan edib. Hələ beşikdəykən bir layla şəklində öz ahəng və lətafətini bizə eşitdirib, ruhunun ən dərin guşələrindən bir məhəbbət bəxş edibdir bizə...

«Lay-lay dedim, yatasan,
Qızıl gülə batasan...»
Haradan gəlir bu səs-səda?
Bəlkə illər arxasından
Lay-lay çalır gəlin ana?!
Lay-lay axır, çocuq baxır...
Bəs nə üçün mürgüləmir?
Bayaq ana südü əmib,
İndi ana ruhu əmir...

Ana laylası ilə ruhumuza hopan bu dil müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət dili, milli-mənəvi dəyərlərimizi özündə birləşdirən dövlətçiliyimizin əsas atributudur.

Dil insanın ruhudur. Bu ruh bədəndən çıxa bilməz, çünkü o, ana laylası ilə hopub qəlbərə. O, insanla doğulur, insanla da yox olur.

Azərbaycanın maarifpərvər oğlu H. Zərdabi yazdı: «Hər xalq, hər tayfa elm-təhsil edən vaxtda gərək öz dilində, öz din və məzhəbində tərəqqi eləsin ki, dünyada qala bilsin. Onsuz xalq, məmləkət ola bilməz». Bu sözlərdən sonra aşağıdakı misralar yada düşür:

Ey öz doğma dilində danişmağı ar bilən,
Bunu iftiخار bilən
Modalı ədabazlar!
Qəlbinizi oxşamır qoşmalar, telli sazlar...
Qoy bunlar mənim olsun!
Ancaq Vətən çörəyi,
Bir də ana ürəyi
Sizlərə qənim olsun!

Dilə münasibət xalqa münasibətdir. Tarixə nəzər salsaq, görərik ki, zaman-zaman təzyiqlərə məruz qalıb ana dilimiz... Ərəblərin, rusların müstəmləkəsi olan doğma vətənimizin dili əvvəlcə ərəb-fars, sonralar rus-Avropa dillərindən alınma sözlərlə yüklənib. K.D.Uşinski deyirdi: « Bir millətin malını, dövlətini, hətta vətənini əlindən alsan, o millət ölüb-itməz, amma dilini alsan, ondan bir nişanə qalmaz... ». Bəli, dil yoxdursa, deməli xalq da yoxdur.

XIX əsrin Avropa səyyahları, rus ziyahları dilimizi yüksək qiymətləndirmiş, onun yayılma, kommunikasiya dairəsini fransız dili ilə müqayisə etmişlər. A.Düma göstərmışdır ki, fransız dilini bilməklə bütün Avropanı, Azərbaycan dilini bilməklə bütün Qafqazı gəzmək olar.

Öz dilini qürur mənbəyi hesab edən Rəsul Rza yazdı:

Mən insanam,
Vətənim var, elim var.
Ən böyük həqiqəti,
azadlığı, məhəbbəti, nifrəti
Söyləməyə qadir olan dilim var...

Bütün ömrü boyu dilimizin saflığı uğrunda mübarizə aparan C.Məmmədquluzadə «Azərbaycan» məqaləsində yazmışdır:

«– Dilim nə dilidir?
– Azərbaycan dilidir.
– Yəni Vətənim haradır?
– Azərbaycan vilayətidir.
– Haradır Azərbaycan?

– Azərbaycanın çox hissəsi İrandadır ki, mərkəzi ibarət olsun Təbriz şəhərindən. Qalan hissəsi Gilandan tutmuş qədim Rusiya hökuməti ilə Osmanlı hökuməti daxilindədir.»

Bu sözlər hər bir azərbaycanlıya Azərbaycanın tarixini, coğrafiyasını tanıdır.

Fikirləşdik ki, ana dilinin səslənmədiyi torpaq vətən deyil. Buna görə də itirilən dilimizə qayıtmayı özümüzə borc bildik. Saysız-hesabsız döyüşlərdən keçdik, bərkidik, mətinləşdik. Azərbaycan dilinin respublikamızın dövlət dili kimi təsdiqlənməsinə nail olduq. Böyük Bəxtiyarın təbirincə desək:

«Mən azadam, müstəqiləm!» sözlərini
Öz dilində deməyə də
İxtiyarın yoxsa əgər,
De, kim sənə azad deyər?
Söylə, necə azadsan ki,
Komalarda dustaq olub ana dilin?
Böyük-böyük məclislərdən
İtirilib ilim-ilim?

Hələ XVI əsrə rəsmi dövlət dili statusu alan ana dilimiz bu gün bütün beynəlxalq təşkilatların ali məclislərində səslənir:

Qalxıb Şah dağına söz istəyirəm,
Çatsın bu harayım dinləyənlərə.
Mən «nankor» deyirəm, «nacins» deyirəm,
Öz ana dilini bilməyənlərə!

Ana dilinin taleyi, xalqın taleyi ilə bağlı olan dilimizin zənginliyi, şirinliyi çoxlarını qıçıqlandırırdı... Dilimizi də böldülər, vətənimizi böldükləri kimi...

Öz sıvri ucuyla bu lələk qələm
Dəldi sinəsini Azərbaycanın.
Başını qaldırdı, ancaq dəmbədəm
Kəsdilər səsini Azərbaycanın!

Bir deyən olmadı, durun, ağalar,
Axı bu ölkənin öz sahibi var!
Siz nə yazırsınız bayaqdan bəri,
Bəs hanı bu yurdun öz sahibləri?

Bu çağırış xalqı silkələdi, elinə, dilinə sahib olanlar tapıldı. Dilimiz Azərbaycan dövlətçiliyinin tərkib hissəsinə çevrildi. Azərbaycanda, Pəhləvi rejimi dövründə İranda bu dilin qadağan olunduğu zaman Şəhriyar «Türkün dili» şerini yazaraq haray qopardı:

Türkün dili tək sevgili, istəkli dil olmaz,
Ayrı dilə qatsan, bu əsil dil əsil olmaz!

Şəhriyar ümumtürk ünsiyyət dilinə mərhələ-mərhələ irəliləyən doğma dilimizin millimənəvi birləşmə simvolu olması ideyasını şerin, sənətin, sənətkarların birliyində böyük məhərətlə ifadə etmişdir:

Bülbül kimi qondu o qızılğullarə könlüm,
Vahidlərə, Qabillərə, Bülbüllərə könlüm!
Şair olalı borcludur Sabırlarə ruhum,
Vurğunu Süleyman kimi şairlərə ruhum!

Gülgün bacım – azər qadını bərqərar olsun!
Osman, Nəbi, Kürçaylı, Rəsul, Tədə var olsun!
Fürsətdə Səhənd ilə sizə gül səpəriz biz,
Hər göz sizi görmüşsə, o gözdən öpəriz biz!

Ana dili barədə Xəlil Rza Ulutürk belə yazmışdır:

Bu dildədir yüz abidə, min abidə,
Xilafəti parçalayan Babəkimin qəzəbi də.
Məhv olarsa bir gün bu dil,
Göygöl onda Göygöl deyil,
Qoşqar onda Qoşqar deyil!
Öz dilini sən qala bil!
Şərqə, qərbə işiq saçan
Füzulini sən qala bil!
Sağdır dilim, demək sağdır
Milyard yaşılı məmləkətim!

Məşhur ədəbiyyatşunas alim F.Köçərli « Molla Nəsrəddin» jurnalında yazdı: « Ana dili millətin mənəvi diriliyidir. Ananın südü bədənin mayası olduğu kimi, ananın dili də ru-hun qidasıdır».

Ana dilimizlə bağlı bir çox fərmanlar verilib. Həmin fərmanlardan biri 2001-ci il iyun ayının 18-də verilmiş « Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında», digəri isə 2001-ci il avqust ayının 9-da verilmiş «Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında» fərmandır. Bu fərmanlara əsasən, fevral ayının ilk həftəsində əlifba günü qeyd olunur. Fevral ayının 21-i isə Beynəlxalq Ana dili günü kimi təsbit olunmuşdur.

2002-ci il sentyabr ayının 30-da «Dövlət dili haqqında qanun» qəbul edildi. 2003-cü il yanvar ayının 2-də «Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında» sərəncam imzalandı. Sərəncama əsasən, Azərbaycan dili mustəqil Azərbaycanın dövlət dili, millətlərarası ünsiyyət vasitəsi kimi elan olundu.

Əsrlərdən-əsrlərə vuruşaraq yol gələn mübariz dilimiz bu gün ən inkişaf etmiş dünya dilləri ilə bir sıradə dayanır. Bu dildə yazılın və oxunan himnimiz, ali məclislərdə qaldırılan üçrəngli bayraqımız kimi dövlətimizin, dövlətçiliyimizin varlığını sübut edir.

ədəbiyyat

- 1.“Dövlət dili haqqında Qanun”, 2002-ci il, sentyabr ayının 30-u.
2. Məmmədquluzadə C. Əsərləri. IV cild. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1985.
- 3 .Vahabzadə B. Seçilmiş əsərləri. (iki cilddə) I cild. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004.
4. Ulutürk X.R. Türkün dünyası .Bakı: Qorqud, 1996.
5. Ulutürk X.R. Lefortovo zindanında. Bakı: Azərbaycan , 1998.

Язык мой, народ мой!

резюме

В статье речь идет об Азербайджанском языке – о государственном языке Азербайджанской Республики. Отмечается, что этот язык стал языком веками воюющего за свободу народа и выстоял экзамен истории. Автор образным языком излагает факты и свои мысли, используя при том произведений великих Азербайджанских поэтов и мыслителей, как Низами Гянджеви, Магомед Фузули, Имадеддин Насими, Мамедгусейн Шехрияр, Бахтияр Вагабзаде, Халил Рза Улутурк и т.д.

Y tongue, my people!

resume

In this article we are talking about Azerbaijan yazyke- the State Language of the Azerbaijan Republic. It is noted that this language became the language of centuries voyueschego for freedom of the people and stood exam history. Author figurative language presents the facts and thoughts, using that works great Azerbaijani poets and thinkers as Nizami Ganjavi, Muhammad Fuzuli, Imadeddin Nasimi, Mamedhuseyn Shehriyar, Bakhtiyar Vahabzadeh, Khalil Rza Uluturk etc.

TƏBİƏT GUŞƏSİNDE VƏ TƏBİƏTDƏ KİÇİKYAŞLILARLA ƏMƏYİN TƏŞKİLİ

Qıztamam İsmayılova,

Bakı şəhəri, Binəqədi rayonu, 272 nömrəli körpələr
evi-uşaq bağçasının metodisti

açar sözlər: məktəbəqədər yaş dövrü, təbiət guşəsində əmək, bitkilər aləmi ilə tanışlıq, sadə əmək vərdişləri, ləklər haqqında məlumat

ключевые слова: дошкольный период, труд в уголке природы, ознакомление с растительном миром, информация о грядках

key words: pre-school, work in a corner of nature, familiarization with the plant world, the information on the beds

Əmək tərbiyəsinin başlıca vəzifəsi uşaqlarda əməyə düzgün münasibət formalaşdırmaqdan ibarətdir. Hər bir uşaq məktəbəqədər dövrdən başlayaraq mütləq əmək prosesində iştirak etməli, uşaq bağçasında, eləcə də ailədə sadə vəzifələri yerinə yetirməlidir. Yalnız bu zaman əmək uşaqlara müəyyən mənəvi təsir göstərir və onun tərbiyəvi cəhətinin dərk olunmasını təmin edir.

Bildiyimiz kimi, məktəbəqədər yaşı uşağıın əsas fəaliyyəti oynadır. Təlim-tərbiyə işini necə qurmaq lazımdır ki, həmişə oynamamaq istəyən balaca uşağıın əmək-lə məşğul olmasını təmin etsin?

Uşağıın fəaliyyətini elə istiqamətləndirmək lazımdır ki, onda oyuna maraq sənmədən əməyə rəğbət formalaşsın. Uşaqlarda əməksevərlik tərbiyə edərkən onlara qarşılara əmək məqsədi qoymağı, məqsədəyğun nəticə almağı öyrətmək vacibdir. Otaq bitkilərini elə yerləşdirmək lazımdır ki, onlara qulluq edərkən yarpaqları silmək, sulamaq rahat olsun. Bunun üçün çıçəkləri stolun üstünə qoymaqla, yarpaqları silmək, sulamaq, altlıqları yumaqla, sonra bitkiləri yerinə qoymaqla lazımdır.

Çalışmaq lazımdır ki, uşaqlar əmək tapşırıqlarını həvəslə yerinə yetirsindərlər. Əmək uşaqlara sevinc gətirməlidir. Ona görə də əmək prosesində uşaqların imkanlarını, yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaq vacibdir. Körpələri ləng işlədiklərinə, hər işi tələb olunan qaydada yerinə yetirə bilmədiklərinə görə məzəmmət etmək olmaz. Belə məzəmmət onları ruhdan salır və gələn dəfə əməkdə iştirak etməmək meyli yaradır. Vərdiş, səriştə, təcrübə tədricən əldə edilir. İlk vaxtlar işgüzar şərait yaratmaq, tapşırığı yerinə yetirmək üçün uşağı tələsdirməmək, görə biləcəyi işi onun əvəzinə görməmək, onu maraqlandırmaq vacibdir. Uşaqlar əmək tapşırıqlarını müstəqil yerinə yetirir, bitki və heyvanlara qayğı göstərir, bitkilərin torpağını yumşaldır, heyvanlara yem verir, akvariumun suyunu dəyişirler. Bu zaman onlarda məqsədə nail olmaq üçün inadıllıq, səy göstərməyə həvəs, sadə kollektiv iş vərdişləri tərbiyə edilir. Bu yaşda uşaqları tədricən bitkilərin həyatı və böyüməsi üçün əlverişli şərait (günəş işığı, istilik, nəmlik və s.) yaratmaq lazımdır. Əvvəllər əməyin bu növünün təşkili uşaqlara çətin görünür. (Unudurlar ki, növbətçidirlər, fikirləri yayınır, işi sona çatdırırlar və s.)

Tərbiyəçi bitkilərə qulluğun bir qaydasını mənimsətmədən yeni qaydanı öyrətməyə başla-
mir. Uşaqlar növbətçiliyə alışdıqdan sonra tərbiyəçi bitkilərə qulluq qaydalarını öyrətməyə baş-
layır. Bunun üçün o, müxtəlif yollara əl atır: xatırladır ki, onlar güllərə su verməyi unudublar,
əmək alətlərini yerinə qoymayıblar. O, işin öhdəsindən yaxşı gələn uşaqları tərifləyir. Bir daha
soruşur ki, tapşırıqların hamisini yerinə yetirdilərmi? Hərənin görüyü iş üzərində müşahidə
aparmasını təklif edir. Elə etmək lazımdır ki, uşaqlar bitkilərdə gedən dəyişikliklər üzərində

müntəzəm müşahidə aparsınlar. Buna görə də təbiət guşəsində əmək böyük qruplarda həftədə 2–3 gün, günün birinci yarısında təşkil edilməlidir.

Böyük orupda təşkil etdiyim bir neçə məşğələyə nəzər salaq.

I məşğələ

Uşaqlar yerlərində oturublar. Mən onlara müraciət edirəm:

– Uşaqlar, bu gün biz bitkilərə qulluq haqqında danışacaqıq. Biz bitkilərə necə qulluq edirik?

Uşaqlar cavab verirlər:

- Onları sulayıraq, diblərini yumşaldırıq və s.
- Bitkilərə su vermək lazımlı olduğunu nədən bilirsiniz?
- Torpaq qurudur, bitkinin yarpaqları solğunlaşdır.
- Bitkiləri necə su ilə sulamaq lazımdır?
- Dünəndən qalmış iliq su ilə.
- Onları necə sulamaq lazımdır, kim gəlib göstərər?

Nicat yaxınlaşmış, çiçəyi sulayır. Mən soruşuram:

– Uşaqlar, Nicat bitkiyə suyu düzmü verdi?

– Düz verdi. O, suçiləyənin lüləyini dibçəyin aşağı hissəsinə yönəldərək ehtiyatla suladı.

– Əvvəlcə biz hansı işi görürük: çiçəyi sulayıraq, yoxsa dibçəyin ətrafını, nəlbəkisini, allığı silirik?

– Çiçəyi sulayıraq.

– Nə üçün əvvəlcə sulamaq lazımdır?

– Ona görə ki, kənarlara sıçrayan suyu və yenidən silməli olacaqıq.

– Bütün bitkiləri suladıq, indi nə edək? Suçiləyənə su töküb, sabaha hazırlıq məqsədilə kənara qoyaq ki, iliq vəziyyətdə olsun.

– Bitkilərə qulluq üçün sudan başqa daha nələr lazımdır?

– Müşəmbə, əski, ləyən lazımdır.

– İş sona yetəndən sonra nə etmək lazımdır?

– Müşəmbəni silmək, əskini yaxalayıb qurutmaq lazımdır.

– Bitkilərə qulluq üçün lazım olan ləvazimatlar harada saxlanır?

– Dibçəklərin qoyulduğu dolabın siyirməsində.

Böyük qrupda bitkilərə qulluq növbətçilik formasında təşkil edilir.

II məşğələ

Mən uşaqlara qollarını çırmalamağı tapşırır və müraciət edirəm:

– Uşaqlar, bu gün biz otaq bitkilərinə qulluq edəcəyik, ancaq gəlin yadımıza salaq: bunun necə etməliyik?

Uşaqlar qulluq qaydalarını (sulamaq, torpağı yumşaltmaq, gübrə vermək və s.) sadalayırlar.

– Bu gün biz torpağı yumşaltmağı öyrənəcəyik. Sizcə, torpağı yumşaltmaq nə üçün lazımdır?

– Su torpağa rahat hopsun, köklərə çatsın.

– Bəs siz torpağı nə ilə yumşaldırsınız?

– Ucu şış çubuqlarla. Bu çubuqlar bitkinin köklərini zədələmir.

– Bunu kim göstərir? Minurə, gəl bitkinin torpağını bu çubuqlarla yumşalt.

Mən dibçeyi maili vəziyyətdə tuturam ki, qalan uşaqlar da görə bilsinlər. Minurə tapşırığı yerinə yetirir.

– Minurə torpağı düzmü yumşaldır?

– Bəli, gülün gövdəsinə yaxın yerləri üzdən, gövdədən uzaq yerləri bir qədər dərindən yumşaldır.

– Bəs bitkini necə yumaq lazımdır?

– İri yarpaqları əski ilə silmək, kiçik yarpaçı bitkiləri isə ləyənə qoyub, torpağı müşəmbə ilə örtmək, bitkinin üstünə suçiləyənlə çiləmək lazımdır.

– Biz nə üçün bitkilərə qulluq edirik ?

– Onlar yaxşı böyüşün, çiçək açsın, gözəl görünüşün, havanı təmizləsin deyə.

Sonra biz birlikdə təbiət guşəsində olan çiçəkləri müşahidə edirik.

– Uşaqlar, çiçəklərdə hansı dəyişikliklər baş verib?

– Ətirşahda yeni yarpaqlar, Çin qızılıgLündə qönçələr əmələ gəlib.

– Artıq yaz fəsli gəlir, bitkilər boy atmağa başlayır. Yaxşı böyümələri, gözəl çiçək açmaları üçün onlara gübrə vermək lazımdır. Bunun üçün xüsusi gübrələr hazırlanır (Gübrələri göstərirəm.), lakin onları torpağın üstünə səpmək olmaz. Gübrələri suda həll edib, həftədə bir dəfə, bitkini suvardıqdan sonra məhlulu tökmək lazımdır ki, o, köklərə çatsın.

—Uşaqlar, masanın üstündə içində məhlul olan stəkanlar var. Hərə öz dibçeyinin yarpaqlarını siləndən, torpağını yumşaldandan, kiçik yarpaqlı bitkiləri ləyəndə yuyandan, çiçəyi sula-yandan sonra gəlib, içində gübrə olan stəkanı götürsün. Onu götürməzdən əvvəl fikirləşin, yarımcıq stəkanı götürəcəksiniz, yoxsa dolu? (Əgər bitki böyükdürsə, dolu stəkanı, kiçikdirsə, yarımcıq stəkanı götürmək lazımdır.) Elə ki, bitkilərə gübrə verdiniz, iş yerinizi səliqəyə salın, stəkanları, dibçəkləri öz yerinə qoyun. Əgər tapşırığı iki nəfər yerinə yetirirsə, görəcəkləri işi əvvəlcədən bölüşsünlər.

Uşaqlar işə başlayırlar. Tərbiyəçi uşaqların fəaliyyətinə nəzarət edir, məsləhət verir, işin öhdəsindən yaxşı gələnləri xüsusi qeyd edir. Məşğələnin sonunda soruşuram:

—Bu gün siz nəyi öyrəndiniz?

—Bitkilərin torpağını yumşaltmağı, onlara gübrə verməyi, yarpaqlarını silməyi öyrəndik.

—Nə üçün bitkilərə gübrə verirlər?

—Yaxşı boy atsın, çiçək açsın deyə.

—Bitkilərə gübrəni necə və nə qədər verirlər?

—Gübrəni sulanmış torpağa və bitkinin ölçüsünə uyğun olaraq verirlər.

—Bu gün biz bitkilərə birlikdə qulluq etdik. Hamımız çalışdıq, zəhmət çəkdik ki, bitkilər boy atıb, çiçək açsın, qrup otağımız daha da gözəl görünüsün. Bundan sonra həftədə bir dəfə bu işi növbətçilər yerinə yetirəcəklər. Biz bitkilərdə gedən dəyişiklikləri öyrənmək üçün hər dəfə müşahidə aparacaqıq.

Uşaqlar bitki və heyvanlara qulluq üzrə lazımı bacarıq və vərdişləri mənimsədikdən sonra işin yeni forması – növbətçilik tətbiq olunur. Növbətçilər bağçaya hamdan əvvəl gəlir, otaq bitkilərini gözdən keçirir, onlara qulluq edir, heyvanları yemləyir, yerlərini təmizləyirlər.

TƏBİƏTDƏ ƏMƏK. Uşaqlar təbiət qoynunda da böyük həvəslə, həzzlə əmək fəaliyyətində olurlar. Bağça yaşılı uşaqların təbiətlə tanışlığı onların əqli inkişafına, əxlaqi, estetik və əmək tərbiyəsinə müsbət təsir göstərir. Bu haqda M.İ.Kalininin belə bir fikri var: “İnsanda Vətənə məhəbbət onun təbiətinə məhəbbətdən başlayır. Bu, o deməkdir ki, uşaqların əxlaq tərbiyəsində, onların iradı keyfiyyətlərinin təşəkkülündə təbiətlə tanışlıq böyük rol oynayır.”

Tərbiyəçinin əsas məqsədlərindən biri uşaqların yaz fəslinə dair qeyri-dəqiq, sistemsiz biliklərini nizama salmaq, dəqiqləşdirmək və genişləndirmək üçün onları insanların əmək fəaliyyəti ilə tanış etməkdir. Tərbiyəçi uşaqlara insan əməyinin məqsədini başa salır, sadə əmək vərdişləri aşılıyor. Uşaqlar yaz fəslində təbiətdəki canlanmayı müşahidə edir, insanların əmək fəaliyyətləri (torpağı belləmək, ağac tingi basdırmaq, toxum əkmək, ağacıları, meynələri budamaq və s.) ilə məşğul olduğunu öyrənirlər.

Toxumlardan becərilən bütün dekorativ çiçək və bitkiləri yazda, ya da payızda əkmək lazımdır. Bu məqsədlə küləkdən qorunan və günəşi bol olan bir sahədə şitil becərmək üçün ləklər düzəldilir. 1 kv.m sahədə təxminən 1000-ə qədər çiçək şitili becərmək mümkündür. Yazda ləkləri gübrələyirlər. Belə ki, 1 kv.m sahəyə bir vedrə çürüntü və ya torf tökmək mümkündür. Yaxşı olar ki, gilli sahəyə torpaq, mineral gübrələr də əlavə edilsin. Sonra ləkləri şumlayıb hamarlayırlar. Hamarlanmış sahədə 12 sm dərinliyində kiçik ləklər düzəldilir. Ləklər bir-birindən 10–15 sm aralı olmalıdır.

Ləklərin torpağı yaxşı şumlanmalı və suvarılmalıdır. Torpaq suyu çəkəndən sonra toxum elə səpilməlidir ki, çox sıx olmasın, bir-birindən eyni məsafədə yerləşsin. Ləklərə çürüntü və ya torf toküb, ehtiyatla suvarırlar ki, su gübrəni yuyub aparması.

Toxumlar cürcərdikdə dibi yumşaldırmalı, suvarılmalı və alaq otlarından təmizlənməlidir. Bitkinin ikinci yarpaqları cürcərdikdən sonra seyrəldilməli torpağa gübrə verilməlidir. Şitillərin üçüncü və dördüncü yarpaqları əmələ gəldikdə onları şitillikdən çıxarıb, müəyyən olunmuş yerlərdə əkmək olar.

Bu işlərin faydalı cəhəti ondan ibarətdir ki, uşaqlar sahənin əkinə hazırlanmasında iştirak edir, böyükərin əməyi üzərində müşahidə aparırlar. Uşaqlar həmçinin əmək alətləri ilə tanış olur, onlardan necə istifadə edilməsini öyrənirlər. Sonra uşaqlar müxtəlif toxumlar əldə edir, on-

ların hansı bitkinin toxumları olduğunu öyrənir, əkir, inkişafını müşahidə edirlər. Böyük qrupun uşaqları təbiətdə əmək prosesində daha fəal olurlar. Onlar bağçayani sahədə bostan və çiçəklilik üçün torpağı şumlayarkən tərbiyəciyə yaxından kömək edirlər.

Təbiətdə əmək prosesində tərbiyəçi uşaqları ətraf mühitlə tanış edir, onlarda təbiətə maraq oyadır, müşahidəçilik qabiliyyəti, öyrəndiklərini şərhetmə bacarığı aşılıyır.

Programlarda bağçayaşlı uşaqların təbiətlə tanışlıq probleminin həlli sadədən mürəkkəbə, asandan çətinə prinsipi əsasında qurulmuş və təlim-tərbiyə prosesində geniş yer tutmuşdur.

ədəbiyyat

1. Марковская М.М. Уголок природы в детском саду. Москва: Просвещение, 1981.
2. Маркова Т.А. Воспитание трудолюбия у дошкольников. Москва: Просвещение, 1991.
3. Корзакова Е., Фокина В. Труд в природе. Москва: «Дошкольное воспитание», 1976, № 6.

организация труда детей дошкольного возраста в природном уголке и в природе резюме

В статье говорится о том, что главная задача трудового воспитания – это формирование правильного отношения детей к труду. Формируя у детей трудолюбие, необходимо учить их ставить цель, находить пути для ее достижения, получать результат. Приводятся примеры, используемых в трудовом воспитании детей раннего возраста.

В статье так же говорится о труде детей в природе.

organizing labor preschool children in natural surroundings and nature summary

The article says that the main task of labor education is a correct relationship of children to work. Shaping children diligence, you must teach them to set a goal to find ways to achieve to get the result. Are examples used child-rearing young children.

«ПРИРОДА НЕ ИМЕЕТ ОРГАНОВ РЕЧИ, НО СОЗДАЕТ ЯЗЫКИ И СЕРДЦЕ...»

(Влияние художественной литературы о природе на духовно-нравственное развитие ребенка)

Н. Миронова,

кандидат педагогических наук, доцент, кафедра методики преподавания литературы,
Московский Государственный Педагогический Университет

В «Концепции духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России» сказано: «Содержание духовно-нравственного развития и воспитания личности определяется в соответствии с базовыми национальными ценностями и приобретает определенный характер и направление в зависимости от того, какие ценности общество разделяет, как организовано их передача от поколения к поколению. Духовно-нравственное развитие и воспитание личности в целом являются сложным, многоплановым процессом» [4]. Одной из базовых национальных ценностей и является природа, которая раскрывается в системе нравственных представлений: эволюция, родная земля, заповедная природа, планета Земля, экологическое сознание. Обращение к произведениям художественной литературы помогает ребенку дошкольного возраста выработать собственное отношение к природе как базовой национальной ценности. Предлагаем систему заданий, которая может быть использована педагогом-воспитателем в работе с дошкольниками. Обратимся к рассказам М.М. Пришвина.

текст 1

« Снежная пороша. В лесу очень тихо и так тепло, что только вот не тает. Деревья окружены снегом, ели повесили громадные тяжелые лапы, березы склонились, и некото-

рые даже согнулись макушками до самой земли и стали кружевными арками. Так вот и у деревьев, как у людей: ни одна елка не склонится ни под какой тяжестью, разве что сломится, а береза чуть что – и склоняется. Ель царствует со своей верхней мутовкой, а береза плачет.

В лесной снежной тишине фигуры из снега стали так выразительны, что странно становится: « Отчего, – думаешь, – они ничего не скажут друг другу, разве только меня заметили и стесняются? ». И когда полетел снег, то казалось, будто слышишь шепот снежинок, как разговор между странными фигурами.».

М.М.Пришвин. «Деревья в лесу»
текст 2

«Этот свежий ветер умеет нежно разговаривать с охотником, как сами охотники часто болтают между собой от избытка радостных ожиданий. Можно говорить и можно молчать: разговор и молчание легкие у охотника. Бывает, охотник оживленно что-то рассказывает, но вдруг мелькнула что-нибудь в воздухе, охотник посмотрел туда и потом: «А о чем я рассказывал?». Не вспомнилось, и – ничего, можно что-нибудь другое начать. Так и ветер охотничий осенью постоянно шепчет о чем-то и, не досказав одно, переходит к другому; вот донеслось бормотанье молодого тетерева и перестало, кричат журавли».

М.М.Пришвин. «Ветреный день»

Воспитатель читает рассказы спокойно, не торопясь, как бы наслаждаясь красотой слога и передавая свое эмоциональное впечатление детям. Эмоции человека – особый продукт общественно-исторического развития. В ходе своего развития эмоции постепенно формируются, дифференцируются, а впоследствии способны оказывать существенное влияние на функциональное состояние различных психических механизмов, организовать человеческое поведение. Н. Буало в своем теоретическом трактате «Поэтическое искусство» писал: «Чтоб тронуть нас до слез, сам зарыдай, поэт!» [1]. Для развития эмоционального мира ребенка педагогу необходимо передавать в процессе чтения художественного текста свои чувства, переживания, делиться с детьми своим эмоциональным состоянием.

Но не всегда достаточно передачи собственного эмоционального впечатления при знакомстве с произведениями художественной литературы о природе. Иногда с детьми важно обсудить их переживания, чувства, оценить их эмоциональный отклик на художественный текст. Н.С.Карпинская писала: «Именно глубина чувств и переживаний, испытываемых детьми при слушании, их эмоциональная отзывчивость свидетельствуют о силе воспитательного воздействия художественного произведения».

Без этой чувственной основы, без эмоционального отношения детей к тому, что они слушают, искусство как средство воспитания теряет свою ценность» [3]. Обратимся к одному из рассказов К.Д.Ушинского.

текст 3

«Выплыло на небо красное солнышко и стало рассыпать повсюду свои золотые лучи будить землю.

Первый луч полетел и попал на жаворонка. Встрепенулся жаворонок, выпорхнул из гнездышка, поднялся высоко-высоко и запел свою серебрянную песенку: «Ах, как хорошо в свежем утреннем воздухе! Как хорошо! Как привольно!».

Второй луч попал на зайчика. Передернул ушами зайчик и весело запрыгал по росистому лугу: побежал он добывать себе сочной травки на завтрак.

Третий луч попал в курятник. Петух захлопал крыльями и запел: «Ку-ка-ре-ку!». Куры слетели с насестей, закудахтали, стали разгребать сор и червяков искать.

Четвертый луч попал в улей. Выползла пчелка из восковой кельи, села на окочечко, расправила крылья и – зум-зум-зум! Полетела собирать медок с душистых цветов.

Пятый луч попал в детскую, на постельку к маленькому лентяю : режет ему прямо в глаза, а он повернулся на другой бок и опять заснул».

К.Д.Ушинский. «Утренние лучи»

Рассказы о природе особенно сложны для детского восприятия, поэтому, чтобы оценить то эмоциональное впечатление, которое рассказ К.Д.Ушинского произвел на ребенка, обращаемся к нему с вопросами.

1. Захотелось ли тебе улыбнуться, когда ты услышал концовку рассказа? Почему?
2. Как природа встречает первые лучи солнца?
3. А как лучик солнца встретил «маленький лентяй»? Как ты думаешь, чему учить природа человека?

М.М. Пришвин писал: «Для иных природа – это дрова, уголь, руда, или дача, или просто пейзаж. Для меня природа – это среда, из которой, как цветы, выросли все наши человеческие таланты». Действительно, природа настолько самодостаточна и универсальна, что способна воспитать и развить человеческие таланты. Но не каждый человек способен учиться у природы, для этого надо обладать внутренним зрением, уметь видеть, чувствовать, оценивать, соотносить происходящее в природе со своими переживаниями. Сложные взаимоотношения человека и природы помогают дошкольнику постичь художественный текст. Обратимся к следующему произведению.

текст 4

« И о чём только не рассказывает Говорливый камень на реке Вишере! Хорошая у него память. Он знает даже и то, что было много миллионов лет тому назад. Вот что рассказал он как то прибрежным хвойным лесам и крутым берегам Вишеры.

Может быть, вы не поверите, только там, где сейчас растут леса, высится Уральские горы и наливаются колосья ржи и пшеницы, было Пермское море. Оно было достаточно велико, но мелководно и поэтому шумливо, чванливо и заносчиво.

Заносчивость Пермского моря переходило всякие границы. Оно стало грубить родной Матери-Земле.

– Кто ты такая? – однажды сказало Море. – Зачем ты нужна? Из-за твоих берегов и островов негде разгуляться моим волнам.

– Перестань дерзить, – предупредила его Мать-Земля. – Я породила тебя. Я – твои берега, твое дно. Я – чаша, в которую ты налито.

– Что-о? Что ты сказала? – вскипело Пермское море. – Да я тебя доистра затоплю и смою твои негодные леса вместе с холмами, горами и полянами.

Сказав так, Море заключило союз с морским разбойником Ветром и кинулось на Землю.

Увидев это, деревья, звери, травы, птицы и насекомые очень испугались и с плачем бросились к своей Матери-Земле:

– Родимая! Не дай нам пропасть! Что будет с нами, когда Море затопит тебя? Мы не хотим превращаться в рыб и морские растения.

– Не буйствуй, глупец! – еще раз предупредила Земля. – Перестань водить дружбу с этим бездомным бродягой Ветром. Расти вглубь, а не вширь. Иначе у тебя не хватит воды, и ты обмелешь, а обмелев – высохнешь.

А Море в ответ на эту подняло свою мутную волну на родную мать и крикнуло, угрожая:

– Молчи, старуха! Готовься к своему последнему часу.

Тогда Мать-Земля расправила свою грудь. Возвысилась Уральскими горами. Потом она сделала глубокий вдох, и дно Пермского моря поднялось выше его мутных и шумливых вод.

Вскоре Море стекло Печорой, Камой, Вычегдой, Вяткой и другими реками в разные в разные моря. На ее месте зазеленели леса, поселились звери и птицы. А много тысяч лет спустя появился человек, построивший деревни, села и города.

Вот что рассказал Говорливый камень, который высится и по сей день на реке Вишере».

E.A.Пермяк. «Шумливое море»

Используя приемы художественного повествование: образный язык, метафоризацию, условность изображения автор художественного текста олицетворяет природные явления. В рассказе Е.Пермяка природные стихии (земля, море, ветер и др.) оживают, общаются между собой. Для дошкольника характерно наглядно-образное отношение к миру, поэтому, увидев деревья в лесу, цветы, траву, ему трудно понять, что они живые (ведь в природе деревья не разговаривают), а именно художественный текст дает ребенку возможность соприкоснуться с природными стихиями и не просто наблюдать за ними со стороны, а оценивать их как часть своей жизни и себя как часть природы. После прочтения рассказа Е. Пермяка детям можно задать вопросы.

1. Как ты думаешь, о чем может рассказать Говорливый камень? А кто в твоей семье помнит лучше всего прошлое? О чем рассказывает тебе бабушка (дедушка)?
2. Как вело себя Пермское море по отношению к Матери-Земле? Можно ли так вести себя по отношению к матери?
3. За что было наказано Пермское море?

Объясняя поведение природных стихий, дошкольники задумываются и о природе собственных поступков, учатся у природы мудрости. Умение оценить поступок другого, свое поведение – сложное умение, которое не заложено у ребенка изначально. Поведение человека является внешним выражением его внутреннего мира, всей системы его жизненных установок, ценностей, идеалов. Педагогу важно не в дидактической форме, не через проповеди и морализирование формировать у детей адекватную оценку собственных поступков. Читая и обсуждая художественные тексты, необходимо показывать всю сложность взаимоотношений, размышлять с детьми об отношениях в природе, о собственном отношении к природным явлениям.

Особенность художественных произведений, рассказывающих о природе, такова, так писал К.Д.Ушинский, что в них «...многое понимается только чувством и не может быть объяснено умом». Важно прививать дошкольнику любовь к подлинному, настоящему. Прочитайте детям следующий рассказ.

текст 5

«У нас с братом, когда созревают одуванчики, была с ними постоянная забава. Бывало, идем куда нибудь на свой промысел – он впереди, я в пяту.

«Сережа!» – позову я его деловито. Он оглядывается, а я фукну ему одуванчиком прямо в лицо. За это он начинает подкарауливать и тоже, как зазеваешься, фукнет. И так мы эти неинтересные цветы срывали только для забавы. Но раз мне удалось сделать открытие.

Мы жили в деревне, перед окном у нас был луг, весь золотой от множества цветущих одуванчиков. Это было очень красиво. Все говорили: «Очень красиво! Луг–золотой». Однажды я рано встал удить рыбу и заметил, что луг был не золотой, а зеленый. Когда же я возвращался около полудня домой, луг был опять весь золотой. Я стал наблюдать. К вечеру луг опять позеленел. Тогда я пошел, отыскал одуванчик, и оказалось, что он сжал свои лепестки, как все равно если бы у нас пальцы, со стороны ладони были желтые и, скав в кулак, мы закрыли бы желтое... Утром, когда солнце взошло, я видел, как одуванчики раскрывают свои ладони, и от этого луг становится опять золотым.

С тех пор одуванчик стал для нас одним из самых интересных цветов, потому что спать одуванчики ложились вместе с нами, детьми и вместе с нами вставали».

M.M.Пришвин. «Золотой луг»

В рассказе речь идет об известном каждому человеку с самого раннего детства цветке – одуванчике. Одуванчик – сорняк, который растет по обочинам дорог, на зеленых участках детских площадок, в необлагороженных парках, на лугах. Но герои рассказа

(братья-мальчишки) всматриваются в то, что происходит с этим цветком утром, днем и вечером, улавливают его изменения. В их восприятии цветок-сорняк становится в рассказе «одним из самых интересных цветов». Умение взглядывать в природу, видеть ее необычность, чувствовать ее неповторимость и красоту – способность, которую педагоги развивают у дошкольников. Поразмышляйте с детьми о следующем: а они лично замечали какие-нибудь необычные явления в природе? Какие состояния в природе их особенно увлекают, потрясают, заставляют оцепенеть, засмеяться, заплакать?

Как видим, благодаря использованию приема олицетворения в художественных произведениях природа не только думает, говорит, чувствует, но и обладает человеческими достоинствами или недостатками: боится, хитрит, дружит и т.д. Оценивая через художественный текст взаимоотношения, которые складываются в природе, дети познают окружающий мир. Известный психолог Л.С. Выготский писал: «...искусство есть особый способ мышления, который в конце-концов, приводит к тому же самому, к чему приводят и научное познание... но только другим путем. Искусство отличается от науки только своим методом, то есть способом переживания, то есть психологически» [2]. Обратимся к рассказу Н.Павловой и обсудим его после прослушивания.

текст 6

«Хитрый одуванчик рос вместе с другими одуванчиками среди красной кашки и колосков на краю тропинки. Он дружил с колосками и все о чем-то с ними шептался, когда они к нему наклонялись. Со своими братьями-одуванчиками хитрый одуванчик болтать не любил. А братья жили между собой очень дружно, пока не наступила пора расставаться со своими ребятами-семенами.

Они жили у одуванчиков прямо на головах, и это было очень удобно и красиво: все ребята вместе и сидят на голове спокойно, аккуратно пушистым шариком.

У каждого ребенка-семечка была своя пушинка вроде раскрытоего зонтика, чтобы держаться в воздухе и летать по ветру.

И вот ребята подросли, и надо было им где-то устраиваться жить своим домом. Тутто одуванчики-родители и заспорили, кто из них сумеет раньше отправить в полет своих детей, кто скорее облетит, да так чтобы начисто – до последней пушинки. Спорили, спорили и каждый кричал:

- Я облечу первый, я!
- Я, я!
- Я, я, я!

Только хитрый одуванчик ни с кем не спорил. Пошептался с колосками и замолчал. А другие одуванчики не успокоились, пока не увидели мальчишку, который бежал им навстречу. Тут они сразу перестали спорить и стали приставать к мальчишке:

- Подуй на меня!
- На меня, меня!

Только хитрый одуванчик почему-то молчал. Мальчишка посмотрел на пушистые шарики сердито-пресердито и сказал:

– Не хочу на вас сегодня дуть, не буду! Я нашел в бане мыло и все утро пускал мыльные пузыри. Из меня уж давно весь воздух выдулся.

Сказал и убежал, ни на кого не подув.

Одуванчики приуныли. Но вдруг видят, что по тропинке им навстречу бежит собачка. Тут они стали к ней приставать:

- Вильни, вильни хвостом, сбей с меня пушинки!
- С меня, с меня!
- С меня, с меня, с меня!

Только один хитрый одуванчик почему-то молчал. Собака посмотрела на пушистые шарики сердито-пресердито и сказала:

– Не хочу вилять хвостом, не буду. Сегодня приехал мой хозяин, и я от радости все утро виляла хвостом, и он у меня совсем увилялся .

Сказала и убежала, не сбив хвостом ни одной пушинки. Одуванчики чуть не заплачали. Но тут прилетел ветерок. Подул, раскачал их высокие стебельки, сбил с голов пущистые семена, подхватил их и понес за пригород.

Когда ветер стих, одуванчики огляделись. Ну, кто больше всех облетел? У всех появились лысинки. Счастливцы облысили наполовину. Но совсем-совсем наголо, до последней пушинки облетел только один одуванчик – хитрый одуванчик, который дружил с колосками. Тут все стали к нему приставать:

– Скажи мне, что ты сделал?

– Мне скажи, мне!

– Мне, мне, мне!

А хитрый одуванчик засмеялся и сказал:

– Теперь-то уж я всем расскажу свой секрет. Я сговорился с колосками, с моими друзьями, что как только подует ветер, каждый из них хлопнет меня по макушке своей метелочкой. И вот видите?

Да, всем было видно, что на стебельках хитрого одуванчика осталось только по белой пуговке».

H. Павлова. «Хитрый одуванчик»

Вопросы для обсуждения:

1. О чем однажды заспорили одуванчики-родители?

2. Почему хитрый одуванчик не спорил с другими? О чем он сговорился с колосками?
Как ты понял, какой секрет взаимоотношений знал хитрый одуванчик?

3. А у тебя есть друзья, которые готовы прийти на помощь? А ты сам умеешь?

И.В. Гете писал: « Природа не имеет органов речи, но создает языки и сердца, при посредстве которых говорит и чувствует». Задача педагога – формировать десткие сердца: важно, чтобы для этой цели был использован весь имеющийся в дошкольном образовании арсенал, в том числе и огромный потенциал художественной литературы о природе.

литература

1. Буало Н. Поэтическое искусство. (перевод с французского). Москва: Азбука-Классика, 2010.
2. Выготский Л.С. Психология искусства. Москва: Искусство, 1986.
3. Карпинская Н.С. Художественное слово в воспитании детей (ранний и дошкольный возраст). Москва: Педагогика, 1972.
4. Концепция духовно-нравственного развития и воспитания личности гражданина России (Сост. А.Я .Данилюк, А.М. Кондаков, В.А.Тишков). Москва: Просвещение, 2009.

«Тәбиәtin nitq orqanları yoxdur, lakin o, dili və ürəyi yaradır.”

xülasə

Məqalədə məktəbəqədər yaşı uşaqların mənəvi tərbiyəsində təbiət haqqında bədii ədəbiyyat nümunələrinin istifadəsindən səhbət gedir. Qeyd olunur ki, təbiəti müşahidə etmək, onun qeyri-adi gözəllitini və təkrarolunmazlığını hiss etmək pedaqoqların məktəbəqədər yaşı uşaqlarda tərbiyə etdiyi bacarıqlardandır və məktəbəqədər təhsildə mövcud olan bütün resurslardan, bədii ədəbiyyat nümunələrinən istifadə etmək vacibdir

“Nature has no organs of speech, but to create tongue and heart ...”

summary

The article explains that the ability to look into the nature of its unusual to see, to feel its uniqueness and beauty - ability that teachers develop in preschool children. It is noted that it is important that for this purpose was used in all the available arsenal of pre-school education, including the huge potential of literature about nature.

KÖRPƏLİK DÖVRÜNDƏ FİZİKİ TƏRBİYƏ

Mehriban Şirzadova,

ARTPI-nin əyani doktoranti, pedaqogika üzrə
fəlsəfə doktoru

İnsanı düzgün tərbiyə etsək, o, ən sakin və ilahi məxluq
olar. Onu tərbiyə etməsələr və ya yanlış tərbiyə versələr,
o, kürreyi-ərzdəki heyvanların ən vohşisi olar.

Platon

açar sözlər: körpəlik dövrü, hissətmə üzvləri, uşaqlıq dövrü, əlavə təsirlər, bələk, türkəçarə

ключевые слова: период младенчества, органы чувства, ранний возраст, дополнительные действие, запеленать, знахарство

key words: infacy, sense organs, early age, additional action, swaddle, quackery

Körpə uşağın tərbiyəsinin əsası ana bətnində ikən qoyulmağa başlayır. Dünyanın bir çox maarifçiləri, filosofları, psixoloqlar, həkimlər bu məsələni həmişə diqqət mərkəzində saxlamış və aktual fikirlər söyləmişlər. XVII əsrin məşhur çex pedaqoqu, elmi pedaqogikanın banisi Y.A.Komenski gənc nəslin inkişaf illərini dövrlərə bölgərək, hər dövr üçün tərbiyənin mahiyyətini və yollarını göstərmişdir. O, uşağın tərbiyəsini dörd dövrə bölmüş və birinci dövrü **uşaqlıq dövrü** adlandırmışdı. Büyük pedaqoq altı yaşa qədər davam edən bu dövru «Ana qucağı məktəbi» adlandırmışdı. O, həmin dövrdə uşağın hiss üzvlərinin inkişaf etdirilməsinə böyük əhəmiyyət vermişdi. Onun bu sahədəki fikirləri sonralar məktəbəqədər tərbiyənin əsas inkişaf leytmotivi olmuşdur. Y.A. Komenski bu dövrdə onların sağlamlığına, fiziki tərbiyəsinə üstünlük vermişdi.

Körpə uşaqların yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması sonralar İ.H.Pestalotsi, J.J.Russo, K.D.Uşinski kimi klassik pedaqoqların da diqqət mərkəzində olmuşdur. J.J.Russo tərbiyədə uşağın yaş xüsusiyyətlərini ciddi nəzərə alaraq, yetkinlik dövrünə qədər hər bir yaş dövrünə müvafiq tipik inkişaf xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməyə təşəbbüs göstermiş, müvafiq metod və priyomları müəyyən etmişdir. O da, Komenski kimi, insanın həyatını dörd dövrə bölmüş, iki yaşa qədər olan dövrü **birinci dövr** hesab etmişdir. Təbiətəmüvafiqlik baxımından bu dövrlərin hər biri üçün əsas xətti müəyyənləşdirmiş, bu dövrdə əsas diqqəti uşağın fiziki tərbiyəsinə yönəltməyi məsləhət görmüşdür. Tərbiyədə hər yaş dövrünün xüsusiyyətlərini nəzərə almağı vacib bilən K.D.Uşinski yazırı: «Tərbiyəçi insanı olduğu kimi tanımah, onun bütün zəif və qüvvətli cəhətləri, gündəlik, xırda ehtiyacları, eləcə də ruhi tələbləri ilə tanış olmalıdır».

Körpələrin orijinal fiziki və ailə tərbiyəsi nəzəriyyəsinin yaradıcısı, görkəmlı rus pedaqoqu P.F.Lesqaft (1837–1909) «Məktəbyaşlı uşaqların fiziki təhsilinə rəhbərlik» adlı əsərində uşaq orqanizminin inkişafında həllədici rolü mühitin təsirinə, fiziki təmrirlərə və tərbiyəyə vermişdir. O da, K.D.Uşinski kimi, uşağı yaxşı tərbiyə etmək üçün onu hərtərəfli öyrənməyi lazımlı bilirdi. P.F.Lesqaft insan orqanizminin inkişafının onun fiziki və əqli inkişafı ilə vəhdətdə olması prinsipini müdafiə edirdi. P.F. Lesqafta görə, uşaqın əqli inkişafı onun hiss orqanlarının, ümumiyyətlə, fiziki inkişafının tömin olunmasını tələb edir. O, göstərir ki, uşaqların tərbiyəsində ailənin, xüsusilə ananın düzgün rəhbərliyi böyük rol oynayır. O, kiçikyaşlı uşaqların tərbiyəsində əlavə təsirləri (uşağı yatızdırarkən çarpayısını yırgalamaq, başını sigallamaq və s.) rədd edir, azad tərbiyəyə üstünlük verirdi.

Məktəbəqədər yaşılı uşaqların fiziki və mənəvi tərbiyəsi problemi Azərbaycan maarifçisi pedaqoqu S.M.Qənizadənin də yaradıcılığında mühüm yer tutur. Onun «Körpə uşaqların

tərbiyəsi» adlı silsilə məqalələrinin böyük bir hissəsi körpələrin fiziki tərbiyəsini əhatə edir. Bu məsələdə o, öz sələflərindən bir qədər də irəli getmişdir.

S.M.Qənizadənin pedaqoji ırsında körpələrin tərbiyəsinin mühüm tərkib hissəsi olan ana bətnində fiziki tərbiyə başlıca məsələlərdən biri kimi qiymətləndirilir. Onun hamilə qadınlara psixoloji və tibbi məsləhətlərini belə qruplaşdırmaq olar:

1. Hamilə qadınlardır ürək sıxan, könül bulandıran söz-söhbətlərdən kənar olmalıdırlar.
2. Vaxtlarını bekar keçirməyib, tikiş tikmək, toxumaq və ev işləri ilə məşğul olsun, çox güc tələb edən işlərdən yapışmasınlar.
3. Yersiz mübahisələrdən, xüsusilə, pis mənzərələrə tamaşa etməkdən kənar olsunlar, ləyaqətsiz sözlərə qulaq asmasınlar.
4. Qorxulu və vahiməli fikirlərdən kənar olmalı, bu qəbildən hekayələrə qulaq asmamalıdır. Onlar azərbaycançılıq, dindarlıq, hünərpərvərlik məzmunlu hekayələr, şeirlər və nəğmələrdən istifadə etməlidirlər.
5. Təmiz havada çox olsunlar.
6. Bütün əzalarını və libaslarını təmiz saxlasınlar, çünki təmiz libas ruha təravət verir. Ağır və dar libas geyinməsinlər.
7. Artıq və lüzumsuz yeməklərdən, xüsusilə köhnə və həzm olunmayan xörəklərdən özlərini qorusunlar.

Müəllifin sonuncu maddə ilə bağlı izahatı maraqlıdır. O yazır: «Bəziləri bu fikirdədir ki, guya hamilə olanda yeməyi artırmaq lazımdır. Bunun bətnindəki balaya xeyri olar». Müəllif tibb elminə istinadən bu fikri rədd edir və yazır ki, izafə qida uşaqa xeyir yox, zərər verir. «Beləliklə, əgər uşaq bədəncə və ya əqli cəhətdən dünyaya sıkəst gəlirsə, günahı valideynlərindədir. Bu, onların xətalarının nəticəsidir».

Müəllif analara öz məsləhətlərini də əsirgəmir: uşaq tutmağa naşı mamaları, avam qarilərini çağırırmamaq, uşaqın dünyaya gəldiyi otaqda istiliyin 16–17 dərəcədən az olmaması, uşaqın bədənini yumaq, təmiz saxlamaq və s.

Körpəni əmizdirmək, yatızdırmaq qaydalarına aid məsləhətlər gənc analar üçün çox faydalıdır.

Müəllif Qafqaz türkləri arasında mövcud olan uşağı 40 gün yuyundurmayıb, ancaq «40 tökmək» üçün əmizdirmək fikrini məqbul hesab etmir. O, digər millətlərin təcrübəsinə istinadən belə hesab edir ki, uşaq dünyaya gəldiyi ilk iki həftə ərzində gündə iki dəfə əmizdirilməli, bu zaman suyun istiliyi 37 dərəcədən aşağı, 39-dan yuxarı olmamalıdır.

Müəllif yazır: «Allah-təala öz məxluqunu həmişə təbiətin tələb etdiyi kimi dürüst və səhih yaradır, lakin sonra ata-analarımızın biehtiyatlığı bizləri cism və ya ruh cəhətinə əzişdirib eyibli edir».

S.M.Qənizadənin türkəçarəciliyə dair fikirləri də maraqlıdır. Müəllif yazır: «Bizim böyük bədbəxtliyimiz ondadır ki, ümumən müsəlmanlar, xüsusilə də biz Qafqaz türkləri arasında «Türkəçarə» məsələsi hələ də artıq dərəcədə gücdədir. Bu gün canımızın kökü «ifritə qarilar» kələfinə bağlıdır. Qapıya gələn hər bir falçı «qarı nənə» loğmanlıq iddiası ilə məşğuldur. Belə cəhalətin nəticəsidir ki, Allah bilir, nə qədər canlar tələf, nə qədər gözlər kor və nə qədər qulaqlar kar olubdur. Təcrübəsiz ata-analar bimürvət türkəçarəcilerin əməlliərinə uyub, öz övladlarını bədbəxt edirlər». Müəllif bunu işləməyən saatın saatsaz yanına deyil, dəmirçi və ya nalbənd yanına aparılmasına bənzədərək xəstə uşaqın müalicəsini fala-baxanlara, qaraçılara tapşırın sadəlövh ata-anaları günahkar hesab edir.

Müəllifin fikrincə, körpənin səhhəti və rahatlığı qıdanın, libasdan, yuxudan, hərəkətdən, havadan və təmizlikdən asılıdır.

Körpənin fiziki tərbiyəsində ən əhəmiyyətli məsələ geyimdir. Körpənin geyimi elə olmalıdır ki, istidən, soyuqdan mühafizə olunsun. Geyim bədənə istilik vermir, bayırdağı isti-soyuqdan onu qoruyur. Körpələr üçün tikilən paltarlar yumşaq, yüngül və rahat olmalıdır. Uşaq paltarları sintetik parçalardan deyil, kətan və pambıq parçalardan tikilməlidir.

S.M.Qənizadə bələk, qundaq məsələsinə də toxunur. O, yazar: « Körpə uşaqların fiziki tərbiyəsi ilə bağlı ən mühüm və zəruri məsələ «bələk»-qundaq məsələsidir ki, bu xüsusda müfəssəl mübahisə lazımdır ». Müəllif qeyd edir ki, tərbiyə sahəsində zəhmət çəkən məşhur pedaqoqlar «bələk» məsələsinə çox diqqətlə yanaşır, müxtəlif qənaətə gəlmışlər. Həqiqətən də, uşaqların təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olan pedaqoqlar, xüsusiələ məşhur fransız filosof və pedaqoqu J.J.Russo daha çox fərqlənmışdır. Pedaqogikada azad tərbiyə nəzəriyyəsini irəli sürən J.J.Russonun fikrincə, insan azad doğulmuşdur, lakin o, hər yerdə buxovdadır. O, uşaq bələyini «buxov» adlandırırırdı. J.J.Russo uşağın təbiətəmüvafiq tərbiyəsi fikrini irəli sürmiş, tərbiyədə uşağın təbiətini və yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almağı tövsiyə etmişdir.

Bu məsələdə öz mövqeyini bildirən S.M.Qənizadənin fikrincə, uşağı qundaqlamaqdən çoxlu zərərlə fəsadlar törəyir. Odur ki, müxtəlif millətlər körpə balaları fərqli qaydalarda bələyirlər. Bəzi yerlərdə uşağı qundaqlayıb, ağac budaqlarından və ya divara vurulmuş mixdan asırlar. Bəziləri uşağı quş balası kimi yumşaq otun arasına, zənbil və ya səbətə qoyub, arxalarında və ya başlarında gəzdirlər. Bəzi millətlər isə uşağı əsla bələmir, beşikdə açıq yatırdırlar.

Müsəlmanların uşağı necə qundaqlamasını şərh edən S.M. Qənizadə yazar: «Başqa millətlərdə qundaq müxtəlif olsa da, biz Qafqaz müsəlmanları arasında qundaq büsəti xeyli fərqlidir. Uşağı yan-yörəsini bürmələyib, müşəmbə ilə sinədən aşağı bərk-bərk sariyırlar. Belə çıxır ki, Qafqaz müsəlmanlarının qundaq qaydası daha üstündür. Bu üstünlük guya bələyin bərk-bərk sariqlanmasındadır. Analarımız belə xəyal edirlər ki, guya bələyi bərk bələmək körpənin özünə xoşdur». Sonda müəllif belə nəticəyə gəlir: 1. Qundaq uşağın rahatlığına və sağlamlığına ziyandır. 2. Qafqaz qundağının zərəri ondadır ki, uşağın əzaları hərəkətsiz qalıb, kifayət qədər inkişaf etmir. Bələk uşağın əzalarını sıxır, qan dövranına mane olur, hissəyyatı zəiflədir. 3. Qundaqda istifadə edilən müşəmbə və s. əşyalar uşağın bədəninin yarısını bağlayır ki, bu da uşağın bədənidən rütubət və üfunətin bayır çıxmamasına mane olmaqla sağlamlıq üçün zərərlidir, çünki insan təkcə ağızı və burnu ilə deyil, bütöv bədəni və dərisi ilə də nəfəs alır. 4. Qundağın zərəri ondadır ki, uşaq saatlarla öz sidik və nəcisinin içində qaldıqda bədəni natəmiz rütubətdə qovrulur və bu səbəbdən də qanı kifləşir, sağlamlığına zərər yetirilir. 5. Uşağın qarnı bələk bağı altında qaldıqda mədə sıxlıq, qida lazıminca həzm olunmur. Bunun zərəri daha çoxdur. 6. Uşağın qarnı və sinəsinin bir hissəsi bələk altında qaldığına görə mədə və bağırsaqlar sinə tərəfə sıxlıq ki, bu da ciyərləri sıxlıdır, təngnəfəslik yaradır. Bu təngnəfəslik uşağın sağlamlığına daha çox zərər verir.

Göründüyü kimi, körpə uşaqların tərbiyəsinin müxtəlif cəhətlərinə dərindən bələd olan müəllif körpə balaların bədən tərbiyəsinin qayğısına qalmağı ən umdə vəzifələrdən biri hesab etmişdir. O, bu barədə valideynlərə elmi-pedaqoji və tibbi məsləhətlər vermişdir. Onun fikirləri bu gün də aktual olmaqla gənc anaları körpə uşaqların tərbiyəsinə aid biliklərlə maarifləndirir.

ədəbiyyat

1. K.D.Uşinski. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı: Azərnəşr, 1953.
2. S.M.Qənizadə. Körpə uşaqların tərbiyəsi. «Rəhbər» jurnalı, 1906, № 2, 3, 4 və 1907, № 5.
3. S.M.Qənizadə. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı: Azərnəşr, 1965.
4. Məmmədov X. Sultan Məcid Qənizadə. Bakı: Yaziçı, 1983.
5. H.M.Əhmədov S.M.Qənizadənin pedaqoji fikirləri. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. II cild. Bakı: Təhsil, 2006.
6. Y.A.Komenski. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. Bakı: Azərnəşr, 1961.

физическое воспитание детей раннего возраста резюме

Классические педагоги мира, в основном, Я.А.Коменский, И.Х.Песталоцци, Ж.Ж.Руссо, К.Д. Ушинский, П.Ф.Лесгафт и другие высказали ценные мысли по поводу физического воспитания детей раннего возраста. Мысли, высказанные известным азербайджанским педагогом С.М.Ганизаде, касающиеся развития детей раннего возраста, тоже интересны. Он в своей статье «Воспитание детей раннего возраста», опубликованной в 1906 – 1907 годах в журнале «Рехбер», своими оригинальными идеями опередил своих предшественников. Для вос-

питания здоровых детей среди кавказских турков он высказал ценные идеи о физическом развитии детей. Его идеи сохраняют свою свежесть и актуальность и сегодня.

the physical education of children in early age summary

The classic teachers of the world, mainly Comensky, Pestalozzi, Russo, Ushinsky, Lesqaft and others expressed valuable thoughts about the physical education of the children in early age. Thoughts expressed by famous Azerbaijan pedagog S.M.Qanizadeh, on development of the children in early age, also interesting. He in his article "Education of the children in early age" published 1906-1907 in magazine "Rekhber" ahead of their predecessors, by their original ideas. For upbringing healthy children among Caucasian Turks, he expressed valuable ideas about physical development of the children. His ideas retain their freshness and topicality.

JURNAL AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

PREZİDENTİ YANINDA ALI ATTESTASIYA

KOMİSSİYASININ QƏRARI İLƏ TÖVSIYƏ

OLUNAN NƏŞRLƏR SİYAHISINA DAXİL

EDİLMİŞDİR.

ŞAGİRLƏRİN ŞİFAHİ NİTQİNDƏKİ LEKSİK NÖQSANLARIN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI

Ramilə Məcidova,
AMİ-nin II kurs magistrı

açar sözlər: ədəbi dil, lügət ehtiyatı, leksik qüsurlar, ədəbi tələffüz, orfoqrafiya qaydaları

ключевые слова: литературный язык, словарный запас, лексические дефекты, литературное произношение, правила правописания

key words: literary language, vocabulary, lexical defects, literary pronunciation, spelling rules

Şifahi ədəbi dilin hamı tərəfindən qəbul olunmuş vahid normaları – tələffüz qaydaları var. Düzgün danışq üçün orfoepiya qaydalarını gözləmək savadlı yazı üçün orfoqrafiya qaydalarına riayət etmək qədər vacibdir. Ədəbi tələffüz dilimizin daxili qanunları ilə bağlı olduğundan, danışq zamanı həmin qaydalar pozulmamalıdır.

Hazırda Azərbaycan ədəbi dilinin şifahi formasından ictimai idarə və müəssisələrdə, kino və teatrarda, radio və televiziyada, təhsil ocaqlarında, ümumiyyətlə, hər yerdə istifadə olunur. Bu baxımdan ədəbi tələffüz qaydaları ictimai ünsiyyətdə böyük və həllədici əhəmiyyət kəsb edir. Məktəbəqədər müəssisə və ümumtəhsil məktəblərinin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri də uşaqların nitq mədəniyyətini, o cümlədən, ilkin ədəbi tələffüz vərdişlərini inkişaf etdirməkdir. Ədəbi tələffüz vərdişlərinin yaradılması və inkişafi üzrə işin əsası uşaq bağçasında qoyulur, ibtidai siniflərdə daha əsaslı iş aparılır. İbtidai təhsili başa vuran şagirdlər dilimizin tələffüz normaları əsasında danışq, oxu bacarıq və vərdişlərinə yiyələnməlidirlər. Düzgün tələffüzə nail olmadan şagirdlərin ədəbi dildə danışmaları, ifadəli oxumaları mümkün deyil. Bunu nəzərə alan mütəxəssislər programlarda, elmi ədəbiyyatda nitq inkişafının bu sahəsinə böyük diqqət yetirmiş, şagirdlərin tələffüz vərdişlərinin inkişafı ilə bağlı tövsiyələr vermiş, metod və priyomlar seçmişlər.

Cox təəssüf ki, məktəblərdə şagirdlərin ədəbi dildə danışmaları, ifadəli oxu və savadlı yazı üzrə işlər lazımı səviyyədə aparılmır. Şagirdlərin nitqində ədəbi tələffüz normallarından uzaqlaşma hallarına tez-tez təsadüf olunur. Bu nöqsanlar iki cürdür:

- hərfi tələffüz nöqsanları;
- yerli şivə və adi danışq dilinə uyğun tələffüz nöqsanları.

Hərfi tələffüz sözlərin yazılılığı kimi oxunması və deyilməsidir. Bu cür tələffüzə şagirdlərin oxusunda daha çox təsadüf olunur. Şagirdlər deyilişi yazılışından fərqli olan sözləri orfoqrafiya uyğun şəkildə oxuyurlar. Oxu zamanı *uşaqlar*, *zamandan*, *montyor*, *səndən*, *sonraya*, *başlayır* və s. kimi sözləri yazılığından fərqli – *uşaxlar*, *zamannan*, *mantyor*, *qələmnən*, *soraya*, *başlıyır* kimi tələffüz edilməsi nəzərə alınır. Bəzən müəllimlər də öz nitqinlərində belə nöqsanlara yol verirlər.

Şagirdlərin nitqində daha geniş yayılmış nöqsanların digər qismini yerli şivə və adi danışığa məxsus tələffüzün işlədilməsi təşkil edir. Şagird sözləri, şəkilçiləri yaşadığı ərazinin əhalisinin danışq tərzinə uyğun şəkildə tələffüz edir: *mekteb* (*məktəb*), *serçə* (*sərçə*), *tezə* (*təzə*), *əv* (*ev*), *qahum* (*qohum*), *armit* (*armud*), *bava* (*baba*), *cüjə* (*cücə*), *bajı* (*baci*), *qoja* (*qoca*), *qiymat* (*qiymət*), *sifat* (*sifət*), *soram* (*sonra*), *süz* (*siz*) və s.

Bələ tələffüz nöqsanlarının bir qismi heca vurgusunun yerinə düşməməsi nəticəsində baş verir: *başlá-bášla*; *ópera-opéra*; *İngiltərə-İngiltərə*; *burá bax - búra bax*; *məlahát - málháhát*; *başın haqqı - báśin haqqı* və s.

Beləliklə, bəzi şagirdlərin nitqləri monoton (yeknəsəq) olur. Monotonluq məktəblilərin əksəriyyətinin nitqinə (xüsusən oxu prosesinə) xas olan ümumi qüsurdur.

Ədəbi tələffüz geniş anlayış olub, söz və qrammatik formalarla yanaşı, bir sıra sintaktik quruluşların da tələffüz normalarını əhatə edir.

Müxtəlif emosional vəziyyətləri, hissləri ifadə etmək üçün zəngin intonasiya çalarlarından lazımi səviyyədə istifadə olunmur. Şagirdlərin danışq və oxularının sürəti normal deyildir. Çox yüksək tonla, qışqır-qışqır danışanlara, yaxud çox aşağı səslə danışan və oxuyanlara təsadüf etmək mümkündür.

Tələffüz qaydalarının pozulması ilə bağlı qeyd etdiyimiz nöqsanlar göstərir ki, onları aradan qaldırmadan Azərbaycan dilinin müvəffəqiyyətli tədrisinə nail olmaq mümkün deyil. Ədəbi tələffüz nitq inkişafının digər sahələri – lügət ehtiyatının artırılması, rabitəli nitq, üslubi, qrammatik və orfoqrafik normalarla sıx bağlıdır.

Mövcud Azərbaycan dili dərsliklərində çalışmaların böyük bir qismi yazılı nitqlə səsli nitqin oxşar və fərqli xüsusiyətlərinin aydınlaşdırılmasına xidmət edir. Çalışmaların digər qismi səslərin düzgün məxrəcdə tələffüzünü öyrətməyə, sözlərin ədəbi tələffüzünün adı danışqda tələffüzü ilə müqayisəsinə və s. məsələlərə həsr olunmuşdur. Fikrimizi dəqiqləşdirmək üçün ibtidai sinif dərsliklərinə nəzər salaq.

R.İsmayılov, G.Orucova, Z.Xəlilov və D.Səfərovanın 2009-cu ildə yazdıqları “Azərbaycan dili” (II sinif) dərsliyində ədəbi tələffüzü öyrətmək məqsədilə xeyli çalışma verilmişdir.

Çalışma 4. Sözlərdən birində “k” fərqli tələffüz olunur. – *tank, sakit, klub* (səh.10).

Çalışma 5. Hansı sözdə “g” samiti “x” kimi tələffüz olunur? – A) *oğlum*, B) *bağça*, V) *qayğıkeş* (səh.33).

Çalışma 2. Hansı sözdə saitlərdən biri tələffüz olunmur? – *müəssisə, daimi, təbiət* (səh. 41).

Çalışma 8. “Məstan” sözündə hansı samit yazıldığı kimi deyilmir? (səh.43)

Çalışma 7. “Sənət” kimi tələffüz etdiyimiz söz necə yazılmalıdır ki,

– “peşə” mənasını versin?

– “rəsmi kağız” mənasını versin?

Həmin müəlliflərin 2010-cu ildə yazdıqları “Azərbaycan dili” (III sinif) dərsliyində ədəbi tələffüzlə əlaqədar belə çalışmalar verilib:

Çalışma 3. Saitlərin və samitlərin tələffüzü nə ilə fərqlənir? (səh.14)

Çalışma 1. Ağzınızı geniş açın, dodaqlarınızı büzərək irəli uzadın. Bu zaman hansı səslər tələffüz oluna bilər? (səh.20)

Çalışma 4. Əvvəlcə “v”, sonra isə “f” səsini uzadaraq tələffüz edin. Hansı səs avazsız tələffüz olunur? (səh.28)

Çalışma 3. Hansı sözün deyiliş forması səhv göstərilmişdir?

a) *konsert* [kansert]; b) *orfoqrafiya* [arfaqrafiya]; c) *orfoepiya* [arfoepiya] (səh.39).

Çalışma 5. Sözlərdən birində “öv” yazılılığı kimi tələffüz olunur:

a) *növbə*; b) *dövran*; c) *tövbə* (səh.43)

Çalışma 3. Hansı cümlədəki “gəlin” sözündə vurğu son hecaya düşür? (səh.51)

A) *Gəlin gedək bizim bağa,*

Hərə çıxın bir budağ...

B) *Gəlin körpə balasını qucağına aldı.*

C) *Gəlin, ayağın düşərli olsun!*

Çalışma 4. Hansı sıradakı sözlərin hamısında “q” samiti “x” kimi tələffüz olunur? (səh.57)

a) *qayıq, üfüq, Afaq*

b) *qulluq, dəqiq, tənqid*

c) *bayraq, otaq, sinaq*

R.İsmayılov, S.Abdullayeva, D.Cəfərova və X.Qasımovanın 2011-ci ildə çapdan çıxmış “Azərbaycan dili” (IV sinif) dərsliyində ədəbi tələffüzlə əlaqədar belə tapşırıqlar verilib:

Çalışma 9. “O, inamsız addımlarla yazı taxtasına tərəf yönəldi” cümləsində hansı sözlərin deyilişi ilə yazılışı fərqlidir? (səh.27)

Çalışma 11. Hansı sözdəki şəkilçi deyildiyi kimi yazılır?

- a) *fikirləşdi*; b) *kötəkləndi*; c) *əzbərlədi* (səh.36).

Çalışma 3. “Hisslər” sözünün kökü necə yazılır? Bu söz necə tələffüz olunur? (səh.105)

Çalışma 4. Altından xətt çəkilmiş sözlərdən hansı düzgün yazılıb?

- a) *yoxluyuram*, b) *suluyuram*, c) *quruyurdu* (səh.170)

IV sinfin “Azərbaycan dili” dərsliyində orfoepik-orfoqrafik çalışmaların sayı aşağı siniflərdə verilmiş çalışmalardan azdır. Dərsliklərdəki çalışmaların bəziləri hər hansı bir tələffüz qaydasının yada salınmasına və ya öyrədilməsinə xidmət edir. Çalışmalarda daha çox sözlər verilir və tələb olunur ki, düzgün tələffüz qaydası göstərilsin.

Mövcud ibtidai sinif dərsliklərində ədəbi tələffüzə dair çalışmaların verilməsi zamanı qarşılaştığımız problemlər:

1. Çalışmalar ibtidai təhsil dövründə öyrədilən orfoepik bilikləri tam əhatə etmir.
2. Çalışmaların çoxunda sözlərin orfoqrafiyasının öyrədilməsi ön plana çəkilir. Nəzərə alınır ki, düzgün tələffüzü öyrətmədən sözün düzgün orfoqrafiyasına da nail olmaq mümkün deyil.
3. Çalışmaların yalnız ənənəvi yollarla icrası nəzərdə tutulmuşdur. Texniki vasitələrin tətbiqi ilə icra olunacaq çalışmalara dərsliklərdə təsadüf olunmur. Bu sahədə texniki vasitələrsiz keçinmək mümkün deyil. Ədəbi tələffüzə dair çalışmaların icrasında texniki vasitələrin verdiyi effekt ənənəvi yollarla müqayisədə xeyli yüksəkdir.

ədəbiyyat

1. Kərimov Y.Ş. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dili dərslərində lüğət işinin əsasları. Bakı: Maarif, 1981.
2. Kərimov Y.Ş. Kiçikyaşlı məktəblinin orfoqrafiya-orfoepiya lüğəti. Bakı: Kövsər, 2010.
3. Abbasov A. Tədris prosesində lüğəti necə öyrədirəm. Bakı: “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 1975, №3.
4. Qasımov S. Nitqin inkişaf etdirilməsi yolları. Bakı: Maarif, 1979.

пути устранения лексических дефектов в речи учащихся резюме

В статье говорится о том, что существует признанная всеми единая форма устной литературной речи – правила произношения. Соблюдать законы литературной речи очень важно. С этой точки зрения, правила литературного произношения имеют огромное и решающее значение в общении. Отмечается, что одним из особых задач, стоящих перед нашими школами и детскими садами, является развитие устной и письменной речи учащихся.

В результате этого можно устраниТЬ лексические дефекты в речи учащихся.

ways to eliminate lexical defects in speech of pupils at primary school summary

There is a recognized form oral literary speech - pronunciation rule. Comply with the laws of literary speech is very important. From this viewpoint, literary pronunciation have great importance in communication. One of the special challenges facing our schools and kindergartens is development of oral and written speech abilities of children.

As a result, it is possible to eliminate the lexical defects in the speech of pupils.

ŞAGİRLƏRİN MƏNTİQİ TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAFI ÜÇÜN QEYRİ-STANDART MƏSƏLƏLƏRDƏN İSTİFADƏ

Valeh Məmmədov,
AMİ-nin baş müəllimi

açar sözlər: qeyri-standart məsələlər, bilik yarışı, sehrlı kvadrat, qrafik həll, müayisə, seçmə

ключевые слова: нестандартные задачи, соревнование знаний, магический квадрат, графическое решение, сравнение, выбор

key words: non-standart tasks, knowledge competition, magic square, graphical solution, compare, selecture

Ibtidai sinif müəllimlərinə aydındır ki, şagirdlər həll etdikləri məsələlərdən bir qədər kənara çıxarkən çox çətinlik çəkirlər. Onlar bunun səbəbini belə izah edirlər:

1. Dörslikdə verilən məntiqi çalışmalar şagirdlərin yaş səviyyələrinə uyğun deyil.

2. Program tərtib edilərkən standartlar nəzərə alınmır, çalışmalar mövzulara uyğun olmur.

3. Əlavə materiala sərf olunan vaxt şagirdləri dərsin məqsədindən yayındır.

4. Şəxsi hazırlığından asılı olaraq, müəllim əsil məqsəddən uzaqlaşır və s.

Bu səbəbdən də kiçikyaşlı məktəblilərə məntiqi məsələlərin həllinin öyrədilməsinin onların riyazi təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi vasitəsi olduğu unudulur. Şagirdlərin bilik yarışlarına hazırlanmalarında da bu məsələlərin rolü böyükdür.

Müəllim yalnız standart məsələləri həll etməklə kifayətlənir. Bunları nəzərə alaraq müəllimlərə şagirdlərin yaradıcı bacarıq və qabiliyyətlərini, eləcə də riyazi təfəkkürlərini inkişaf etdirəcək məsələlərin həlli ilə əlaqədar metodik kömək göstərməyə çalışacaq. Bu məsələlər ixtisasartırma kurslarında müəllimlərlə birlikdə müzakirə edilmişdir.

I sinif

məsələ 1. Şirə ilə dolu 3 litrlik banka vardır. 1 litrlik bir ədəd, 2 litrlik iki ədəd banka da var. Şirəni bu üç bankaya necə bərabər bölmək olar ki, hər bankada 1 litr şirə olsun?

həlli: Bu məsələni iki yolla həll etmək olar:

I. a) Əvvəlcə bir litrlik bankanı doldururuq.

b) Onu iki litrlik bankaya boşaldırıq.

v) Yenə də 3 litrlikdən 1 litrliyi doldururuq. Beləliklə, hər qabda 1 litr şirə olacaqdır.

II. a) Əvvəlcə 2 litrlik bankalardan birini doldururuq.

b) Sonra 2 litrlik bankadan 1 litrliyi doldururuq. Beləliklə, hər bankada 1 litr şirə olacaq.

məsələ 2. Arif və Vüqar birlikdə göbələk yiğmişdilər. Vüqar Arifdən 5 göbələk çox, Arif isə Vüqardan 4 göbələk çox yiğmişdi. Onlar birlikdə neçə göbələk yiğmişdilər?

həlli: Onlar birlikdə 9 göbələk yiğmişdilər. İki oğlan birlikdə Arifdən 5 göbələk çox tapmışlarsa, Vüqar 5 göbələk toplamış olar. Əgər onlar birlikdə Vüqardan 4 göbələk çox toplamış olsalar, onda bu 4 göbələyi Arif tapmış olar. Deməli, onlar $5+4=9$ göbələk yiğmişlər.

məsələ 3. Əgər 2 almanın çəkisi 3 armudun çəkisi qədərdirsə, 3 alma, yoxsa 5 armud ağır olar?

həlli: Bu məsələnin həlli üçün gözlü tərəzidən istifadə olunur. Tərəzinin bir gözünə 2 alma, digərinə 3 armud qoyulur. 1 ədəd alma isə 1 armud və onun yarısı qədər olar.

Tərəzinin bir gözünə 1 və yarım armuda bərabər olan 1 alma, digərinə 2 armud əlavə edək. Bu zaman 2 armud ağır gələcək, yəni 4 armud 3 almadan ağır olduğundan 5 armudun çəkisi 3 almanın çəkisindən çoxdur.

məsələ 4. Qız anasından 20 yaş kiçikdir. Oğul anasından 23 yaş kiçikdir. Kim böyükdür: qız, yoxsa oğlan? Neçə yaş böyükdür?

cavab: Qız 3 yaş böyükdür.

məsələ 5. Məryəm 5 ildən sonra İradədən 2 yaş kiçik olacaqdır. Hazırda kim böyükdür, neçə yaş böyükdür?

həlli: Şagirdlər mühakimə yürütməklə aşağıdakı nəticəyə gəlirlər: Məryəm İradədən 2 yaş kiçikdir, odur ki, bütün vaxtlarda bu fərq dəyişməyəcəkdir. Hazırda İradə Məryəmdən 2 yaş böyükdür.

məsələ 6. 10 ildən sonra Mətanət İlhamənin indiki yaşından 5 yaş böyük olacaqdır. Hazırda kim və neçə yaş böyükdür?

həlli: Fərz edək ki, Mətanətin 5, İlhamənin 10 yaşı var. 10 ildən sonra Mətanətin 15 yaşı olarsa, İlhamənin indiki yaşından 5 yaş böyük olacaq. Hazırda İlhamə 5 yaş böyükdür.

məsələ 7. Ailədə cəmi 14 ayaq və 5 baş vardır. Canlılar arasında neçə adam, neçə heyvan var?

həlli: Şagirdlər mühakimə yürüdürlər. Ailə üzvlərinin hamısı insan olsa idi, ayaqların sayı 10 olardı, lakin ayaqların sayı 4 dənə çoxdur, bu, artıq ayaqların it, pişik ayaqları olduğunu göstərir. 1 baş, 4 ayaq – 1 it. Yerdə 10 ayaq 4 baş qalır. Deməli, bir heyvan da var, çünki 4 insan başına 8 ayaq düşür. Daha 1 baş 4 ayaq çıxdıqda, yerdə 3 baş 6 ayaq qalır, bu isə 3 adam deməkdir. Deməli, ailədə bir it, bir pişik və üç adam vardır.

Məntiqi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi üçün belə məsələlərdən müntəzəm istifadə olunmalıdır.

II sinif

məsələ 1. Babanın yaşı müxtəlif rəqəmlərin istifadə edildiyi ən kiçik üçrəqəmli ədədlə ifadə olunur. Babanın neçə yaşı var?

həlli: Şagirdlər ən kiçik üçrəqəmli ədədləri deyir və yazılırlar: 100, 101, 102. Müəllim məsələnin şərtini nəzərə almağı tövsiyə edir. 100 və 101 ədədlərində iki eyni rəqəmin iştirak etdiyini görən şagirdlər müxtəlif rəqəmlərlə yazılılan üçrəqəmli ədədin 102 olduğunu bildirirlər.

məsələ 2. 1, 2, 3 rəqəmlərindən istifadə edərək (rəqəmlər təkrar olunmadan) neçə iki-rəqəmli ədəd yazmaq olar? Ədədin yazılışında rəqəmlər təkrar olunmur.

həlli: Şagirdlər verilmiş rəqəmlərin köməyi ilə yazılın kifayət qədər ikirəqəmli ədədlər söyləyəcəklər. Bu zaman müəllim tapşırığın şərtini onların yadına salır. Şagirdlər həmin ədədlərin 12, 21, 31, 13, 23, 32 olduğu qənaətinə gəlirlər. Beləliklə, “6 ədəd” cavabı tapılır.

məsələ 3. Qanuna uyğunluğu müəyyən etməklə sıranı davam etdirin: 2; 4; 7; 11; 16...

həlli: Sıranı diqqətlə nəzərdən keçirərkən, şagirdlər 4-ün ($2+2=4$), 7-nin ($4+3=7$), 11-in ($7+4=11$), 16-nın ($11+5=16$) neçə alındığını görəcəklər. Qanuna uyğunluğu aşkar etmək üçün misalları yazı taxtasında bir sütunda yazmaq lazımdır. Şagirdlər bu nəticəyə gəlirlər ki, hər alınan cavabın üzərinə əvvəlkindən 1 vahid böyük rəqəm əlavə etməklə sıranı davam etdirmək olar: $16+6=22$; $22+7=29$; $29+8=37$... və s. 2, 4, 7, 11, 16, 22, 29, 37 Bu cavabların alındığı misallarda hər bir ikinci toplanan özündən əvvəlkindən 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8,... 1 vahid böyükdür.

məsələ 4. İki dostun birlikdə 25 oyuncaq maşını var. Birinin oyuncaqları o birindən 5 ədəd çoxdur. Hər dostun ayrılıqda neçə oyuncağı var?

Şagirdlər bu məsələni bir neçə yolla yerinə yetirə bilərlər.

I. Məsələnin şərtinə görə dostlardan birində 5 oyuncaq çoxdur. Hər iki dostda oyuncaqların sayının bərabər olması üçün 25-dən 5-i çıxıb, $(25-5=20)$ qalan oyuncaqları (20) iki dost arasında bölürük: $20 : 2 = 10$ (oyuncaq). Dostlardan birində 5 oyuncaq çox olduğundan, 25-dən çıxdığımız 5-i onun oyuncaqlarının üzərinə gəlirik: $10+5=15$ oyuncaq. Deməli, dostlardan birinin 10, digərinin 15 oyuncağı var.

yoxlama: $10+15=25$. Dostların birlikdə 25 oyuncağı var.

II. Hər iki dostdakı oyuncaqların sayını bərabərləşdirmək üçün 25-in üzərinə 5 əlavə edirik: $25+5=30$. Alınan cavabı 2-yə böölürük: $30:2=15$. Dostların birində 5 ədəd çox oyuncaq olduğundan onların birində 15 oyuncaq, digərində $15-5=10$ oyuncaq olacaqdır.

məsələ 5. 1-dən 50-yə qədər ədədlərin yazılışında 1 rəqəmi neçə dəfə iştirak edir?

həlli: 1-dən 50-yə qədər ədədlərdə təklik yerində 1 rəqəmi 5 dəfə (hər bir onluqda 1 dəfə): 1; 11; 21; 31; 41, onluqların yazılışında 1 rəqəmi 10 dəfə: (10; 11; 12; ...; 19) iştirak edir. Deməli, 1- dən 50-yə qədər ədədlərin yazılışında 1 rəqəmi $10+5=15$ dəfə iştirak edir.

məsələ 6. Verilmiş 1, 2, 3, 4, 5 ədədlərindən elə iki ədəd pozun ki, qalan ədədlərin cəmi 10-a bərabər olsun.

həlli: Şagirdlər 1, 2, 3, 4, 5 ədədlərindən 1 və 4 ədədlərini pozmaqla qalan ədədlərin (2, 3, 5) cəminin və ya 2 və 3 ədədlərini pozmaqla qalan ədədlərin (1, 4, 5) cəminin 10-a bərabər olduğunu söyləyirlər.

məsələ 7. Boş xanalara elə ədəd yazın ki, sətir, sütun və diaqonal üzrə ədədlərin cəmi eyni olsun.

		4
5	6	
8		

həlli: Şagirdlər diaqonal üzrə ədədləri topladıqda $8+6+4=18$ cavabının alındığını görürler. Sonra ikinci sətirdəki boş xanada $18-(5+6)=7$, üçüncü sətirdəki boş xanalarda 3,7 rəqəmlərinin olduğunu müəyyən edirlər.

məsələ 8. Ata və oğulun birlikdə 40 yaşı var. 3 ildən sonra onların birlikdə neçə yaşı olacaq?

həlli: 3 ildən sonra ata və oğul, hər biri 3 yaş böyüyəcək. Deməli, onlar birlikdə 6 yaş böyüyəcəklər. Nəticədə, onların 46 yaşı olacaqdır: $40+3+3=46$

məsələ 9. Şəkildə neçə kvadrat vardır?

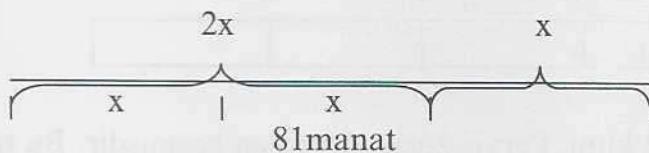

həlli: Şəkildə 8 balaca (1×1), 3 böyük kvadrat var (2×2), onların hər biri 4 balaca kvadratdan ibarətdir. Deməli, kvadratların sayı 11-dir.

III sinif

məsələ 1. Mahirənin puluna onun yarısı qədər də əlavə etdikdə 81 manat olar. Mahirənin neçə manat pulu vardır?

həlli: Mahirənin pulunun yarısını bir pay nəzərdə tutsaq, onun pulu 2 pay olardı. Onda 3 pay 81 manat olarsa, 1 pay $81:3=27$ man. olar. Mahirənin pulunun yarısı $27\ man$ olduğundan onun pulu $2 \cdot 27\ man.=54\ man.$ olar.

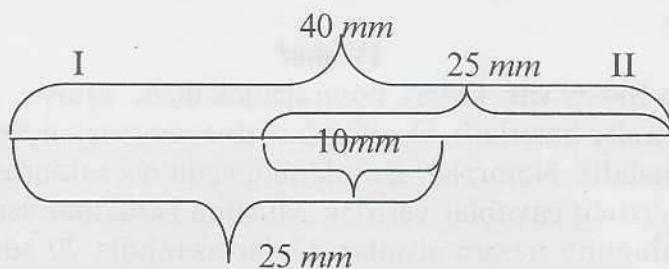

məsələ 2. Bir nəfər tanış ailə ilə (baba, ata, oğul) rastlaşıqda soruşdu: «Sizin birlikdə neçə yaşıınız var?» Baba cavab verdi: «Üçümüzün birlikdə 100 yaşımız var». Ata cavab verdi: «Oğlumla birlikdə 45 yaşım var. Oğlum məndən 25 yaş cavandır». Onların hər birinin neçə yaşı var?

həlli: Şagirdlərin diqqətini məsələnin məzmununa yönəldərək, yazı taxtasına $B+A+O=100$, sonra ata ilə oğulun birlikdə yaşı (A+O=45) yazılıq. Buradan babanın neçə yaşı olduğunu asanlıqla tapırıq: $100 - 45 = 55$. Oğul atadan 25 yaş cavan olduğundan $45 - 25 = 20$; $20:2 = 10$ oğulun yaşı; $25 + 10 = 35$ atanın yaşı olar. **cavab:** 55; 35; 10.

məsələ 3. İki qarışqa 40 mm uzunluğunda çöp tapdı. Onlardan biri: – Bu mənimdir! – deyə qışqırı və çöpün başlanğıcından uzunluğu 25 mm olan bir parçanı, digəri də sondan çöpün üzərində həmin uzunluqda bir parçanı nişanladı. Bu zaman onların arasında mübahisəli hissə alındı. Sizcə, mübahisəli hissənin uzunluğu nə qədərdir?

həlli: Bu maraqlı məsələnin həllində bəzən şagirdlər arasında mübahisə yaranır. Müəllim məsələni düz xətt üzərində izah edə bilər. Sxemlə göstərək:

Qarışqlardan biri 25 mm sağa, digəri 25 mm sola doğru nişanlasa, onların mübahisə etdikləri hissə 10 mm olacaqdır. Bunu riyazi yolla şərh edək: $40:2=20\text{ mm}$; $25-20=5\text{ mm}$, $5+5=10\text{ mm}$; $40-10=30\text{ mm}$, $30:2=15\text{ mm}$. Deməli, mübahisəli hissənin uzunluğu 10 mm -dir.

məsələ 4. Uzunluğu 2 sm olan 6 çubuq, uzunluğu 3 sm olan 6 çubuq, uzunluğu 4 sm olan 5 çubuq vardır. Çubuqları sindirmədan, bir-birinin ardınca düzəldən onlardan kvadrat düzəltmək olarmı?

həlli: Şagirdlərin cavabları müxtəlif olacaq. Bütün çubuqların uzunluqlarının cəmi 50 sm -dir. Kvadratın tərəfləri bərabərdir. Onda 50 sm 4-ə bölünməlidir. Bu, mümkün deyil. Deməli, çubuqlardan kvadrat düzəltmək olmaz.

məsələ 5. Balıqcı 3 dəqiqəyə 6 balıq tutdu. O, 5 dəqiqəyə neçə balıq tuta bilər?

Bu maraqlı məsələni şagirdlər tez cavab verməklə həll etdiklərini düşünürər. Məsələnin həllinən olmadığını deyən şagirdlər öz fikirlərini əsaslandırmaya çalışırlar. Bu zaman müəllimin köməyinə ehtiyac duyulur. Müəllim «Bu suala cavab vermək olmaz.» deyir.

məsələ 6. Lalə və Nailə məktəbin bufetindən bulka aldılar. Afaq özü ilə pul götürməyi unutduğundan bulka ala bilmədi. Bu zaman Lalə və Nailə aldıqları bulkanın yarısının Afaqa verdilər. Sizcə, qızlardan hansında çox bulka olur?

həlli: Şərtə görə, Lalə və Nailə Afaqa $1/2$ bulka verdilər. Deməli, Afaqa iki dənə yarım, yəni bir bütöv bulka çatır (Bunu şəkil çəkməklə də izah etmək olar.).

məsələ 7. Pərviz kağız zolağını dörd hissəyə böldü. O, zolağı neçə yerdən kəsmişdir?

həlli: Məsələni sxem üzərində izah etmək olar.

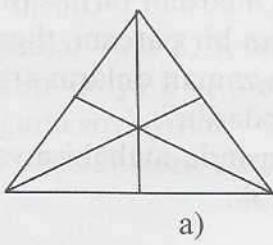
1	2	3

Sxemdən göründüyü kimi, Pərviz zolağı 3 yerdən keşmişdir. Bu tip məsələlərin həlli zamanı uşaqların nəzərinə çatdırmaq olar ki, cavab həmişə hissələrin sayından 1 vahid az olur.

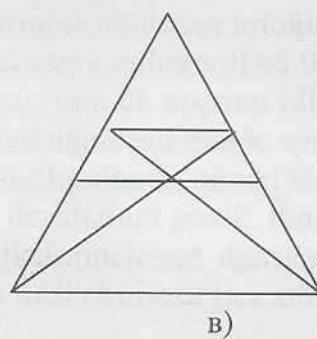
məsələ 8. İki rəfdə 49 kitab vardır. Üst rəfdə 7 kitab götürülərsə, hər iki rəfdə bərabər sayıda kitab olar. Əvvəl hər rəfdə neçə kitab var idi?

- Üst rəfdən 7 kitab götürülərsə, iki rəfdə $49 - 7 = 42$ kitab;
- Alt rəfdə neçə kitab var? $42 : 2 = 21$ kitab;
- Üst rəfdə neçə kitab vardır? $21 + 7 = 28$ kitab olar.

məsələ 9. Şəkildə neçə üçbucaq var? (16; 13)

a)

b)

IV sinif

məsələ 1. Küçədə 100 ev var. Evləri nömrələmək üçün ustaya sifariş verildi. Usta 1-dən 100-ə qədər nömrələr hazırladı. O, sifarişi yerinə yetirmək üçün hər rəqəmdən neçəsi ni hazırlayacağını bilməlidir. Nömrələri hazırlamaq üçün neçə doqquz rəqəmi lazım gələr?

həlli: Şagirdlər müxtəlif cavablar verirlər. Müəllim istiqamət verir ki, hər onluqda neçə doqquz rəqəmi olduğunu nəzərə alınlara. Onlar asanlıqla 20 ədəd doqquz rəqəminin olduğunu tapırlar.

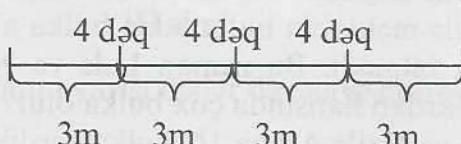
məsələ 2. Kitabın səhifələrinin bir hissəsi düşmüşdür. İlk düşən səhifənin nömrəsi 328-dir. Sonuncu düşən səhifə həmin rəqəmlərin köməyi ilə başqa sırada yazılmışdır. Düşən və rəqlərin və səhifələrin sayını tapın.

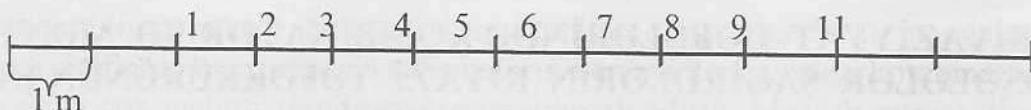
həlli: Şagirdlər əvvəlcə səhifələrin ümumi sayını tapırlar. Şərtə görə, həmin rəqəmlərin köməyi ilə 823 səhifə alınır. Hər vərəqdə iki nömrə olduğunu (Vərəqin iki üzü nəzərə alınır.) $823 - 328 = 495$ səhifə. 495-i 496 yazıb, ikiyə bölsək, kitabda $496 : 2 = 248$ səhifə olduğunu görərik.

cavab: 823 səhifə var, bunlardan düşən vərəqlərin sayı 248, səhifələrin sayı 496-dir.

məsələ 4. 12 metrlik taxtanı biri 3 m olmaqla 12 dəqiqliyə mişarladılar. Bu taxtanı hər biri 1 m olmaqla mişarlamaq üçün nə qədər vaxt lazımdır?

həlli: Bu məsələni exemin köməyi ilə yerinə yetirmək olar. Əvvəlcə şərtə uyğun bölgüleri aşağıdakı ardıcılıqla yerinə yetirmək olar:

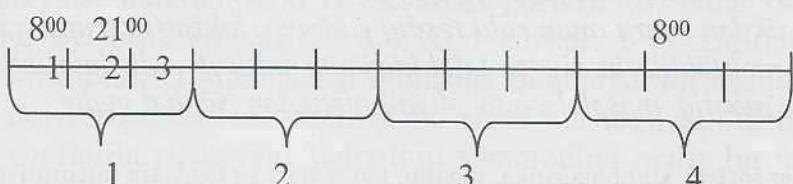

Sxemə diqqətlə baxdıqda şagirdlər asanlıqla 11 yerdən mişarlamaq, hər bir bölgüyə 4 dəqiqə sərf olunduğundan $11 \times 4 = 44$ dəqiqə vaxt lazım gəldiyini bildirirlər.

məsələ 5. Zəngli saat hər 24 saatda 8 dəqiqə geri qalır. Zəngli saatın səhər saat 8^{00} -da zəng çalması üçün axşam saat 20^{00} -da onu neçə dəqiqə əvvələ çəkmək lazımdır?

Məsələnin həllini yenə də əyanılıyə istinad edərək sxem çəkməklə izah etmək olar.

Şagirdlər zəngli saatın 24 saat ərzində 8 dəqiqə geri qalmasına əsaslanaraq ($24:8=3$) 3 saatda 1 dəqiqə geri qaldığını müəyyənləşdirirlər. Onda saat 20^{00} -dan saat 8^{00} -a qədər 4 dəqiqə geri qalar (20^{00} -dan 24^{00} -a qədər 4 saat, $4 \text{ saat} + 8 \text{ saat} = 12 \text{ saat}$, $12 \text{ saat} : 3 \text{ saat} = 4 \text{ s.}$).

cavab: Saati 4 dəqiqə əvvələ çəkmək lazımdır.

məsələ 6. Verilmiş rəqəmlərin arasında əməl işaretlərindən və mötərizədən elə istifadə edin ki, cavab 50 alınsın.

$$1 * 2 * 3 * 4 * 5 * 50$$

cavab: $(1 \times 2 \times 3 + 4) \times 5 = 50$

Dərsdə məntiqi məsələlərdən istifadə edərək, şagirdlərdə riyaziyyata maraq yaratmaq, onların riyazi təfəkkürünü inkişaf etdirmək olar.

ədəbiyyat

- Ümumtəhsil məktəblərinin I–IV sinifləri üçün fənn kurikulumları. Riyaziyyat. Bakı: Təhsil, 2008.
- Шклярова Т.И. Математика (IV класс). Сборник упражнений. Москва: Просвещение, 2010.
- Ефимова А. Решаем трудные упражнения и неравенства. (III–IV классы). Москва: Наука, 2000.
- Керова Г.В. Нестандартные задачи по математике. 1–4 классы. Москва: Просвещение, 2008.
- Дробышев Ю.А. Олимпиады по математике. 1–4 классы. Москва: Наука, 2011.
- Белошистая А.В. Методика обучения математике в начальной школе. Москва: Просвещение, 2011.

роль нестандартных задач в развитии логического мышления учащихся начальных школ резюме

В статье раскрываются эффективные пути использования нестандартных задач в развитии логического мышления учащихся в начальной школе. Перечисляются решения задач по классам начальной школы. Отмечается, что использование нестандартных задач повысит теоретическую подготовку учителей начальных классов.

the role non – standart tasks in the development of logical thinking of primary school students summary

The article deal with the of non – standart tasks which could increase the logical thinking of primary school students. Tasks are explained by methodical way. Samples are given according to classes. Students can use from these tasks in preparation for knowledge competitions

RİYAZİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ KOMBİNATOR VƏ MƏNTİQİ MƏSƏLƏLƏR ŞAGİRTLƏRİN RİYAZİ TƏFƏKKÜRÜNÜN İNKİŞAF VASİTƏSİ KİMİ

Aygün Məcidova,
pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru,
aygunmecidova@gmail.com

Kombinatorika – riyaziyyatın kombinasiya və yerdəyişmələri öyrənən qoludur. Kompiüter texnologiyaları meydana gəldikdən sonra onun rolu təsdiq edilmiş, inkişafı zərurət şəklini almışdır. Məqalədə kiçikyaşlı məktəblilərin riyazi təfəkkürünün inkişaf etdirilməsinə müsbət təsir göstərən kombinator və məntiq məsələlərinin əhəmiyyətindən söhbət gedir.

açar sözlər: kombinatorika, məntiq, fənlərarası və fəndaxili integrasiya, kombinatorika elementləri, kombinator-məntiq məsələləri

ключевые слова: комбинаторика, логика, межпредметная и внутрипредметная интеграция, элементы комбинаторики, комбинаторно-логические задачи

key words: combinatorics, logic, intersubject and intra-subject integration, elements of combinatorics, kombinator-logic issues

Dünyada baş verən qloballaşma təhsildə, xüsusilə riyaziyyatın tədrisində integrasiya prosesini sürətləndirdi. Bünövrəsi uşaqlağında qoyulan riyaziyyat təliminin inkişafı ibtidai siniflərdə aşağıdakı aspektlərlə müəyyən edilir:

1. məzmun xətləri;
2. məzmun standartları;
3. şagirdlərin fəaliyyəti (şagird tədris prosesinin subyekti kimi);
4. fəndaxili və fənlərarası integrasiya;
5. təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi.

Bütün bu aspektlərdə şagirdlərin müstəqil əqli fəaliyyəti əsas faktor kimi qiymətləndirilir. Riyaziyyat kursuna statistika elementləri və ehtimal nəzəriyyəsinin daxil edilməsi kiçikyaşlı məktəblilərin riyazi təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi və həyatla əlaqədar olan müxtəlif xarakterli məsələlərin həlli faktını təsdiq edir. Ehtimal nəzəriyyəsi və statistika elementləri birbaşa kombinatorika ilə, riyazi məntiqlə əlaqədardır. Riyaziyyatın bir neçə bölməsinin nəzəri elementləri ibtidai siniflərin riyaziyyat təlimində məsələlərin həlli prosesi kimi təqdim olunur. İnteqrasiya yolu ilə riyazi biliklərin tamlığı təsəvvürü formalasır. Müxtəlif kombinatorika elementləri, riyazi məntiqlə formalanmış əyləncəli məsələlərin həlli, riyaziyyatın digər bölmələrində qaydaların öyrənilməsinin əsası ibtidai siniflərdə qoyulur.

Kombinatorika riyaziyyatın kombinasiya və yerdəyişmələrini öyrənən qoludur. Kompiüter texnologiyaları meydana gəldikdən sonra onun rolu artmış və geniş inkişafını riyaziyyatın tətbiqində tapmışdır. Müasir mərhələdə kombinator metodlar təsadüflər nəzəriyyəsində, statistikada, riyazi proqramlaşdırımda, hesablama riyaziyyatında, eksperimentlərin planlaşdırılmasında və s. tətbiq edilir. Riyaziyyatda kombinatorika sonlu qrup şəklində göstərilmiş cəbrin, həndəsi anlayışların və s. öyrənilməsində tətbiq edilir.

Coxsaylı kombinator məsələlər məhdud xarakter daşımaqla kombinatorikaya, elmlərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan sahələrinə aid edilir.

Kombinatorika əşyaların seçilməsi, yerləşdirilməsi üsullarını, elementləri ədədlər, nöqtələr, parçalar, şahmat fiqurları və s. olan müxtəlif konfiqurasiyaların xassələrini öyrənir. Sonlu elementlər çoxluğu – obyektlər kombinator məsələlərin xarakterik xüsusiyyətidir. Beləliklə, kombinatorika diskret riyaziyyata aid olub, elmin inkişafında mühüm sahəyə çevrilmişdir.

Qeyd olunanları və müasir ümümtəhsil məktəbinin qarşısında duran məsələləri nəzərə alaraq, ibtidai siniflərdə məqsədyönlü çalışmaların köməyi ilə şagirdləri kombinatorika elementləri ilə daha çox məlumatlandırmağı zəruri hesab edir. Məktəb şəxsiyyətin mənəvi inkişafında böyük rol oynayır. Şagird şəxsiyyətinin inkişafına yönəlmış məqsədyönlü təsirə malik müxtəlif metodlar onun yaradıcılıq imkanlarının formallaşmasına təsir göstərir. İbtidai siniflərdə riyaziyyat təliminin öz hədəfləri var. Riyazi məntiqi təfəkkürün inkişafı bu hədəflərin realizə olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də sinifdə və sinifdən xaric məşğələlərdə məsələlərin düzgün seçiləməsi çox vacibdir.

Kiçikyaşlı məktəblilərlə iş təcrübəsi göstərir ki, onlar böyük həvəs və maraqla əqli oyunlara, əyləncəli məsələlərə müraciət edirlər. I-IV siniflərin riyaziyyat dərsliklərində çoxlu inkişafetdirici məsələlərin olmasına baxmayaraq, uşaqların riyazi inkişafı üçün bu, kifayət deyil. Kombinator-məntiqi məsələlər müstəqil əqli fəaliyyətin inkişafına səbəb olur. İbtidai siniflərdə riyaziyyat tədrisinin səmərəliliyi məhz bu faktordan asılıdır. Produktiv xarakterli məsələlər üzərində aparılan iş prosesində şagirdlər müəyyən faktiki bilikləri mənimşəyir, obyektlər üzərində müşahidə aparır, hadisələri müqayisə etməyi, riyaziyyat kursunda olan anlayışlar arasındaki əlaqəni, əməlləri, kəmiyyətləri tapmağı öyrənirlər.

Inkişafetdirici çalışmalar təlim və tərbiyənin məqsədlərinə cavab verməlidir. İbtidai siniflərin riyaziyyat dərsliklərində elə məsələlər var ki, onları yerinə yetirmək qazanılmış nəzəri biliklərin yeni şərtlərlə tətbiqini tələb edir. Uşaqlarda müstəqil fikirləşmək, yeni məsələlərin həlli yollarını tapmaq bacarığını inkişaf etdirmək üçün onlara mənimsədikləri biliklərdən müxtəlif situasiyalarda istifadə etməyi öyrətmək lazımdır.

Kombinatorika şagirdlərdən nəticəni və ya məsələnin şərtini ödəyən müxtəlif variantlar içərisindən lazım olanı seçməyi tələb edir. Kombinatorika çalışmalarının didaktik funksiyalarını, məntiqi xarakterini və kiçikyaşlı məktəblilərin imkanlarını nəzərə alaraq ibtidai siniflərdə xarakterik çalışmaları təqdim edirik.

Rəqəmləri fərqli kombinatorika ilə yazdıqda müxtəlif ədədlər alınır. Bu zaman onlar yerləşmə prinsipi ilə – ədədlərin yazılışında rəqəmlərin yerləşməsinin mənası ilə tanış olurlar. Şagirdlər məsələləri seçmə metodunu ilə və bütün halları nəzərə almaqla həll etdikdə qanuna uyğun nəticəyə gəlirlər. Verilən rəqəmlərlə müxtəlif kombinasiyaların tərtibi həm oyun xarakteri daşıyır, həm də mövzuda qoyulan didaktik məqsədin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Kombinator məsələlərin həllinə I sinifdən başlamaq məqsədə uyğundur.

Kombinator məsələləri həll etmək üçün məlum qayda və düsturlardan istifadə olunur. İbtidai siniflərdə hesablama metodlarından, müqayisəli təhlil, oxşar və fərqli cəhətlərin müəyyənləşdirilməsi, müşahidə və ümumiləşdirmədən istifadə edərək sadə məsələlər həll olunur. Kombinator-məntiqi məsələlərdə əyləncə elementləri mövcuddur. Buna görə də riyaziyyatın tədrisi prosesində onlardan istifadə fənni daha da maraqlı edir.

Kombinator-məntiqi məsələləri siniflər üzrə nəzərdən keçirək:

I-II siniflər

Şagirdlərdə 100 dairəsində ədədlər haqqında biliklərin formallaşdırılması

- Neçə birrəqəmli ədəd var?
- 9 birrəqəmli ədəd var.
- Cəmi necə ikirəqəmli ədəd var?
- 90 ikirəqəmli ədəd var.

-1-dən 10-a qədər ədədlər arasında hansı ədədləri iki eyni toplanan şəklində göstərmək olar?

- Bütün cüt ədədləri iki eyni toplanan şəklində göstərmək olar.

-20-yə qədər olan ədədləri (20 də daxil olmaqla) elə iki qrupa ayırin ki, birinci qrupun hər bir ədədini üç bərabər toplananın cəmi şəklində göstərmək olsun, ikinci qrupun hər bir ədədini isə belə göstərmək mümkün olmasın. Bu ədədlər hansılardır, hər qrupda onlardan neçəsi var?

- Birinci qrupa 3, 6, 9, 12, 15, 18, ikinci qrupa isə 1, 2, 4, 5, 7, 10, 11, 13, 16, 17, 19, 20 ədədləri daxildir.
- 2, 4, 4 rəqəmlərinin vasitəsilə mümkün ikirəqəmli ədədləri yazın.
- Bunlar 24, 42, 44, 22 ədədləridir.
- 1, 3, 5 ədədlərinin köməyi ilə neçə ikirəqəmli ədəd yazmaq olar?
- Bunlar 11, 33, 55, 13, 15, 31, 51, 35, 53 ədədləridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, burada qeyri-aşkar formada təkrarlı və təkrarsız birləşmələrdən istifadə olunur.

məntiqi məsələlər

- İkinci mərtəbənin 5 vahidi çoxdur, yoxsa birinci mərtəbənin 8 vahidi?
- İkinci mərtəbənin 5 vahidi.
- 5 budaqda 7 sığırçın və sərçə oturmuşdu. 6 quş uçdu. Uçan quşların içərisində, heç olmasa, bir sərçə var idimi?
- Bəli, var, ona görə ki, sığırçının sayı 5 idi.
- Rafiq 3 cür balıq tutub: sazan, şahmayı, ziyad balığı. Balıqların sayı 14-dür. Sazan balığı şahmayı balığından 10 ədəd çoxdur. Rafiq hər balıqdan neçə ədəd tutub?
- Rafiq 11 sazan, 1 şahmayı, 2 ziyad balığı tutub.
- Aydan 16 nərgiz, 12 çobanyastığı dərib, 20 çiçəkdən dəstə düzəltdi. Dəstədə çobanyastığı varmı?
- Bəli, var, çünkü nərgiz cəmi 16 ədəddir.

III-IV siniflər

Qeyd olunmuş siniflərdə vurma və bölmə ilə əlaqədar kombinator-məntiqi məsələlərdən istifadə etmək üçün geniş imkanlar var. Belə ki, kombinator vasitələr, düsturlar statistika və ehtimala aid məsələlərdə istifadə olunduğuna görə şagirdlər həll prosesində bu nəzəriyyənin elementlərinə aid biliklər əldə edirlər.

- 1, 7, 9 ədədlərinin köməyi ilə hansı üçrəqəmli ədədləri yazmaq olar?
- 179, 197, 971, 719, 791 ədədlərini yazmaq olar.
- 3, 2, 0 rəqəmlərini təkrar etmədən hansı üçrəqəmli ədədləri yazmaq olar?
- 320, 230, 203, 302 ədədlərini yazmaq olar.
- 1, 5, 7 ədədlərini təkrar etmədən neçə ikirəqəmli ədəd yazmaq olar?
- 6 ikirəqəmli ədəd (157, 175, 571, 517, 751, 717) yazmaq olar.
- 4, 0, 7 rəqəmləri vasitəsilə ən böyük və ən kiçik üçrəqəmli ədədi yazın.
- Bunlar 740 və 407 ədədləridir.
- Yarışda 4 futbol komandası iştirak edir. Hər komanda bir dəfə digər komandalarla oynayır. Cəmi neçə oyun keçiriləcək?

Əyanılık üçün həll prosesində aşağıdakı sxemdən istifadə etmək olar:

- 11 və 99 ədədləri daxil olmaqla, iki eyni rəqəmlə yazılın neçə ədəd var?
- 9 belə ədəd var: 11, 22, 33, 44, 55, 66, 77, 88, 99.
- Perimetri 12 sm olan neçə düzbucaqlı var?
- Düzbucaqlının perimetri $P = (a + b) \cdot 2$ olduğundan, cavab 3 düzbucaqlı olacaq. Belə ki, $12 : 2 = 6 \text{ sm}$. Mümkün variantlar: $6=5+1$, $6=2+4$, $6=3+3$.
- Hasili sıfırla bitən 4 birrəqəmli ədəd var. Verilən hasildə hansı birrəqəmli ədədlər tələb olunur?
 - 1 cüt ədəd və 5.
 - Ulduzların yerinə hansı rəqəmləri qoymaq lazımdır ki, bölmənin nəticəsi mümkün olan qalıqların ən böyüyü olsun? $4 * : 6 = 6$ (q. *)

- Bölünən 41, qalıq isə 5-dir.
- 3 ardıcıl birrəqəmli ədədin hasili 0-la bitə bilərmi? Bəs 5 rəqəmi ilə?
 - a) əgər 5 və vuruq cüt ədəddirsə; b) əgər 5 və vuruq tək ədəddirsə.
- 4 birrəqəmli ədədin hasili 5 rəqəmi ilə bitir. Vuruqları müəyyən edin.
- Bütün tək ədədlər və 5.
- Perimetri tam ədədlərlə və santimetrlə ifadə olunan, sahələri isə 100 kv.sm-dən kiçik olan neçə kvadrat var?
 - Tərəflərinin uzunluğu 1 sm, 2 sm, 3 sm, 4 sm, 5 sm, 6 sm, 7 sm, 8 sm, 9 sm olan 9 kvadrat var.
 - Tək ədədə eyni ədədi əlavə etsək, neçə dəfə artar?
 - Həmin ədəd 11 dəfə artar: $aa=10a+a=11a$.

ədəbiyyat

1. Ümumtəhsil məktəblərində I-IV siniflər üçün fənn kurikulumları. Bakı: Təhsil, 2008.
2. İbtidai məktəbin gələcək müəllimlərinin riyazi və metodiki hazırlığının aktual problemləri. Bakı: ADPİ-nin nəşriyyatı, 1988.
3. Veysəva Z. İnteraktiv təlim (müəllim üçün vəsait). (UNICEF). Bakı : Təhsil, 2007.
4. H.YU. Виленкин. Популярная комбинаторика. Москва: Наука, 1975.

комбинаторные и логические задачи в математическом курсе – как способ развивающий математическое мышление у учеников

резюме

В статье изложены следующие вопросы: развитие у младшекольников математического мышления; важность комбинаторных и логических задач; пути решения вариационных задач; дидактические функции комбинаторных задач; примеры комбинаторных и логических задач в начальных классах. Отмечается, что комбинаторные и логические задачи развивают математическую мышление учеников.

combinatorial and logical problems in mathematical curriculum - as away to develop mathematical thinking in students summaru

The article describes the following topics: the development of mathematical thinking in mladscheshkolnikov; importance-of combinatorial and logical problems; solutions of variational problems; didactic function combinatorial tasks; examples of combinatorial and logical problems in primary school. It is noted that the combinatorial and logical problems develop mathematical thinking of students .

KİTAB BAĞLI SANDIQ, MÜTALİƏ ONUN AÇARIDIR.

**Bibixanım İbadova,
ARTPI-nin şöbə müdürü, dosent**

İnsan təfəkkürünü zənginləşdirən, onu düşünməyə, öyrənməyə sövq edən mütaliə həm də mədəniyyətdir. Bu mədəniyyətin bünövrəsi ailədə qoyulur, məktəbdə inkişaf etdirilir. Uşaq oxumaqdən əvvəl dinləmək bacarığına yiyələnir. Bu bacarığın aşınmasında ailənin rolü danılmazdır. Uşaq körpəlikdə ana laylasını, daha sonralar nağılları dinləyir. Yaş artdıqca nənələrin, anaların söylədikləri nağıllar yaddaşa əsaslanan uşaq dünyasını zənginləşdirməyə kifayət etmir, yaş səviyyəsinə uyğun əlavə ədəbiyyatlara ehtiyac duyulur. Valideyn övladının suallarını cavablandırmaq üçün kitabxanaya, kitab mağazasına, internetə üz tutur, onu məlumatlandırır. Dinləmə uşaqda oxuya maraq yaradır, onu müstəqil mütaliəyə həvəsləndirir.

Valideynlərlə aparılan müsahibələrə, müşahidələrə əsasən demək olar ki, müasir ailələrin əksəriyyətində layla oxunmur, nağıll danışılır.

İKT əsrinin uşaqları mobil telefonla, kompüter oyunları ilə böyüyürler. Oyunların əksəriyyəti aqressiv xarakterli olub, əsəbilik, gərginlik yaradır. Bu, təkcə uşaqlara yox, həm də telefon, kompüter əsirinə çevrilən valideynlərə də aiddir. Aqillər düz deyiblər: “Övladını tərbiyə etmək istəyirsənsə, əvvəlcə özünü tərbiyə et”.

Dinləmə nitq inkişafında mühüm bacarıqlardan biridir. Azərbaycan dili fənn kurikulumunun məzmun xətlərindən biri “dinləyib-anlama və danışma”dır. Dinləmə zamanı uşaqlarda diqqət, yaddaş, alqoritm və s. formalaşır. Uşaq sözlərin düzgün tələffüzüնə, hadisələrə uyğun olaraq səs tonunun qalxıb-enməsinə diqqət yetirir, süjet xəttini izleyir, məzmunu yadda saxlamağa çalışır. 10 yaşınadək uşaqlar üçün uşaq kitablarının oxunması, əsərlə bağlı fikir mübadiləsinin aparılması məqsədə uyğundur. A.Eynşteyn bu barədə demişdir: “Əgər siz istəyirsinizsə, uşaqlarınız ağıllı olsunlar, onlara nağıl oxuyun. Əgər siz istəyirsinizsə, onlar daha da ağıllı olsunlar, onlara daha çox nağıl oxuyun”.

Azərbaycan dili fənn kurikulumunda ibtidai təhsil səviyyəsində “oxu” məzmun xətti üzrə aşağıdakı təlim nəticələri müəyyənləşdirilmişdir:

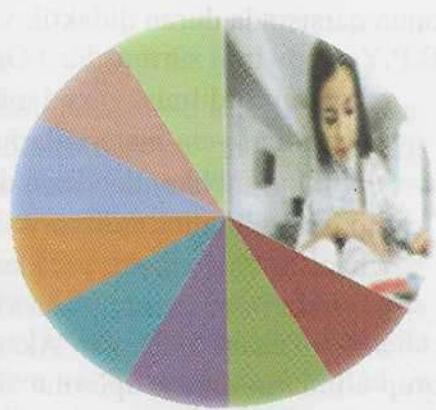
- Mətni şüurlu, düzgün, sürətli, ifadəli oxuyur.
- Mətni bütöv sözlərlə, səsli və səssiz oxuyur.
- Oxuduğu mətnin məzmununa münasibət bildirir.
- Mətnin hissələri arasında məna əlaqələrini müəyyənləşdirir.
- Bədii və elmi-kütləvi mətnləri fərqləndirir.

Göründüyü kimi, təlim nəticələrində ibtidai sinif şagirdlərinin oxu ilə bağlı əldə edəcəkləri bacarıqlar konkret şəkildə göstərilmişdir. Həmin bacarıqlara yiyələnmənin yolu isə mütaliədən keçir. Elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi müasir dövrdə kitaba həvəs azalmış, onun yerini internetdəki müxtəlif oyunlar, informasiyalar tutmuşdur. Belə bir şəraitdə kitaba maraq yaratmaq həm müəllimdən, həm də valideyndən böyük ustalıq tələb edir. Müəllimin və valideyin birgə səyi nəticəsində bu sahədə uğur qazanmaq olar. Müstəqil mütaliə zamanı əsərin qəhrəmanları uşaqların idealına çevrilirlər. Bəzi hallarda qəhrəmanları yamsılama, özünü onlara oxşatma halları baş verir. Məhz buna görə də şagirdin hansı ədəbi əsərləri oxuması həm müəllimin, həm də valideynin nəzarəti altında olmalıdır.

Fənn kurikulumları tətbiq olunana qədər programlarda sinifdən xaric oxuya ayrıca saat verilir, əksər hallarda oxunması tövsiyə olunan əsərlərin adları da göstərilirdi. “Oxu” ayrıca məzmun xətti olduğundan, indi “sinifdən xaric oxu” ifadəsi işlənmir, lakin bu heç də o demək deyildir ki, sinifdən xaric oxu aparılmamalıdır. Azərbaycan dili fənn kurikulumunda “dinləmə-anlama və danışma” məzmun xəttində verilmiş “1.2.1. Müşahidə etdikləri, eşitdikləri və oxuduqları haqqında danışır” məzmun standartındaki “oxuduqları” (II sinif) ifadəsi sinifdən xaric oxu, şəxsi mütaliə ilə bağlıdır. İbtidai sinif müəllimləri bu istiqamətdə müəyyən işlər aparır, sinifdən xaric oxu üçün nəzərdə tutulmuş ədəbiyyat siyahısını şagirdlərə təqdim edirlər. Onlar tədris ili ərzində oxunmuş əsərlərin müzakirəsini keçirir, dəyərləndirirlər. Elə müəllim də var ki, seçimi şagirdlərin ixtiyarına buraxır, həvəsləndirici metodlardan istifadə etməklə şagirdlərdə mütaliəyə maraq yaradır. Hər metod məhz müəllim yaradıcılığının məhsuludur. “Zəngi” liseyinin ibtidai sinif müəllimi, ”Ən yaxşı müəllim” müsabiqəsinin qalibi İlahə Rüstəmovanın mütaliə ilə bağlı iş təcrübəsindən bir nümunəyə nəzər salaq.

“Sərbəst oxu gündəliyi” metodu. Dərs ilinin əvvəlində bir cədvəl tərtib olunur. Cədvəldəki dairə 9 xanaya bölünür, hər dairəyə bir uşağın şəkli vurulur. Hər uşağın ayda 1 kitab oxuması nəzərdə tutulur. Kitabın neçə səhifə olması sinfin səviyyəsindən asılıdır. İ.Rüstəmovanın IV sinif üçün təxminən 100 səhifəlik kitabın oxunmasını qərarlaşdırılmışdır. Şərtə görə, 100 səhifəlik kitab oxuyan şagird “sərbəst oxu gündəliyi”ndə öz qeydlərini edir, xananı rəngləyir, lakin ondan əvvəl müəllimə yaxınlaşır, müəllim şagirdin qeydlərini yoxlayıb, kitabla bağlı suallar verir. Cavablar qənaətbəxş olduqda şagird xanamı rəngləyir. Dərs ilinin sonunda bütün xanaları rəngləmiş şagird qalib sayılır.

sərbəst oxu gündəliyinin nümunəsi:
 adı və soyadı -----
 tarix-----
 əsərin adı-----
 müəllif-----
 əsas qəhrəmanlar-----
 mənfi obrazlar-----
 süjet-----
 əsərə münasibət -----
 Əsərin hansı sonluqla bitməsini istərdin?-----

Bu metod şagirdlər arasında sağlam rəqabət yaradır, onların mütaliəyə marağını artırır. Bu metodun maraqlı cəhəti odur ki, şagirdlərin il ərzində oxuduqları əsərləri müəllim də oxumalı olur, çünkü müəllim özü həmin əsərlərlə tanış olmasa, gündəlikdəki qeydlərin düzgünlüyünü, şagirdə veriləcək sualları müəyyənləşdirə bilməz.

Mütaliəyə maraq yaratmaq üçün ədəbi-bədii gecələrin, fənlər üzrə yarışların, yazıçı və şairlərlə görüşlərin keçirilməsi, əsərlərin müzakirəsinin təşkili, dərnək məşğələləri və s. metodlar-dan istifadə etmək məqsədə uyğundur. Belə tədbirlər şagirdləri həm oxumağa, öyrənməyə sövq edəcək, həm də onların asudə vaxtlarının səmərəli keçməsinə imkan yaradacaqdır.

Mütaliə mədəniyyətinin formallaşmasında məktəb kitabxanalarının rolu böyükdür. Kitabxanaçı şagirdə düzgün istiqamət verməkdə, oxuya maraq yaratmaqdə müəllimin köməkçisi olmalı, kitab oxumağın faydası haqqında şagirdlərlə söhbət aparmalı, müxtəlif tədbirlər (yeni kitabların təqdimatı, yazıçılarla görüşlər, seminarlar və s.) təşkil etməlidir.

Kitab bağlı sandıq, mütaliə isə onun açarıdır. Gələcəyin qurucusu olan hər bir şagirdin bu açara sahib olması ailə və məktəbin birgə fəaliyyətindən asılıdır.

FİZİKİ TƏRBİYƏ ÜZRƏ DƏRSİN TIPLƏRİ VƏ ONLARIN VƏZİFƏLƏRİNİN REALLAŞMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Baloğlan Quliyev,
ADPU-nun müəllimi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

açar sözlər: giriş, tanışlıq, dərsin tipləri, möhkəməndirici, ümumiləşdirici, sistemləşdirici dərsler, mürəkkəb hərəkətlər, mütəhərrik oyunlar, monitoring

ключевые слова: введение, знакомство, типы уроков, укрепляющие, обобщающие и систематизирующие уроки, сложные движения, активные игры, мониторинг

key words: introduction, types of lessons, strengthen, generalizing and systematizing lessons, complex movements, active games, monitoring

Dərsin tipləri haqqında pedaqoji və metodik ədəbiyyatda müxtəlif fikirlər mövcuddur. Pedaqoqlar dərsin tiplərini təsnif edənləri əsasən 3 qrupa bölürlər. Birinci qrupa daxil olan müəlliflərin fikrincə, dəslər giriş, tədris materialları ilə ilk tanışlıq və anlayış yaradan dərs tiplərinə bölünür. Bu zaman təlim prosesinin mərhələləri əsas götürülür.

İkinci qrup müəlliflər dərsin tiplərini təlim metodlarına görə müəyyənləşdirirlər. Onların fikrincə, dərsin tipi başlıca olaraq eyniadlı tədris metodlarına görə fərqlənir. Akademik M.M.Mehdizadə qeyd edirdi: "Nə birinciləri, nə də ikinciləri haqlı hesab etmək olar, çünkü onlar təsnifikasi ancaq dərsin zahiri əlamətlərinə görə aparırlar". Üçüncü qrup müəlliflər isə, dərsin tiplərini

onun sırasında duran didaktik vəzifələrlə əlaqələndirirlər. (Bu təklifi ilk dəfə görkəmli didaktik B.P.Yesipov irəli sürmüştür.) Onlar dərsləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmışlar:

- kombinə edilmiş, yaxud mürəkkəb dərslər;
- şagirdləri yeni materiallarla tanış edən dərslər;
- bilikləri möhkəmləndirən dərslər;
- bilikləri ümumiləşdirən və sistemləşdirən dərslər;
- bacarıq və vərdişlər yaradan, möhkəmləndirən dərslər;
- biliklərin yoxlanılmasına xidmət edən dərslər.

SSRİ Pedaqoji Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü, akademik M.M.Mehdizadə üçüncü qrup alımların dərsin tiplərinə aid mülahizələrini yüksək qiymətləndirərək yazırkı ki, bu təsnifatın əleyhdarları olmasına baxmayaraq, əksər müəlliflər tərəfindən qəbul edilmişdir. B.P.Yesipovun tipologiyası ona görə daha düzgün və əməli cəhətdən faydalı hesab edilir ki, o, didaktik mülahizələrə əsaslanmaqla bütün xüsusi metodikalara da uyğun gəlir. O, sırasında konkret təlim məqsədi qoyan müəllimlərin dərs tipi seçmək problemini yüngülləşdirir. Qeyd etməliyik ki, M.M.Mehdizadə B.P.Yesipov tipologiyasına müdaxilə etmir, lakin ona faydalı bir irad tutaraq bildirir ki, dərs tiplərinin həddindən artıq xirdalanması məqsədə uyğun deyil. Bu nöqtəyi-nəzərdən, biliyin möhkəmləndirilməsi, yaxud bacarıq və vərdişlərin tətbiqi dərslərini, sistemləşdirmə və ümumiləşdirmə dərslərini ayrı-ayrı tiplər kimi göstərməyə ehtiyac yoxdur. Belə ki, bunlardan birinin həyata keçirilməsi digərinin də reallaşmasına kömək göstərir. Daha konkret desək, biliklərin tətbiqi onların sistemləşdirilməsinə də kömək edir. Sonuncu tipi isə bir dərsdə əhatə edib başa çatdırmaq mümkün deyil. Bu baxımdan M.Mehdizadə dərsləri 6 tipə ayırmağı daha məqsədə uyğun hesab edir:

- yeni biliklər öyrədən dərslər;
- yeni bacarıq və vərdişlər yaradan, mənimsədən dərslər;
- bilik, bacarıq, vərdişlərin möhkəmləndirilməsi və tətbiqini öyrədən dərslər;
- biliklərin ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsini təmin edən dərslər;
- yoxlama dərsləri;
- mürəkkəb (kombinə edilmiş) dərslər.

Bu dərs tipləri spesifik fənlərə də tətbiq olunur. Fiziki tərbiyə üzrə metodik vəsaitlərdə də dərs tipləri onun sırasında duran mühüm didaktik vəzifələrlə müəyyənləşdirilir. Bəzi müəlliflər dərs tiplərini qarşıda duran vəzifələrlə uyğunlaşdırılmış olsalar da, onun tipologiyasını konkret ifadə etməmişlər. Buna metodist-alim V.M.Kaçaşkinin dərs tipologiyasını misal göstərmək olar. O, dərsləri aşağıdakı tiplərə bölmüşdür:

- giriş dərsi;
- yeni mövzu ilə tanışlıq dərsləri;
- keçilmiş materialların icrasını təkmilləşdirən dərslər;
- qarışq dərslər;
- yoxlama dərsləri.

Göründüyü kimi, V.M.Kaçaşkinin tipologiyasında yeni materialları öyrədən dərslər öz əksinə tapmamışdır. Bu isə fiziki tərbiyə üzrə təlim-tərbiyə prosesinin əsasını təşkil edir.

Giriş və yeni materialla tanışlıq dərsləri, sırasında duran məqsədə görə şagirdləri yeni öyrədilən hərəkətlər və oyun materialları ilə (fiziki hazırlıq bölmələri, yarımillik və illik materiallar) ümumi və konkret şəkildə tanış etmək vəzifəsini daşıdığını nəzərə alaraq, onları birləşdirib, yeni adla ifadə etsək, səhv olmazdı. Fiziki tərbiyə üzrə təlimin məqsədi və dərsin sırasında duran konkret vəzifələr baxımından onu aşağıdakı tiplərə ayırmağı məqsədə uyğun hesab edirik:

- oyun və hərəkətlər haqqında məlumat verən giriş dərsi;
- fiziki hərəkət və oyunlar üzrə yeni bilik və bacarıq mənimsədən, vərdişlər yaradan dərslər;
- qazanılmış bacarıq və vərdişləri möhkəmləndirən dərslər;

- mürəkkəb dərslər;
- yoxlama dərsləri.

Dərsin tipləri təhsil məqsədinə, mərhələlərinə, onun vəzifələrinə münasib olaraq bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Hər bir dərs tipinin özünəməxsus mərhələləri – yeni tədris materiallarının öyrədilməsi, keçilənlərin möhkəmləndirilməsi, yoxlama və ev tapşırıqlarının verilməsi mərhələləri vardır. Dərsin tipləri forma və quruluş etibarilə yaxın olsa da, tədrisin xarakterinə, quruluşuna, forma və məzmununa, vaxt bölgüsünə görə bir-birindən xeyli fərqlənir.

Ümumiyyətlə, dərsin qarşısında bir çox təhsil vəzifələri durur, lakin onun tiplərə bölünməsi başlıca təhsil vəzifələrinə əsaslanır. Buradan aydın olur ki, hər bir dərs əsas təhsil məqsədilə məhdudlaşdır, başqa məqsəd və vəzifələr də daşıyır. Bunları əlavə və ya qeyri-əsas məqsəd və vəzifələr də adlandırmaq olar. Yuxarıda deyilənlərə aydınlıq gətirmək məqsədilə fiziki tərbiyədən dərs tipləri üzrə nümunələri təqdim edirik.

Giriş dərsi kiçik məktəbyaşlı şagirdlərin təlim-tərbiyəsində xüsusi yer tutur və dərsin məqsədinə, tədris materialının məzmununa görə ümumi və konkret xarakter daşıyır. Belə dərsi ümumi və xüsusi hissələrə bölmək məqsədə uyğundur. Bu, hər bir dərsin nə məqsədlə keçirilməsini konkretləşdirir.

Müəllim giriş dərsinə əvvəlcədən hazırlaşmalıdır və onu dərs ilinin başlangıcında keçirməlidir. Ümumi giriş dərsində fiziki tərbiyənin vəzifələrindən danışmalı, şagirdləri program materialının məzmunu ilə, gigiyenik tələblər, idman meydancası (zal) və oyun yerləri ilə tanış etməli, gün rejimi, idman geyimləri ilə əlaqədar səhbətlər aparmalıdır. Belə dərslərdə program materialları üzrə, ümumi şəkildə də olsa, məlumat vermək lazımdır.

Giriş dərsində müxtəlif fiziki hərəkətlər, ayrı-ayrı idman növlərinin respublikamızda vəziyyəti və inkişafı, habelə görkəmli idmançılar haqqında məlumatlar verilməlidir. Dərsdə fiziki hərəkətlərin əhəmiyyəti, onların sağlamlığa təsiri, Vətənin müdafiəsinə hazırlıq işində oynadığı rolla əlaqədar məlumatların verilməsi də faydalıdır.

Ümumi giriş dərsindən fərqli olaraq xüsusi giriş dərsinin yeni program materiallarının tədrisində başlayarkən keçirilməsi məsləhətdir. Bu dərsi I və II yarımilin əvvəlində və ortalarında aparmaq olar. Bu zaman müəllim təşəbbüs göstərməli, işə yaradıcı yanaşmalıdır. Müəllimin səhbəti qısa, aydın və inandırıcı olmalı, şagirdlərin zehni fəallığının yüksəldilməsinə xidmət etməlidir.

Yeni bacarıq və vərdişlər mənimsədən dərs program materialının öyrədilməsi ilə əlaqədar təşkil olunur, lakin o, tədris prosesinin sıxlığının az, şagirdlərin boşdayanma hallarının çox olması ilə digər dərs tiplərindən fərqlənir, çünkü yeni bilik öyrədən dərsdə vaxtin çoxu yeni hərəkət texnikasının öyrədilməsinə, kobud səhvlərin düzəldilməsinə və zədələnmələrdən qorunmanın izahına sərf olunur. Bu dərsin yeni biliyin öyrədilməsi mərhələsi daha maraqlıdır. Yeni bilik öyrədən dərsdə əvvəl öyrədilənlərin təkrarına həsr olunmuş mərhələ, keçilənlərin yeni biliklərlə əlaqələndirilməsi mərhələsi və s. ola bilər. Belə dərsdə əvvəller qazanılmış biliklə yeni biliyi əlaqələndiririb, müqayisə aparılması, ev tapşırıqlarının verilməsi mərhələsi də mövcuddur.

Məlumdur ki, Azərbaycan dili, riyaziyyat, həyat bilgisi və s. fənlərin tədrisində dərsin mərhələləri, əsasən, müəllimin yaradıcılığı və qəbul edilmiş müəyyən ardıcılıqla həyata keçirilir. Yeni dərs tapşırıqların yoxlanması, yoxlama yazı işi, yeni məzmunun öyrədilməsi ilə başlanır.

Fiziki tərbiyə dərsləri pedaqoji baxımdan həmin şəkildə qurulsa da, onun spesifik quruluşu və mərhələləri var. Fiziki tərbiyə dərsləri tədris materialının xarakterinə, şagirdlərin fiziki hazırlığına, inkişaf səviyyəsinə uyğun qurulur. Əgər digər fənlərdə sabit quruluş müəyyən mənada fayda verirsə, fiziki tərbiyə dərsi üç hissədə (hər alışqılıq, əsas və tamamlayıcı) qurulmalıdır, hər hissə ümumi məqsədə yönəldilməli və qarşıya qoyulmuş əsas vəzifə yerinə yetirilməlidir. Dərsin quruluşundan asılı olaraq, hər alışqılıq hissəsində öyrədiləcək hər hansı element əsas və ya tamamlayıcı hissədə keçilə bilər. Yeni materialın tədrisi zamanı dərsin mərhələlərinin yerini dəyişmək də mümkün kürə. Müəllimin yaradıcılığından, vaxtin mərhələlər üzrə bölgüsündən asılı olaraq o, dərsə qədər səhər gimnastikası hərəkətlərini dərsin hazırlıq, əsas və ya tamamlayıcı hissəsində

təşkil edə bilər. Göründüyü kimi, fiziki təbiyə dərsinin əsas mərhələlərində dərsin tipinə uyğun vəzifələr yerinə yetirilməlidir.

Yeni tədris materialı öyrədən dərsə aid belə bir nümunəni nəzərdən keçirək. Dərsdə hündürlüyü tullanmaq və «Çağırış» oyunu ilə tanış olmaq əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur. Müəllim dərsin hazırlıq hissəsində yeni dərsin vəzifələri haqqında izahat səciyyəli məlumat verməli, sıraya və cərgəyə düzülmələrin bəzi elementlərini təkrar etməli (seyrəlmələr, sixlaşmalar, bir cərgədən iki cərgəyə və əksinə düzülmələr və s.), əsas hissədə hündürlüyü tullanma elementləri ilə zəngin hərəkət kompleksini və «Çağırış» oyununu təşkil etməlidir. Tamamlayıcı hissədə isə, musiqinin müşayiəti ilə zalın ətrafında yerləş, sağa, sola dönmələr təkrar edilməli, müxtəlif tənəffüs hərəkətləri yerinə yetirilməli, dərs yekunlaşdırılmalı, ev tapşırığı (evdə raport verməni təkrar etmək və s.) verilməlidir.

Qazanılmış bacarıq və vərdişləri möhkəmləndirən dərs tipindən irihəcmli hərəkət bölmələri və dərs ili ərzində qazanılmış bacarıq və vərdişləri daha da dərinləşdirmək, keçilənləri sistemləşdirmək və ümumiləşdirmək üçün istifadə olunur. Bəzən bu dərs tipi pedaqoji ədəbiyyatda **təkrar dərs** adlanır. Müəllimin xüsusi hazırlığı təkrar dərslərin səmərəli təşkilində müüm rol oynayır. Belə dərslər gündəlik planda öz əksini tapmaqla yanaşı, müəllimdən şagirdlərin fiziki inkişafını, habelə psixoloji durumunu da nəzərə almağı tələb edir.

Möhkəmləndirici və təkmilləşdirmə dərsinin əsas məqsədi fiziki təbiyə üzrə bilik, bacarıq və vərdişləri bir daha təkrar edib, möhkəmləndirməkdən ibarətdir. Fiziki təbiyə dərsində təkrar edilən mövzuların illik (yarımillik) plan üzrə, fiziki hazırlıq bölmələri və program materialları üzrə aparılması məqsədə uyğundur.

Mövzular üzrə aparılan təkrarın əsas məqsədi təxminən yeni bilik verən dərsin məqsədinə yaxın olur, şagirdlərə öyrədilmiş hərəkətlər (mövzular) üzrə meydana çıxan səhvərin adət və vərdiş halına keçməsinin qarşısını alır, məsələn, şagird qaçaraq uzununa tullanma (qaçış, təkan, uçuş və yerə düşmə fazalarında) zamanı hər hansı səhvə yol verirsə, məqsəd həmin nöqsanları aşkarla çıxarmaq və aradan qaldırmaqdır. Hərəkətin icrası ilə əlaqədar belə səhvər iki yolla – hərəkət icra olunarkən səhvərin yerindəcə düzəldilməsi və hərəkətin düzgün yerinə yetirilməsi texnikasının şagirdlər qarşısında bir daha nümayiş etdirilməsi yolu ilə düzəldilə bilər.

Hərəkəti müəllim, yaxud fəal şagirdlər göstərə bilərlər. Əgər hərəkəti şagirdlərin çoxu düzgün yerinə yetirə bilmirsə, tədris materialını müəllim yenidən öyrətməlidir. Təkrarın əsas məqsədi həmin mövzunu möhkəmlətmək və təkmilləşdirməkdir.

Müşahidələr göstərir ki, bəzi sinif müəllimləri dərsdə mütəhərrik oyunlara daha çox vaxt ayırrı, gimnastika, yüngül atletika hərəkətlərinə əhəmiyyət verirlər. Nəticədə şagirdlərə düzgün yeriş, səlis qaçış və gözəl qamət aşlayan vərdişlər lazımı səviyyədə mənimsdilmir. Bu baxımdan ibtidai siniflərdə ayrı-ayrı fiziki hazırlıq bölmələrinin təkrarına vaxt ayrılması vacibdir. İşin belə təşkili həm oyunların, həm də gimnastika, yüngül atletika hərəkətlərinin möhkəmləndirilməsinə kömək edir. Odur ki, onun hansı yarımillikdə aparılmasını bilmək faydalıdır. Sentyabr-oktyabr aylarında yüngül atletika və mütəhərrik oyunlar (mürəkkəb və geniş sahə tələb edən oyunların), noyabr-mart aylarında isə gimnastika hərəkətləri üzrə təkrarların təşkili məsləhətdir.

İllik program materialını təkrar edən dərsin əsas məqsədi il ərzində öyrənilənlərin möhkəmləndirilməsidir. Bu zaman öyrənilmiş materialllar dərinləşdirilir və təkmilləşdirilir. Belə dərsdə müəllim şagirdlərin fiziki təbiyə üzrə bilik, bacarıq və vərdişlərinin monitorinqini keçirib, qiymətləndirə bilər.

Qarışiq dərsdə şagirdlərə həm yeni tədris materialı öyrədilir, həm də keçilmiş materiallar təkrarlanır. Fiziki təbiyə dərslərində bu tipə geniş yer verilir. Bu, əsasən, şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır, çünkü, bu yaşda onların bütöv bir dərsdə yeni bilik öyrənməyə və ya əvvəlkiləri təkrar etməyə o qədər də marağı olmur. Təcrübədən məlumdur ki, kiçik məktəbyaşlı şagirdlər hər dərsdə yeni hərəkət, yaxud bir mütəhərrik oyun öyrənməyə səy göstərdikləri kimi, daha intensiv hərəkət etməyə də var qüvvələri ilə çalışırlar, çünkü dərsdə yalnız yeni hərəkətin

öyrədilməsi uşaqların normal fiziki yükə təminatına mane olur, onlar diqqətlərini təlim prosesinə cəmləşdirə bilmirlər. Buna görə də qarışq dərs fiziki təbiyənin tədrisində özünəməxsus yer tutur.

Dərsin əsas hissəsində yeni hərəkətlər öyrədilir. Qalan vaxt ərzində keçilmiş mövzular möhkəmləndirilir. Bu, dərsin ayrı-ayrı hissələrinə ayrılmış vaxtdan və bölüşdürülmüş fiziki yükən asılıdır. Yeni hərəkətin, yaxud keçilmiş dəslərin təkrarının dərsin əsas hissəsinin birinci yarısında həyata keçirilməsi məqsədə uyğundur. Dərs bəzən əvvəlcədən planlaşdırıldığı kimi aparılır. Bəzən də müəyyən səbəblərə görə müəllim dərsi plan üzrə təşkil edə bilmir. Buna görə də, yaxşı olar ki, dərsin əsas hissəsinin birinci yarısında yeni hərəkət öyrədilsin, sonra isə təkrar aparılsın. Deyilənlərdən belə nəticə çıxır ki, yeni hərəkət şagirdlərin güclü enerjiyə malik olduları dövrdə öyrədilməli, qalan müddətdə isə möhkəmləndirmə işləri görülməlidir.

Yoxlama dərsi digərlərindən o qədər də fərqlənmir, lakin bu dərsin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu zaman şagirdlərin bacarıqlarının yoxlanılıb, qiymətləndirilməsi diqqət mərkəzində olur, qiymətləndirməyə daha çox vaxt ayrılır. Bədən təbiyəsi üzrə yoxlama dərsi tədris ili ərzində üç dəfə (tədris ilinin əvvəlində, ortasında və sonunda) təşkil olunur. Yoxlama dərsi müntəzəm təşkil olunmalı, onun hansı hərəkətlər üzrə aparılacağı əvvəlcədən şagirdlərin nəzərinə çatdırılmalıdır. Bundan əlavə, hərəkətin qiymətləndirmə meyarları elan olunmalı, hərəkət yerinə yetirilərkən səhvlerin ola biləcəyi ehtimalı şagirdlərə çatdırılmalıdır.

Müşahidə olunmuşdur ki, şagirdlərin hərəkət və idrak fəallığını, yoxlama dərslərinə marağının artırmaqdən ötrü hərəkətlərin adlarının və tədris normalarının onlar tərəfindən dəftərə qeyd olunması olduqca vacibdir. Hərəkət növləri üzrə keçirilən yoxlama dərsində şagirdlər əvvəl məşq edir, sonra isə öz qüvvələrini sınamaq üçün üç cəhd edirlər. Bu cəhdlərdən birində göstərilən ən yaxşı nəticə şagirdin qiymətləndirilməsinin əsasını təşkil edir.

Yoxlama dərsi yalnız fiziki hərəkətlər üzrə deyil, programdakı mütəhərrik oyunlar üzrə də keçirilir. Bu zaman müəllimin diqqətlə müşahidə aparması başlıca şərtidir. Mütəhərrik oyunlar üzrə qiymətləndirmə zamanı ən yaxşı oyun nümayiş etdirmə, onun qaydalarına yaxşı yiyələnmə əsas götürülür.

Monitorinq dərslərində müəllim şagirdlərin mühafizəsinə kömək göstərməli, lakin hərəkətlərin yerinə yetirilməsinə müdaxilə etməməlidir. Asan icra olunan hərəkətlərdə fəal şagirdlər də mühafizəyə cəlb oluna bilərlər, lakin bu, müəllimin nəzarəti altında həyata keçirilməlidir.

Bütün bunlardan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, fiziki təbiyə üzrə dərs tiplərinin uğurla reallaşdırılmasında onun məzmununun, məqsəd və vəzifələrinin diqqət mərkəzində saxlanılması özünü vacib pedaqoji hədəf kimi bürüzə verir.

ədəbiyyat

- 1.Mehdizadə M.M. Ümumtəhsil məktəblərində təlim-təbiyə prosesinin təkmilləşdirilməsi yolları. Bakı: Maarif, 1982
- 2.Paşayev Ə.X., Rüstəmov F.A. Pedaqogika. Bakı: Elm və təhsil, 2002 .
- 3.Kazımov N.M. Məktəb pedaqogikası. Bakı: Çəşioğlu, 2002.
- 4.Quliyev B.S. İbtidai sinif şagirdlərinin fiziki təbiyəsinin aktual problemləri. Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, 2013.
5. Качашкин В.И. Методика физического воспитания. Москва: Просвещение, 1980.
6. Онищук В.А. Урок в современной школе. Москва: Просвещение, 1981.

типы уроков по физическому воспитанию и основные направления реализации их задач резюме

В статье анализируется педагогическое наследие выдающихся педагогов о типах уроков, исследуются их важные задачи, содержание и суть. Кроме этого раскрываются направления реализации типов уроков по физическому воспитанию, представляются образцы уроков.

types of lesson in the physical education and the basic conditions for the realization of their main duties summary

The pedagogical heritage of outstanding pedagogues are analyzed about the classification of types of lesson and investigated their essence, content and important duties in the article. In addition the directions to the realization of lesson types are explained for physical education and introduced the lesson samples in this spheres.

EŞİTMƏSİ QÜSURLU KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLİLƏRİN İDRAK FƏALİYYƏTİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Dilarə Dostuzadə,

ARTPI-nin aparıcı elmi işçisi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

E-mail: d.dostuzade@mail.ru

açar sözlər: idrak, təfəkkür, tapşırıq, münasibət, əqli inkişaf

ключевые слова: познание, воображение, задание, отношение, умственное развитие

key words: cognition, imagination, setting, attitude, mental development

Eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblilərin həyata hazırlanmaları, onların təlim fəaliyyətində iştirakı idrak proseslərinin inkişafı ilə bağlıdır. Kiçikyaşlı məktəblilərin tərbiyəsində idrak proseslərinin-duyuğu, qavrayış, diqqət, hafızə, təfəkkür, təxəyyül, nitq xüsusiyyətlərinin öyrədilməsinə xüsusi fikir verilməlidir.

Uşağın məktəbə qəbul olunması onun həyatında yeni mərhələnin başlangıcını təşkil edir. Yeni şəraitdə təlim eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblilərin əsas fəaliyyətinə çevirilir. Uşaqların davranış motivləri əsaslı şəkildə dəyişir, onlar yeni qaydalara əməl etməli olurlar. Bu qaydalar bağçadan gələn uşaqlar üçün o qədər də çətinlik törətmir.

Eşitməsi qüsurlu uşağın məktəbdə təlimə başlaması onun həyat və fəaliyyətində ciddi dəyişikliklər əmələ gətirməklə yanaşı, cəmiyyətdəki sosial mövqeyini, yaşıdları ilə, yaşlılarla ünsiyət formaları və münasibətlərinin dəyişilməsini tələb edir.

Şagirdin məktəbdə qazandığı biliklər məzmunca elmi xarakter daşıyır. Bu proses xüsusi təşkil olunmuş şəraitdə həyata keçirildiyindən hər bir şagird müəllimin göstərişlərini yerinə yetirməli, diqqətini material üzərində cəmləşdirməyi bacarmalıdır.

Məktəbdə eşitməsi qüsurlu uşağın hərtərəfli inkişafı üçün əsaslı şərait yaranır. Məktəb uşaq şəxsiyyətini əqli, hissi-iradi planda inkişaf etdirir, onda bilik, bacarıq, vərdiş və qabiliyyətlərin yeni keyfiyyətdə təşəkkülünə və inkişafına zəmin yaradır. Bu zaman müəllimin şəxsi nümunəsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onlardan «Müəllim belə dedi.» ifadəsini tez-tez eşitmək olur.

Eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblinin inkişafına ev tapşırıqlarının təsiri böyükdür. Ev tapşırıqları uşaqda məsuliyyət hissi formalaşdırır. Bəzən ev tapşırıqlarının həcmə çoxluğu və çətinliyi onun başqa işlərlə məşğul olmasına, oynamasına, əylənməsinə maneə törədir.

Eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəbli təlim prosesində təbiəti öyrəndikcə anlayır ki, insan təbiətdən yalnız istifadə etmir, həm də onu öz tələbatına uyğun şəkildə dəyişdirir.

Eşitməsi qüsurlu uşaqlar məktəbdə bir sıra çətinliklərlə rastlaşırlar. Məşhur psixoloq, prof. V.V. Davidov məktəbə gələn uşaqların tədris prosesində qarşılaşdığı ilkin çətinlikləri 3 qrupa ayırir:

- Birinci qrup çətinliklər məktəbin özünəməxsus xüsusiyyətləri (ev tapşırıqlarını yerinə yetirmək, məktəb rejimini gözləmək, dərsdə sakit əyləşmək, diqqətli olmaq və s.) ilə bağlıdır.

- Müəllimin müxtəlif tapşırıqlar verməsi, ciddiliyi, tələbkarlığı uşaqda gərginlik, sixıntı yaradır. O, düşdüyü yeni şəraitə çətinliklə uyğunlaşır, yoldaşları ilə ünsiyətdə ciddi problemlərlə üzləşir.

• I sinifdə uşaqın intellektual səviyyəsi və idrak müstəqilliyi o qədər də yüksək olmur. Nəticədə uşaqda təlimin məzmununa maraq oyanmır. O, həcmə artan biliklərə yiylənməkdə, qaydaları mənimsəməkdə çətinlik çəkir.

Bələ halların qarşısını almaq üçün eşitməsi qüsurlu uşaqın əqli fəaliyyətini daim fəallaşdırmaq, onu mürəkkəb intellektual məsələlərin həllinə alısdırmaq lazımdır. Bu sahədə sovet psixoloqlarının (prof. L.V. Zankov, V.V. Davidov, A.M. Matyuşkin, Q. A. Ponomaryov və b.) apardıqları tədqiqatlar göstərir ki, təlimə bəslənilən bu münasibətin aradan qaldırılması üçün uşaqları təlim prosesində mürəkkəb intellektual məsələlərlə, problem-situaşıya ilə qarşılaşdırmaq lazımdır. Bu zaman uşaq yeni anlayışları, onların mahiyyətini, konkret cəhətlərini mənimsəmək imkanına malik olur. Təlim prosesi onun ayrı-ayrı ünsürlərinin necə qurulmasından, onun komponentlərindən asılıdır:

- təlim şəraiti;
- təlim işləri;
- nəzarət;
- qiymətləndirmə.

Eşitməsi qüsurlu uşaqlar məshumları əlamətlərinə görə ayırmanın ümumi tərzlərini, konkret-əməli məsələlərin həlli yollarını mənimsəyirlər. Bu qaydaların (məsələ həlli, kartondan, kağızdan, plastilində hazırlanmış fəaliyyət məhsulları və s.) yada salınması təlimin əsas məqsədi kimi çıxış edir. Bu prosesdə şagirdlər onların icra yollarını tədricən mənimsəməyə başlayırlar.

Təlim şəraitində asandan-çətinə, sadədən-mürəkkəbə, məlumdan-məchula, konkret-dən-mücərrədə doğru irəliləmə prosesində uşaq induktiv əqli nəticədən deduktiv nəticəyə gəlir, yəni o, səsli imlaya başlamazdan əvvəl sözlərin tərkibini, hərflərin bitişdiriləşməsi qanuna uyğunluqlarını (kalliqrafiyam) öyrənir, sonra isə orfoqrafiya qaydalarını mənimsəyir.

Təlim prosesində mənimsəmə qaydalarına yiylənməyən uşaqlar ayrı-ayrı fənləri və ya mövzuları yüksək səviyyədə öyrənmək imkanından məhrum olurlar. Təlim düzgün təşkil olunduqda şagird bu tapşırıqları yerinə yetirir. Təlim prosesi həm əyani, həm də əqli plan-da həyata keçirilir.

Psixoloqlardan D.N.Boqoyavlenski, S.F.Juykov, M.Ə.Həmzəyev və başqalarının tədqiqatları sübut edir ki, uşaqlar bu təlim tapşırıqlarını mənimsəmədikdə ana dilinin öyrənilməsində bir sıra çətinliklər özünü göstərir.

Nəzarət sayəsində müəllim uşaqın dərsi nə səviyyədə mənimsədiyini, hansı səhvlərə yol verdiyini, nəyi yaxşı və ya pis qavradığını müəyyən edir.

Azərbaycan dilinin tədrisində savad təlimi çox mühüm bir mərhələdir. Şagird bu dövr də Azərbaycan dilini öyrənmək üçün lazım olan ilkin vərdişlərə yiylənməlidir. Savad təlimi dövründə başlıca məqsəd eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəbliləri oxu, yazı texnikasına yiyləndirmək, onların nitqini, təfəkkürünü, idrak marağını inkişaf etdirməkdir.

Müəllim kiçikyaşlı məktəblilərə suallara düzgün cavab verməyi, oyunlar və gördükleri iş haqqında kiçik hekayələr qurmazı, şəkil üzrə inşa yazmazı, oxunmuş mətnin məzmununu nəql etməyi və s. öyrətməlidir. K.D. Uşinski yazmışdır: «Təcrübə göstərir ki, maraqlı şəkillər üzrə aparılan nitq inkişafı vərdişləri şagirdləri müsahibədə iştirak etməyə çox həvəsləndirir və çətinlik hiss edilmədən həll olunur».

Savad təlimi dövrünün sonunda şagirdlər düzgün, şüurlu oxu vərdişlərinə yiylənməlidirlər. Bu vərdişlər onların başqa fənləri də mənimsəmələri üçün şərait yaradır.

Məktəbə yeni gəlmış eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblilərin nitqində tırtıllığ, kəkələmə, pəltəklik halları özünü bürüzə verir. Belə nöqsanlar (*sal-sal*, *aş-as*, *gəldi-dəldi* və s.) yazıda da öz əksini tapır. Bu zaman kiçikyaşlı məktəblilərə həkim-loqopedin köməyini təşkil etmək lazımdır.

Eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblilərin söz ehtiyatının azlığı gələcəkdə onların səlis danışmalarına maneçilik törədir. Uşaqlara danışqda işlənən toplu isimləri (*camaat*, *xalq*,

dəstə, mebel, paltar, qab-qacaq, meyvə, tərəvəz və s.) tapmaq, onları ifadə və cümlələrdə işlətmək bacarığı aşilanmalıdır.

Ünsiyət zamanı eşitməsi qüsurlu uşaqlarda yaranan qeyri-iradi nitq iradi nitqdən da-ha zəngin və düzgün olur. Ona görə də məşğələlərdə oyun və tapşırıqlar elə təşkil olunmalıdır ki, uşaqlar həm sadə geniş, həm də tabeli və tabesiz mürəkkəb cümlələrdən istifadə etsinlər. Dialoji nitq prosesində uşaqların dinləmə və anlama, müsahibədə iştirak etmə, sual irəli sürmə və suala cavab vermə bacarıqları formalaşır.

Rabitəli nitqin inkişafında uşaqların oyuncaqlar, şəkillər və nağıllar əsasında şərhi mü-hüm məsələdir.

Eşitməsi qüsurlu kiçikyaşlı məktəblilər tapmacalara böyük maraq göstərirler. Tapmacalar uşaqların şifahi nitqini, dərkətmə qabiliyyətini, məntiqi təfəkkürünü, müstəqilliyini, fəallığını inkişaf etdirmək üçün geniş imkanlar açır. Kiçikyaşlı məktəblilərin nitqinin tapmacalar vasitəsilə inkişaf etdirilməsi onların hərtərəfli inkişafına, məktəbdə müvəffəqiyyət qazanmalarına zəmin yaradır.

Məşğələlər əyani vəsait, didaktik materiallarla zənginləşdirilməli, ona 5-6 dəqiqlik di-daktik oyun elementləri daxil edilməlidir.

Hər bir məşğələdə əvvəller öyrənilmiş qrammatik qaydaların təkrarlanması vaxt ay-riimalıdır. Müxtəlif nitq hissələrinə həsr olunmuş məşğələlər növbələşdirilməli, uşaqların bu sahədə bacarıqlarını inkişaf etdirmək məqsədilə xüsusi çalışmalar təşkil olunmalıdır. Şəkil əsasında cümlə qurarkən cümlənin tamamlanması üzrə məşqlər faydalıdır. Müəllim şəkli uşaqlara göstərib, cümləni tamamlamağı təklif edir: «**Mağazada çoxlu ...var**». Uşaqlar *çoxlu* sözündən sonra *paltar* sözünü əlavə edirlər.

Müsahibə müəyyən mövzuya istiqamətləndirilmiş xüsusi dialoqdur. Müsahibəyə əv-vəlcədən hazırlıq aparılır. Hər bir müsahibə rabitəli, tam, məntiqi cəhətdən ardıcıl olur. Müsahibə əqli təriyənin fəal metodu olmaqla, uşaqların mühüm faktları müqayisə etmə-lərinə, mühakimə yürütmələrinə, ümumiləşdirmə aparmalarına imkan verir.

ədəbiyyat

1. Kərimov Y.Ş. Təlim metodları. Bakı: RS Poliqraf MMC, 2007.
2. Dostuzadə D.Ə. Eşitməsi qüsurlu uşaqlarla işin təşkili. Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, 2011.
3. Qədirov Ə. Yaş psixologiyası. Bakı: Maarif, 2002.
4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. Москва: издательство МГУ, 1972.

развитие познавательной деятельности у детей с дефектами слуха в процессе обучения резюме

В статье говорится о том, что подготовка к жизни, а также участие в процессе обучения у детей с проблемами слуха связано с развитием познавательных процессов. Отмечается, что в процессе воспитания важно уделять внимание на изучение таких познавательных процессов как восприятие, внимание, память, мышление, речь и воображение.

В статье также даны рекомендации, которые помогут школьнику в развитии его творческого воображения, познавательного интереса.

development of cognitive activity of children with hearing impairments in learning summary

The article says that the preparation for life, as well as participation in the learning process in children with hearing problems associated with the development of cognitive processes. It is noted that in the process of education is important to pay attention to the study of cognitive processes such as perception, attention, memory, thinking, speech and imagination.

The article also provides recommendations that will help in the development of student's creative imagination, cognitive interest.

İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ (1939–1945)

Məmməd Mirzəliyev,
Böyük Vətən Müharibəsi veteranı

açar sözlər: İkinci Dünya müharibəsi, alman nasizmi, müharibənin səbəbləri, hərbi-sənaye komplekslərinin inkişafı, Versal-Vaşinqton sistemi, Böyük Vətən Müharibəsi, Yalta konfransı, Avropa Liqası, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı

ключевые слова: Вторая Мировая война, немецкий нацизм, причины войны, развитие военно-промышленных комплексов, Версальско-Вашингтонская система, Великая Отечественная война, Ялтинская конференция, Европейская Лига, Организация Объединенных Наций

key words: World War II, german nazism, the causes of war, the development of the military-industrial complexes, Versailles-Washington system, the Great Patriotic War, the Yalta conference, the European League, the United Nations

İkinci Dünya müharibəsi XX əsrдə baş vermiş dünya müharibələrindən ən dəhşətlisidir. Müharibənin başlanma tarixi Almaniya ordusunun Polşa hücumuna başladığı dövrdən – 1939-cu il, sentyabrın 1-dən sayılır. Fitnə-fəsad yolu ilə müharibəyə başlayan Almaniya Polşa üzərinə 57 diviziya (1,5 milyon əsgər), 2500 tank, 2000 təyyarə göndərdi. Sentyabrın 3-də İngiltərə və Fransa Almaniyaya müharibə elan etdi. İkinci Dünya müharibəsi başlandı.

Müharibə çox böyük miqyas alaraq, demək olar ki, bütün iri dövlətləri əhatə etmişdi.

İkinci Dünya müharibəsinin başlanmasına başlıca səbəbləri bunlar idi:

- Birinci Dünya müharibəsindən sonra qalib dövlətlərin yaratdıqları Versal-Vaşinqton sisteminin çox sərt və alçaldıcı olması;
- Almaniyada qisasçılıq və militarizm ideyasının yüksək dərəcədə inkişaf etməsi;
- Hitler “reyx”inin irqçılık, “dəyərsiz xalqları” əsarət altına alma siyaseti, ümumən dünya ağalığına nail olmaq iddiaları;
- qərb dövlətlərinin, xüsusilə İngiltərə və Fransanın nasizmin bəşəriyyət üçün təhlükə olmasını dərk etməmələri, hətta onu şirnikləndirmək səyləri;
- iri dövlətlərin, o cümlədən, ABŞ-in bitərəf mövqe tutmaları;
- ABŞ başda olmaqla, iri dövlətlərin Almaniyanın iqtisadi və hərbi cəhətdən dirçəlməsinə yardım etmələri;
- sosializmə nifrət edən burjua-demokratik ölkələrinin SSRİ ilə birlikdə faşizmə qarşı alternativ ittifaq yaratmaq zəruriyyətini vaxtında dərk etməmələri;
- SSRİ-nin müharibəni özündən uzaqlaşdırmaq üçün Almaniyaya güzəştlər etməsi, hətta onunla iqtisadi əlaqələr yaratması;
- 30-cu illərin sonlarında Avropada, şərqi hərbi-sənaye komplekslərinin sürətlə inkişafı və i.a.

İkinci Dünya müharibəsi çox sərt başladı. Almanlar Qərbi Polşanı viran qoydular. Sentyabrın 28-də Varşava şəhərini ələ keçirdilər. Həmin gün Moskvada Almaniya və SSRİ arasında yeni sərhədlər müəyyənləşdirilir, keçmiş Polşa ərazisi iki tərəf arasında bölüşdürüldü. Saziş görə, ruslar Polşanın şərqini tutmalı idilər. Oktyabrın 6-da Polşa ordusunun müqavimət göstərən axırıncı hissələri təslim oldu. Bundan sonra Hitler Almaniyası Polşanın qərb hissəsini almanlaşdırmağa başladı, buradakı polyaklar və yəhudilər Polşanın mərkəzinə deportasiya edildilər. Polşanın SSRİ-nin payına düşən hissəsində isə sovetləşmə, kollektivləşmə tətbiq edilməyə başladı. Finlandiya SSRİ-yə qarşı müqavimət göstərirdi. 1939-cu ilin noyabrında SSRİ Finlandiya ilə müharibəyə başladı. “Qış müharibəsi” adını alan bu müharibə 1940-cı ilin mart ayına kimi da-

vam etdi. Ruslar çox böyük itkilər versələr də, Finlandiyaya məxsus əraziniin 10 faizini işgal etdilər.

1940-cı ildə Rusiya Estoniya, Latviya və Litvani işgal etdi. (Sonrakı illərdə həmin ölkələr sovetləşməyə məruz qalaraq SSRİ-nin tərkibinə daxil oldular). Bu vaxt qərbdə aldadıcı sakitlik hökm sürürdü. Almaniya ordularını Fransaya tərəf yönəldəndə fransızlar Majino xəttinin arxasında yerləşmişdilər. İngiltərənin hərbi qüvvəsi az idi. Almanlar onlara qarşı hücum etmirdilər. Bu, “qəribə müharibə” adlanırdı. İki böyük Avropa dövləti sülh dövründəki baxışlarından əl çəkmirdi. Qış ərzində almanlar öz qüvvələrini xüsusi təlim məşqlərindən keçirdilər. Onların niyyətləri tam aydın idi...

1940-ci ilin aprel və may aylarında almanlar qəflətən Norveçi, Danimarkanı, Niderlandı işgal edərək, Belçikaya hücumu başladılar. Onların zirehli diviziyalarının və bombardmanların qarşısında heç nə dayana bilmirdi. Bu taktika Polşada istifadə edilsə də, ingilisləri heyrotə getirmişdi. Almanlar 1940-ci il iyunun 13-də Parisi işgal etdilər. Müdafiə yönümlü hərbi strategiyaya malik olan Fransa ordusu əməliyyatlara hazır deyildi. Onun hərbi hava qüvvələri yox idi, hökumət bölünmüdü. Hakimiyyət məglubiyyət tərəfdarı olan alman meyilli bir qrupun əlinə keçmişdi. Bu qrup iyunun 22-də Fransanı müharibədən çıxartdı. Fransızların kiçik bir qrupu general Šarl de Qollun başçılığı altında İngiltərəyə qaçıb, “Azad Fransa” hərəkatını yaratdı. Fransa yarıya qədər işgal olunmuşdu, qalan yarısı isə Vişi şəhərini özünə paytaxt elan edən marşal Petenin başçılıq etdiyi totalitar rejimin hakimiyəti altına keçmişdi. 1807-ci ildə olduğu kimi, 1940-ci ildə də Avropanın fatehi ilə müharibədə İngiltərə tək qalmışdı. İngiltərə öz taradar edilmiş qüvvələrini Avropadan Dünkerk limanı vasitəsilə geri çəkdi. Onlar daha çətin vəziyyətlə üz-üzə qalmağa hazırlaşdılar. Baş nazir vəzifəsində Çemberleni əvəz etmiş Uinston Çörçill qəhrəman lider səviyyəsinə yüksəldi. Aylarla davam edən və 1940-ci ilin payızında kulminasiya nöqtəsinə çatan döyüslər hava hücumu formasında gedirdi. Bu vaxtadək heç bir hava bombardmanı belə güclü olmamışdı, lakin almanlar İngiltərə səmasında nəzarəti ələ keçirə bilmirdilər. Tədricən ingilislər daha uğurla vuruşurdular. Konventri şəhərinin yer üzündən silinməsi, digər şəhərlərin və sənayenin dağlıqlmasına, minlərlə insanın öldürülməsinə baxmayaraq, İngiltərədə sənaye istehsalı yenə də davam edirdi. Hava qüvvələrinin əksər nəzəriyyəçilərinin mülahizələrinin əksinə olaraq, bombardmanlar xalqın iradəsini qıra bilmirdi.

1940–1941-ci illərin qışında almanlar öz hücumlarını şərqə yönəltməyə başladılar. Hitler qərara almışdı ki, İngiltərədən əvvəl Rusiya məsələsini həll etməlidir. İngiltərə mühüm dayaq nöqtələrini, kommunikasiya xətlərini əlində saxlamaqda davam etsə də, Hitler Fransanın təslim olması ilə qərbdə öz məqsədlərinə çatdığını güman edirdi. O, Avropada tam hakim olmaq üçün öz qüvvələrini SSRİ-yə qarşı yönəltdi. Almaniya ilə müqavilənin məxfi protokolunda vəd edilmiş ərazilərin, demək olar ki, hamisini ələ keçirən Stalinin Balkan yarımadasına və Qara dəniz boğazlarına olan iddiaları Hitleri ciddi narahat edirdi. 1940-ci ilin iyununda Hitler Vermaxt rəhbərliyinə SSRİ-yə qarşı hücum planı hazırlamaq tapşırığı verdi. “Barbarossa” adlanan bu “ildirim sürtəli müharibə” planı 1940-ci il, dekabrın 18-də təsdiq edildi.

Nəhayət, 1941-ci il, iyunun 22-də Almaniya müharibə elan etmədən SSRİ-yə hücum etdi. Almanlar qısa qədər Arxangelsk-Həstərxan xəttinə çıxməq ümidiндə idilər. SSRİ-nin Böyük Vətən Müharibəsi başlandı. İldirim sürətli müharibə strategiyasına əsaslanan alman qoşunları qəfil zərbə ilə Sovet Ordusunu ciddi məglubiyyətə uğratdı. SSRİ-nin qərb sərhədlərində hələ tam komplektləşdirilməmiş hərbi birləşmələr yaxşı silahlanmış, döyüş təcrübəsi daha çox olan alman qoşunlarının güclü hücumuna tab gətirə bilmədi və böyük itkilər verərək ölkənin içərilərinə doğru sürətlə geri çəkilməyə başladı. Almanlar müharibənin birinci həftəsində Leningrad və Kiyevə yaxınlaşdırılar, Smolenski ələ keçirdilər. Sentyabr ayında alman ordusu Kiyevi tutdu, Leningradı mühasirəyə aldı. Moskva üzərinə hücum başlandı. Sovet Ordusu təşəbbüsü ələ aldı və alman qoşunları Moskva ətrafında darmadağın edilərək geri oturduldu. Noyabrın 15-də almanlar böyük qüvvə ilə paytaxt üzərinə ikinci dəfə hücumu keçdilər. Sovet qoşunları bəzi yerlərdə Moskvaya 5 km-ə qədər yaxınlaşa bilmış alman ordusunu müdafiə döyüslərindən taqətdən

saldı. 1941-ci il, dekabrin 5-i və 6-da sovet qoşunlarının eks-hücumu başlandı. Düşmən 100–250 km geri oturduldu.

Yaponiya isə 70-ci meridiandan şərqi də Asiyani öz nüfuz dairəsi hesab edirdi. Müttəfiqlər də buna razılıq vermişdilər. O, artıq Çinin böyük bir hissəsini işgal etmişdi. Fransa Almaniyaya təslim olduqdan sonra Yaponiya öz hərbi hissələrini onun müstəmləkələrində – Vietnam, Laos və Kambocada yerləşdirdi. Filippindəki mülklərinə təhlükə yarandığını görən ABŞ Yaponiyadan qoşunlarını geri çəkməyi tələb etdi və bu ölkə ilə strateji məhsul ticarətinə qadağa qoydu. Yaponianın idxalı 75 % azaldı. 1941-ci il, dekabrin 7-də tərkibində 6 təyyarədaşıyan gəminin olduğu yapon eskadrası gizlincə ABŞ-ın Sakit okean donanmasının Havay adalarındaki Perl-Harbor əsas bazasına yaxınlaşaraq, ona güclü zərbə endirdi. Nəticədə 8 linkordan 5-i batırıldı, 3-ü zədələndi. Həmin gün yapon qoşunları Taylanda və İngiltərənin müstəmləkəsi olan Birma-yə hücum etdilər.

1939-cu il dekabrin 11-də Çin Almaniyaya və İtaliyaya müharibə elan etdi.

Dekabrin 20-də Hitler öz vətəndaşlarına müraciətlə Şərqi cəbhəsindəki qoşunların isti geyimlə təmin olunmasını xahiş etdi.

1942-ci il yanvar ayının 1-də Vaşinqtonda “Üçlüyə” (Almaniya, İtaliya, Yaponiya) daxil olan ölkələrlə heç bir sahədə əməkdaşlıq etməmək haqqında saziş imzalandı.

Yanvarın 20-də Berlində “Vanzey konfransı”nda yüksək rütbeli faşist məmurları “yəhudü problemini kökündən həll etməyə” dair danışıqlar apardılar.

Dekabrin 2-də Çikaqoda yer üzündə ilk nüvə reaktoru işə salındı. Bu reaktorun yaradıcılarından biri də İtaliyadan emiqrasiya etmiş fizik Enriko Fermi idi.

1943-cü il Kasablankada Franklin Ruzvelt və Uinston Çörçillin iştirakı ilə konfrans fəaliyyətə başladı. Tərəflər Amerika və İngiltərənin birgə strateji əməkdaşlığı və Şimali Afrikada iki irimiyyaslı hərbi əməliyyatın aparılması haqqında razılığa gəldilər.

Müharibənin gedişində sonrakı mərhələ (1944-cü il) Almanya faşizminin və Yaponiya miliarizminin darmadağın edilməsi uğrunda mübarizə ilə səciyyələnir. Bu dövrdə müttəfiq ölkələrin bütün səyləri tezliklə müharibəyə son qoyulmasına yönəldilmişdi. 1944-cü ilin yanvar-fevral aylarında Leninqrad və Novqorod vilayətləri, iyun ayında Kareliya, iyun-iyul aylarında Belorusiya, iyul-avqust aylarında Qərbi Ukrayna, avqust ayında Moldaviya, sentyabr-oktyabr aylarında Baltikyanı respublikalar almanlardan azad olundu. 1944-cü ilin oktyabr ayında SSRİ-nin keçmiş sərhədləri bərpa edildi. Sovet qoşunları Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələrinin ərazilərinə daxil oldu. Bu ölkələrin faşistlərdən azad edilməsi və sovet nüfuz dairəsinə keçirilməsi uğrunda mübarizə başlandı. Söyügedən strateji hərbi əməliyyatlar sırasında 1944-cü ilin iyun-iyul aylarında Vitebsk – Bobruysk – Minsk istiqamətlərində keçirilən döyüşlər daha əhəmiyyətli idi. Bu döyüşlərdə almanların 17 diviziyası və 3 briqadası tamamilə məhv edilmiş, 50 diviziya isə şəxsi heyətinin yarısını itirmişdi. Ümumən, hitlerçilər bu döyüşdə yarım milyon hərbçi itirdilər. Əsir alınan 60 minə yaxın alman əskəri və zabiti Moskvaya gətirilərək Qızıl Meydanda bayraqlarını ataraq keçdilər. Bu, Hitlerin hələ 1941-ci il noyabrın 7-də Qızıl Meydanda faşist ordularının rəsm-keçidini təşkil etmək iddiasına cavab idi...

Əlverişli şəraitdən istifadə edən müttəfiqlər 1944-cü il, iyunun 6-da Fransanın şimalına-Normandiya qoşun çıxardılar. Normandiya əməliyyatında müttəfiqlərin 2,9 milyon əskəri, 10 min təyyarəsi və min hərbi gəmisi iştirak edirdi.

Beləliklə, Almaniyaya qarşı çoxdan vəd edilən və gözlənilən ikinci cəbhə açıldı. Antihitler koalisiyası iki cəbhədə müharibə aparan hitlerçilərə qarşı döyüşlərə başladı. 1944-cü ilin avqustunda müttəfiq qoşunlarının köməyi ilə Fransa faşistlərdən azad edildi. Ölkənin azad olunmasında general de Qollun başçılığı ilə “Döyüşən Fransa”nın hərbi hissələri də fəal iştirak etmişdi. Sovet Ordusunun uğurlu hücumları və ikinci cəbhənin açılması reyxin sosial-iqtisadi, siyasi və hərbi vəziyyətini daha da ağırlaşdırıldı. Hitlerə qarşı sui-qəsdlər başlandı. Onlardan biri 1944-cü il, iyulun 20-də polkovnik Klaus Fon Staufenberq tərəfindən təşkil edilmiş, lakin nəticə verməmişdi. 1944-cü ildə Hitler üç müttəfiqindən – Rumınıya, Bolqarıstan, Finlandiyadan, 1945-ci

ildə isə Macaristandan məhrum oldu. Cənub-Şərqi və Mərkəzi Avropa ölkələrində milli azadlıq hərəkatı geniş miqyas aldı. Sovet Ordusunun bu ölkələrə daxil olması milli-azadlıq, antifaşist hərəkatının genişlənməsinə və sovet meyilli qüvvələrin fəallaşmasına şərait yaratdı. Polşa, Ruminiya, Bolqarıstan, Yuqoslaviya, Albaniya, Yunanistan, Macarıstan, Çexoslovakiyada yeni dövlət qurumları və ictimai hərəkatlar formalaşdı. Artıq faşist Almaniyasının məglubiyyəti göz qabağında idi. Belə bir şəraitdə (1945-ci il fevralın 4-11-də) SSRİ, ABŞ və Böyük Britaniya dövlət başçılarının (İ.V.Stalin, F.Ruzvelt və U.Çörçill) iştirakı ilə Yalta konfransı keçirildi. Konfransda tərəflər Almaniyaya qarşı birgə mübarizəni davam etdirmək, hərbi əməliyyatları six əlaqələndirmək razılığına gələrək, Almanianın perspektivləri barədə yekdil qərarlar qəbul etdilər.

Milyonlarla insanın ölümünə səbəb olan müharibə 1945-ci il, sentyabrın 2-də başa çatdı. Döyüş meydanlarında, əsir düşərgələrində 27 milyon hərbi qulluqçunun həyatı sona yetdi. Bundan əlavə, müharibə 25 milyona yaxın dinc əhalinin həyatına son qoydu.

İkinci Dünya müharibəsi milyonlarla Avropa yəhudisi üçün əsl faciəyə döndü. Öz irqi üstünlük nəzəriyyəsini reallaşdırmağa çalışan nasistlər 6 milyon yəhudinin həyatına son qoydular.

Bu müharibə dünya siyasetində dönüş nöqtəsi oldu. Dünya arenasında qüvvələrin yeni paylaşması baş verdi. Təkcə Almaniya və Yaponiya yox, həmçinin koalisiyanın tərkibinə daxil olan İngiltərə və Fransa da beynəlxalq nüfuzunu itirdi. Müharibədən sonra öz mövqeyini bərpa edən ABŞ aparıcı ölkələrin başında dururdu. Hitler koalisiyasına qarşı müttəfiq olan SSRİ və ABŞ müharibədən sonra 50 ilə yaxın davam edən "soyuq müharibə" dövrü yaşadı.

Müharibə 1945-ci ildə antihitler koalisiyasının qələbəsi ilə başa çatdı. Dünya siyasi xəritəsi dəyişikliklərə uğradı. Beynəlxalq əməkdaşlıq qurmaq və növbəti toqquşmalara imkan verməmək üçün BMT yaradıldı. Afrika və Asiyada azadlıq uğrunda hərəkatlar başlandı.

İkinci Dünya müharibəsi tarixdə ən dəhşətli və dağdırıcı müharibə olmuşdur. Onun müxtəlif mərhələlərində hər iki döyüşən tərəfdən 8 milyondan 12,8 milyona kimi insan, 84 mindən 163 minə qədər top, 6,5 mindən 18,3 minə kimi təyyarə iştirak etmişdi. Hərbi əməliyyatların əhatə etdiyi ərazi Birinci Dünya müharibəsində olduğundan 5,5 dəfə çox idi. Müharibəyə sərf edilən xərclərin miqdarı 4 trilyon ABŞ dolları olmuşdur. Bu məbləğin 1 trilyon 117 milyardı sırf hərbi sursatlar üçün xərclənmişdi. Müharibədə 60 milyondan çox adam həyatını itirdi. Onlardan 27 milyonu SSRİ, 13,6 milyonu Almaniya, 6 milyonu Polşa, 5 milyonu Çin, 2,5 milyonu Yaponiya, 1,7 milyonu Yuqoslaviya, 600 mini Fransa, 370 mini İngiltərə, 300 mini ABŞ vətəndaşı idi.

İkinci Dünya müharibəsinin ən başlıca yekunlarından biri faşizmin ictimai-siyasi sistem ki-mi yer üzündən silinməsi oldu. Müharibədən sonra dünyada çox ciddi geosiyasi və ictimai dəyişikliklər baş verdi. Dünyada iki sistem – burjua-demokratik və sosializm sistemləri qaldı. Avropana və Asiyada bir sıra müstəqil dövlətlər yarandı, sərhədlər yenidən müəyyənləşdirildi. Mərkəzi və Cənub-Şərqi Avropanın bir çox ölkələri faşizmdən azad edildikdən sonra SSRİ-nin təsiri ilə sovet modelli siyasi inkişaf yoluna qədəm qoydu. Asiya, Afrika və Latin Amerikası ölkələrində milli azadlıq hərəkatı gücləndi. Müharibə dövlətlərarası münasibətlərdə yeni tənasüb – qalib və məğlub dövlətlər yaratdı. Qalib dövlətlər sırasında ABŞ-in və SSRİ-nin nüfuzu artı, onlar dünyanın aparıcı dövlətlərinə çevrildilər. İngiltərə və Fransanın dünya siyasetində rolü zəiflədi. Müharibədən sonra Almaniya, Vyetnam, Koreya parçalandı.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra sülhə və təhlükəsizliyə xidmət edən kütləvi beynəlxalq təşkilat və qurumlar yarandı. Onların arasında müharibənin ən başlıca yekunlarından biri də dünya sivilizasiyasının yaranması idi. Bu, onun yeni mahiyyət alması üçün möhkəm zəmin yaratdı. Müharibə nəticəsində dünyanın iki ictimai-siyasi sistəmə parçalanması baş verdi.

İkinci Dünya müharibəsi dünya sivilizasiyasını qoruyub, inkişaf etdirmək üçün çox mühüm dərslər verdi: bəşəriyyətə böyük fəlakətlər gətirən müharibələrin mahiyyətini dərk etmək; xalqlara dünya müharibəsinə yol verməməyin ən başlıca şərtinin – bu təhlükəyə qarşı birləşməyin çox vacib olması və s.. O göstərdi ki, müharibənin qarşısını almağın əsas yollarından biri də müharibə əleyhinə təbliğatı gücləndirmək, bunun üçün möhkəm ideya-siyasi baza yaratmaq,

silahlanmağa son qoymaq, kütləvi qırğıın silahlarının məhvinə, yenilərinin yaradılmasının qadağan edilməsinə nail olmaqdır.

Müasir beynəlxalq münasibətlər İkinci Dünya müharibəsi nəticəsində formallaşan Yalta sistemi üzərində qurulub. İkinci Dünya müharibəsi mövcud olan qüvvələr balansını köklü şəkildə dəyişdi:

- Faşizmin qlobal cərəyanə çevrilməsinin qarşısı alındı.
- Dünyada ABŞ və SSRİ kimi dövlətlərin timsalında qlobal ideologiyalar qismində liberal demokratiya ilə kommunizm (ikiqütbüli sistem) təsdiqləndi.
- Beynəlxalq münasibətləri tənzimləyən və beynəlxalq təhlükəsizliyi təmin edən ümumdünya təşkilatı – Millətlər Liqası daha güclü və nüfuzlu təşkilatla – Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ilə əvəz olundu.
- Demək olar ki, yer üzərində müstəmləkə qalmadı. Ənənəvi müstəmləkəçilik transformasiyalara məruz qaldı və iqtisadi asılılığın yeni formaları yarandı.
- Çin kimi böyük kommunist dövləti yarandı.
- Yaponiya fövqəldövlət kimi öz nüfuzunu itirdi, onun təsir dairəsi məhdudlaşdı.
- Avropa dövlətləri dünya arenasında qalmaq üçün birləşməli oldular. Bu baxımdan Avropa Birliyi də İkinci Dünya müharibəsinin nəticəsidir.

Tarixin ən qanlı müharibəsi kimi tanınan İkinci Dünya müharibəsi qurbanlarının dəqiqliyi məlum deyil. Altı ilə qədər davam edən və dünyadan 70-ə yaxın dövlətinin cəlb olunduğu bu müharibədə həlak olanların sayı 35 milyon, 68 milyon göstərən də var, lakin mənbələrin əksəriyyəti bu müharibəyə 100 milyondan çox insanın əldə silah cəlb olundığını, həlak olanların sayıının isə 50 milyondan çox olduğunu yazır. Bunların 27 milyonu hərbi qulluqçu, qalanı isə dinc əhali idi.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası . IV cild, Bakı: ASE baş redaksiyası , 1980.
2. Жилин П.А. Как фашистская Германия готовила нападение на Советский Союз. (2 изд.) Москва, 1966.
3. История Второй Мировой войны. 1939–1945 т.1–10 Москва, 1973–1979.
4. Антифашистское движение Сопротивление в странах Европы в годы второй мировой войны. Москва, 1962.

Вторая Мировая война (1939-1945) Резюме

В статье ведется речь о Второй Мировой войне, как фашистская Германия завоевала Европу и готовила нападение на Советский Союз. Также рассказывается об антифашистском движении Сопротивление в странах Европы. Отмечается, в эту войну что были привлечены более 100 миллионов человек, а число погибших превышает 50 миллиона.

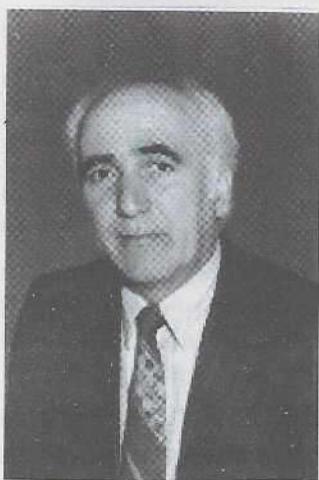
The Second World War (1939-1945) summary

The article is talking about the Second World War, as Nazi Germany conquered Europe and was preparing an attack on the Soviet Union. Also describes the anti-fascist resistance movement in Europe. It is noted in this war that were involved in more than 100 million people, and the number of deaths exceeds the pre-50 million.

AZƏRBAYCANIN ƏDƏBİYYAT VƏ İNCƏSƏNƏT XADİMLƏRİNİN BÖYÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİ İLƏ ƏLAQƏDAR YARADICILIĞI

Vidadi Xəlilov,
pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor,
Pedaqoji və Sosial Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü,
Azərbaycan Respublikasının Əməkdar müəllimi

Məqalədə Azərbaycanın ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin Böyük Vətən Müharibəsi illərində fəaliyyət istiqamətləri işıqlandırılır, o dövrə yaradılan müxtəlif janrı əsərlərin döyüşən ordu sıralarında və arxa cəbhədə çalışan insanlarda qələbəyə inam hissinin qüvvətləndirməsi imkanlarından bəhs olunur.

açar sözlər: Böyük Vətən Müharibəsi, alman faşizmi, elan olunmamış müharibə, ədəbiyyat və incəsənət xadimləri, Bakı neftçiləri, 416-ci Taqanroq (Azərbaycan) diviziyası, qələbəyə inam, süngüyo çevrilmiş qələm

ключевые слова: Великая Отечественная война, немецкий фашизм, необъявленная война, деятели литературы и искусства, Бакинские нефтяники, 416-я Таганрогская (Азербайджанская) дивизия, вера в победу, перо превращенное в штык

key words: Great Patriotic War, the German fascism, undeclared war, literature and master of arts, Baku oilmans, 416-I Taganrog (Azerbaijan) division, faith in victory, pen turned into a bayonet

Alman faşizmi üzərində tarixi qələbənin 70 illiyi tamam olur. Əsrlər bir-birini əvəz edəcək, tarixdə ən dəhşətli müharibə kimi xarakterizə olunan Böyük Vətən Müharibəsi haqqında həqiqətlər əsrlərdən əsrlərə, nəsillərdən nəsillərə ötürürləcək. 1941-ci il, iyun ayının 22-də faşist Almaniyası çox böyük hərbi qüvvəsinə və texnika imkanlarına arxalanaraq SSRİ ərazisini işğal etmək məqsədilə elan olunmamış müharibəyə başladı. Faşist Almaniyasının xaincəsinə hücumu SSRİ xalqları ailəsində fəxri yer tutan Azərbaycan xalqının dinc əməyini də yarımcıq qoydu. Tarixdə ən dəhşətli, fasiləsiz olaraq 1418 gün davam edən müharibənin ilk günlərindən başlayaraq Azərbaycanın 600 min nəfərdən çox oğul və qızı döyüşən ordu sıralarında mərdlik, qəhrəmanlıq nümunələri göstərirdi. Elə buna görə də alman faşizmi üzərində tarixi qələbənin 70 illiyini bayram etdiyimiz bu günlərdə haqlı olaraq iftخار hissi keçiririk. Bu gün belə bir həyat həqiqətini diqqətə çatdırmałyıq ki, alman faşizmi üzərində qələbədə Azərbaycan xalqının çox böyük xidməti olmuşdur. Qəhrəman Bakı neftçiləri gecəni gündüzə qataraq böyük vətənpərvərlik əzmilə qələbə naminə çalışdılar. Müharibə illərində müxtəlif hərbi texnika vasitələrinin yanacaqla təmin olunması işinin əsas ağırlığı onların üzərinə düşdü. Hərbi texnikanın 70 faizindən çoxu Bakı neftçilərinin hasil etdiyi yanacaq hesabına işləyirdi.

Azərbaycanlılardan ibarət Qırmızı Bayraqlı, Suvorov ordenli 416-ci Taqanroq diviziyası Rostovdan Berlinədək şanlı döyüş yolu keçdi. 1945-ci il mayın 8-də Berlin yaxınlığında, Karlsruhe Hitler Almaniyasının komandanlığı danışsız təslimolma aktını imzaladı. Mayın 9-u dünyanın faşizmdən xilası günü, qələbə günü elan olundu.

Sovet xalqının alman faşizmi üzərində qələbəsində Azərbaycanın ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinin də mühüm rolü olub. Onlar mübariz ruhlu əsərləri ilə döyüşən ordu sıralarındakı əsgərlərdə və arxa cəbhədə çalışan insanlarda qələbəyə inam hissi oyatmışdır.

Bilsin ana torpaq, eşitsin vətən,
Müsəlləh əsgərəm mən də bu gündəni!
Bu gün bir süngür əlimdə qələm,
Mənim bayraqıma göz dikir aləm!

Bu misralar xalq şairi Səməd Vurğunun müharibə başlanan gün yazdığı «Vətənin keşiyində» şerindəndir. Vətənpərvər şair həmin misralarla müharibə dövründə ədəbiyyatın tutduğu yolu, mahiyyət istiqamətini müəyyənləşdirmişdi.

Şairlərimiz, yazıçılarımız, bəstəkarlarımız, rəssamlarımız, musiqiçilərimiz, teatr xadimlərimiz müharibənin ilk günlərindən igid əsgərlərimizdə, arxa cəbhədə çalışan vətəndaşlarımızda qələbəyə inam hissini qüvvətləndirirdilər.

«Hər şey cəbhə üçün, hər şey qələbə üçün!» çağırışı kiçikdən böyüyədək hər kəsin qanına, canına hopmuşdu. “Müharibə illərində vətənpərvərlik mövzusu ədəbiyyat və incəsənətin əsas mövzusu kimi səslənirdi. Poeziya və nəsrə, dramaturgiyada, təsviri sənətdə, musiqidə düşmənə qarşı vuruşlarda hünər göstərən sovet əsgərinin surəti, qəhrəmanlıqlarının təsviri mərkəzi yer tuturdu.” [1, səh.242]

Müharibənin əvvəllərində dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyov yazırı: «Bir xalq məsəlin də deyilir ki, toplar dinəndə musiqi susmalıdır, lakin bizim musiqimiz zəhmlı toplarımızla birlikdə var qüvvəsi ilə səslənəcək... faşist canılərini yer üzündən siləcəkdir.

Bizim artistlərimiz düşmənə öldürücü zərbə vurmaq, döyüşçülərimizi qələbə marşı və qələbə mahniları ilə döyüşə ruhlandırmaq üçün hər cür şəraitdə – arxada, cəbhədə, səngərlərdə çıxış edəcəklər» [1, səh. 243]

Müharibə dövrünün ağırılı-acılı, çətin sınaq illəri göstərdi ki, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərimiz qarşıya qoyulan vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gəldilər. Ecazkar söz-sənət nümunələri ilə əsgərlərimizdə qələbəyə inam hissi oyatdırılar.

Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının orqanı olan «Ədəbiyyat» qəzetinin və «Vətən uğrunda» jurnalının səhifələrində Məmməd Səid Ordubadi, Məmməd Rahim, Səməd Vurğun, Abdulla Şaiq, Mir Cəlal, Süleyman Rəhimov, Süleyman Rüstəm, Əli Vəliyev, Osman Sarıvəlli, Rəsul Rza, Mehdi Hüseyn, Ənvər Məmmədxanlı, Nigar Rəfibəyli, Mirvarid Dilbazi, Yusif Əzimzadə və başqaları hərbi vətənpərvərlik ruhunda əsərlərlə çıxış edirdilər. Tanınmış alim Əhəd Bağırzadə «Azərbaycan ziyalıları Böyük Vətən Müharibəsi illərində» adlı monoqrafiyasında yazır: «Müharibənin il yarımı ərzində yalnız «Vətən uğrunda» jurnalında faşizm əleyhinə 50 şeir, 4 poema, 33 hekayə və 55 məqalə çap edilmişdi. Jurnalın səhifələrində ən çox S.Vurğun, S.Rəhimov, S.Rüstəmov, M.S.Ordubadi, M.Rahim, Mir Cəlal, Osman Sarıvəlli, Məmməd Cəfər Cəfərov, Əkbər Ağayev, Orucəli Həsənov çıxış edirdilər». [1, səh. 267]

Araşdırmaşlar göstərir ki, böyük şairimiz Səməd Vurğun müharibənin ilk günlərindən başlayaraq igid əsgərlərimizi qələbəyə ruhlandırıran, onlarda qəhrəmanlıq hissələri oyadan, tükenməz Vətən məhəbbəti ilə dolu əsərlər qələmə almış, müxtəlif cəbhələrdə əsgərlərlə görüşlər keçirmişdir. Şübhəsiz, hər belə görüş yeni şeirlərin, poemaların mövzusuna çevrilmişdir. Şairin 1942-ci ilin noyabrında igid pulemyotçu İdris Vəliyevlə Moskvadakı görüşü çox maraqlı olmuşdur. Paytaxtda qısa müddətdə məzuniyyətdə olan İ.Vəliyev Moskva ətrafindəki döyüşlərdə «Moskva» şerini dönə-dönə oxuduğunu və həmin şeri yazıb, cibinə qoyaraq, hücuma keçdiyini böyük qürurla şairə bildirmiştir.

Qərb cəbhəsindən bir qrup azərbaycanlı döyüşçünün Səməd Vurguna göndərdiyi mənzum məktub da çox təsirli idi. Azərbaycanlı döyüşçülər adından Ağəli Əlioğlu tərəfindən yazılan həmin məktubda oxuyuruq :

Şair, sənin şirin sözün	Anam, doğma vətənim sən!
Qəlbimizə təsəllidir.	Ayrılamı könül candan?
Od içində, nəm səngərdə	Azərbaycan, Azərbaycan!"
Adın bizə təsəllidir.	Od içində bu gün yenə,
Oxuyuruq dəstə-dəstə,	Oxuyuruq dönə-dönə,
Oxuyuruq bir həvəs də.	Oxuyuruq bu nəgməni,
Oxuyuruq bu nəgməni:	Unutmariq bir an səni...
“El bilir ki, sən mənim sən,	
Yurdum, yuvam, məskənimsən,	

Qızğın döyüş zamanı bir azərbaycanlı əsgər ağır yaralanır. Hərbi xəstəxanada onu xilas etmək üçün cərrahiyə əməliyyatı aparmaq lazımlı gəlir. Sağalmağına ümidi qalmayan əsgər həkimdən bıçağı bir an saxlamağı xahiş edir və Səməd Vurğunun «Azərbaycan» şerindən bir bənd deyir. Bu xəbər şairə çatır. O, qəhrəman əsgərin vətənpərvərliyindən vəcdə gələrək, gənc-lərin Vətənə olan məhəbbətini tərənnüm edən «Mənə belə söyləyirlər» şerini yazar. [1, səh.269]

Bütün bunlar göstərir ki, hər bir ruhlandırıcı söz, sənət əsəri müharibə illərində çox böyük emosional və hərəkətverici təsir qüvvəsinə malik olmuşdur. Vətən müharibəsi illərində sənət ustalarının, demək olar ki, hamısı qələbə naminə yazış-yaradırdı. Onların arasında Səməd Vurğun daha çox fəallıq göstərirdi.

Müharibə illərində Azərbaycan Yaziçilər İttifaqına başçılıqlı edən Səməd Vurğunun coşqun yaradıcılıq fəaliyyəti bütün yazıçılar üçün nümunə idi. Şair müharibə mövzusunda 50 şeir, 2 poemə, 3 mənzum dram, 7 nəgmə və 14 elmi-publisistik məqalə yazmışdı. Ölkənin başının üstünü qara buludlar aldığı günlərdə onun əsərləri və çıxışları insanlarda qələbəyə inam, iradə təribiyə edir və onları Vətən uğrunda fədakarlığa ruhlandırırı.

Səməd Vurğun müharibənin ilk günlərindən, demək olar ki, hər gün yeni şeirlərlə çıxış edirdi. Alovlu vətənpərvərin təkcə iyun ayında özünəməxsus ilhamla yazdığı «Vətənin keşiyində», «Ananın öyüdü», «Şəfqət bacısı», «Qızıl şahinlər», «Tarla nəgməsi» və başqa şeirləri buna misal ola bilər.

Müharibə illərində Məmməd Rahim, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Zeynal Xəlil, Osman Sarıvəlli, Əhməd Cəmil, Zeynal Cabbarzadə, Ənvər Əlibəyli, İslam Səfərli və başqalarının yazdıqları şeirlər, poemalar əsgərlərimizi qələbə uğrunda mübarizəyə səsləyirdi.

Böyük Vətən Müharibəsi qüdrətli söz ustası Süleyman Rüstəmin yaradıcılığına da qüvvətli təsir göstərmişdi. Onun yaradıcılığında Böyük Vətən Müharibəsi mövzusu xüsusi yer tutur. O, müharibənin ilk günlərindən qələmini süngüyə çevirərək sovet döyüşçülərinin əyilməzliyini, vətənpərvərliyini, xalqımızın arxa cəbhədəki fədakarlığını, qələbəyə inam hissini məharətlə qələmə almış, faşist işgalçılara qarşı ümumxalq nifrat və qəzəbini şeirlərində əks etdirmişdir. Şairin mənzum məktubları («Cəbhədən məktub», «Döyüşüyə məktub»), şeirləri («Ana», «Ana ürəyi», «Ana və poçtalyon»), poemaları («Yaxşı yoldaş», «İldirim») xalqımızın arzu və istəklərini, nəcib hissələrini özündə əks etdirən ən gözəl əsərlər kimi döyüşçülərimiz tərəfindən hərəkətlə qarşılanırdı.

Azərbaycanın igid oğul və qızları S. Rüstəmin onlara həsr etdiyi şeirlərdən, poemalardan ilham alır, azığın düşmənə qan uddururdular. Cəbhədən gələn hər xoş xəbər şairin Vətən əsərlərinə məhəbbətini daha da artırırı. S.Rüstəm «Gün o gün olsun ki...» şeirlər kitabında döyüşçülərimizə müraciət edərək yazırı: “Əziz komandır və döyüşü qardaşlar! Bu kitabda toplanmış şeirləri sizə ithaf edirəm. Siz Azərbaycan xalqının şanlı tarixinə yeni parlaq səhifələr əlavə edirsiniz! Siz azadlıq düşməni olan faşist cəlladlarını qovduqca, məhv etdikcə şairinizin ilhamı cosur, qələmindən sizin qəhrəmanlığınıza dair əsərlər çıxır. Mən ilhamı qəhrəman xalqımdan, onun sevimli, əziz oğulları olan sizlərdən alıram...”

Əbülhəsən Ələkbərzadə, Böyükəga Qasimzadə, Ənvər Əlibəyli, Əyyub Abbasov, Zeynal Cabbarzadə, İslam Səfərli, Əbil Yusifov, Hüseyn Abbaszadə, Oruc Qoşqarlı, Hüseyn Natiq, Ənvər Qarayev və başqaları ağır döyüşlərdə igidliklə vuruşmuş, fədarkarlıq nümunələri göstərmişlər.

Şair Ənvər Əlibəyli Qırmızı Bayraqlı 416-cı Taqanroq diviziyasının igid zabitlərindən biri, mahir topçu kimi ön xətdə vuruşurdu. O, hər döyüş əməliyyatında sərrast top atəşləri ilə düşmənin canlı qüvvəsini və texnikasını məhv edirdi. Ara səngiyəndə cəbhə dostlarında xoş ovqat, mübariz ruh yaranan şeirlər yazırı. «Vur, qardaşım, vur, azadlıq eşqinə!» şeri də döyüş günlərində yadigarıdır. Şerin sonuncu bəndi belədir:

Vur, əzizim, vur səadət eşqinə!
Ölsün yadlar, bizim olsun bu torpaq!

Məhsul verən bağçaları, bağları
Düşmənlərin tapdağından qurtaraq!

Bu misralar bu gün də aktualdır. Şeir, sanki, erməni faşistlərinin işgal etdikləri torpaqları-
mızın düşmən tapdağından azad olunmasına istiqamətlənib.

Yaradıcı ziyahlarımızın ön dəstəsində öz dəsti-xətti ilə tanınan bəstəkarlarımız, rəssamlarımız da Böyük Vətən Müharibəsinin ilk günlərindən başlayaraq igid əsgərlərimizi qələbəyə ruh-
landırıb əsərlər yaradırdılar. Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının Sədri, SSRİ Xalq artisti Üzeyir Hacıbəyov 1941-ci il iyulun 4-də «Bakinskiy raboçiy» qəzetində yazdı: «Bu gün biz hamımız Vətənin döyüşçüləriyik. Düşmən üzərində qələbəni təmin etməkdən ötrü var qüvvəmizi və bacarığımızı əsirgəməməliyik».

Dahi Ü.Hacıbəyovun vətənpərvərlik çağırışına qoşulan bəstəkarlarımız musiqinin vocal, instrumental janrlarında bir sıra əsərlər yaratdılar. Ü.Hacıbəyov mühəribənin ilk günlərindən başlayaraq «Çağırış», «Ananın oğluna nəsihəti», «Yaxşı yol!», «Şəfqət bacısı», «Döyüşçülər marşı», «Vətən ordu» mahnilərini, bir neçə əsgər marşı yazmış, Vətən oğullarını zəfərlərə səsləmişdir. Daha sonra bəstəkar «Vətən və cəbhə» kantatasında əsgərlərimizin qəhrəmanlığını tərənnüm etmişdir.

Mühəribənin ilk illərində bəstəkarlarımız əsgərlərin yol yoldaşı olan, ən çox yadda qalan mahnilər və marşlar bəstələməyə xüsusi fikir verirdilər. Ü. Hacıbəyov 1942-ci il, martın 20-də «Kommunist» qəzetində yazdı: «Hazırda əsgəri hissələrimiz üçün Azərbaycan motivlərinə əsasən 17 yeni musiqi əsəri yazılmışdır. Bunlardan dördü hərbi marş, 13-ü müxtəlif döyüş mah-nisidir. Bu əsərlər içərisində bəstəkar Q.Qarayevin nəfəslər orkestr üçün yazdığı hərbi marş xüsusi-qeyd edilməlidir. Bəstəkar Niyazi də nəfəslər orkestr üçün bir marş yazmışdır. Bəstəkar Olqa Nikolskaya Azərbaycan mövzusunda çox maraqlı yürüş marşı, gənc bəstəkar Şəfiqə Axundova, Ağabacı Rzayeva, Soltan Hacıbəyov da bir sıra yürüş mahnilərini yaratmışlar. Bəstəkarlardan Zülfüqar Hacıbəyov və B.Zeydman da nəfəslər orkestr üçün hərbi marşlar yazmışlar. Bu yaxınlarda cəbhədən qayıtmış döyüşü-bəstəkar Əşrəf Abbasov döyüşü-şair S.Bliskinin sözlərinə «Qızıl əsgər» mahnisini yazmışdır».

Azərbaycan bəstəkarlarının mühəribənin ağır illərində yazdıqları həmin əsərlər nəinki azərbaycanlıları, ümumiyyətlə, bütün sovet əsgərlərini qəhrəmanlığa ruhlandırdı.

Bəstəkarlarımızdan Əfrasiyab Bədəlbəyli və Səid Rüstəmov da mühəribə dövründə bir sıra dəyərli əsərlər yazmışdılar. S.Rüstəmovun «Dinlə, cəbhə!» süitası, «Cəbhəyə!», «İrəli!», «Qəhrəmanlar marşı» kimi mahnilərini əsgərlərimiz tərəfindən rəğbətlə qarşılanırdı. O, 416-ci Təqanpoq diviziyasının nəzdində azərbaycanlılardan ibarət özfəaliyyət xalq çalğı alətləri orkestri təşkil etmişdi. Həmin kollektiv Azərbaycan bəstəkarlarının cəbhə üçün yazdıqları əsərləri müvəffəqiyyətlə ifa edirdi.

Azərbaycan bəstəkarlarından Tofiq Quliyev, Məmməd İsrafilzadə, Zakir Bağırov, Fikrət Əmirov, Rauf Hacıyev, Andrey Babayev və başqaları cəbhələrdə bir döyüşü kimi vuruşmaqla yanaşı, musiqiçi kimi də fəaliyyət göstərirdilər.

1941-ci ildə ordu sıralarında könülli xidmətə gedən Məmməd İsrafilzadə Tbilisi topçular məktəbində oxumuşdu. Bu dövrdə o, cəsur döyüşülərin qəhrəmanlığını tərənnüm edən «Qorxmaz şahinlər» simfonik poemasını yazmışdı. Topçular məktəbini müvəffəqiyyətlə bitirən və leytenant rütbəsi alan M.İsrafilzadə Stalinqrad uğrunda vuruşlarda qəhrəmancasına həlak oldu.

M.İsrafilzadənin qısa, lakin mənalı həyatı F.Əmirovun nəzərindən qaçmadı. O, «Böyük Vətən Müharibəsi qəhrəmanlarının xatirəsinə» adlı simfonik poemasını qəhrəmana ithaf etmişdir.

Bəstəkar Cahangir Cahangirov və Süleyman Ələsgərov da Böyük Vətən Müharibəsi mövzusunda bir sıra qiymətli əsərlər yaratmışlar. C.Cahangirovun «416-ci diviziya», «Partizanlar nəgməsi», «Mərdlik nəgməsi» və s. mahnilərini rəğbətlə qarşılanmışdır.

S.Ələsgərovun döyüşü-şair Şirzad Əliyevin sözlərinə yazdığı «Gözlə məni!», Zeynal Cabbarzadənin sözlərinə bəstələdiyi «Gözləyirəm» mahnilərini azığın düşmənlərlə ölüm-dirim vuruşunda hünər göstərən oğulların və arxa cəbhədə çalışıb qadınların dillər əzbəri olmuş, onla-

rı qələbəyə ruhlandırmışdır. Bəstəkarın iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, tank qoşunları general-majoru Həzi Aslanova həsr etdiyi «Həzi Aslanovun xatirəsinə» simfoniyası da müharibə illərində yazılmış qiymətli əsərlərdəndir.

Bəstəkarlarımızın musiqinin müxtəlif janrlarında yazdıqları irihəcmli əsərlər- operalar, simfoniyalar, kantatalar müharibə illərində musiqi sənətimizin necə sürətlə inkişaf etdiyini göstərir. Müharibənin 3-4 ili ərzində bəstəkarlarımız tərəfindən 25-dən artıq simfonik əsər yazılmışdır.

Q.Qarayev, C.Hacıyev, S.Hacıbəyov, Niyazi, F.Əmirov və b. simfonik əsərləri əsgərlərimizdə, həmçinin müxtəlif nəsildən olan insanlarda dərin vətənpərvərlik hissləri oyadırdı.

Müharibə illərində Azərbaycan bəstəkarları opera janrında da bir sıra dəyərli əsərlər bəstələmişlər. Hələ müharibənin ilk ilində yaradılmış birpərdəli operalar çağırış himni kimi səslənərək, tamaşaçuların qüruruna, iftخارına səbəb olurdu.

Ə.Bədəlbəylinin B.Zeydmanla birlikdə yazdığı «Xalqın qəzəbi», V.M.Kriştul ilə M.Vaynsteynin yazdıqları «Sinqnal» birpərdəli operaları da diqqəti cəlb edir.

Q.Qarayev və C.Hacıyevin birlikdə yazdıqları «Vətən» operası alman faşistlərinə qarşı inamlı mübarizə aparan cəsur əsgərlərimizin misilsiz hünərini tərənnüm edirdi. Operanın kütləvi səhnələrində, qəhrəmanların aria və duetlərində vətənpərvərlərin igidliyi, nikbin arzuları tərənnüm olunurdu. Bu əsərə görə Q.Qarayev və C.Hacıyev SSRİ Dövlət mükafatına layiq görülmüşdülər.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan bəstəkarlarının Böyük Vətən Müharibəsi dövründə yaradıcılığı ilə təşşrif göstərir ki, onlar müharibə illərində daha gərgin, məhsuldar işləmiş, igid əsgərlərimizin, xalqın qəhrəmanlığını tərənnüm edən, insanlarda qələbəyə inam hissi oyadan nikbin ruhu əsərlər yaratmışlar.

Alman faşistlərinin qəflətən, xainəsinə basqını Azərbaycan rəssamlarının da hiddətinə səbəb oldu. Təsviri sənət ustaları bu ədalətsiz müharibəni törədənlərin bəd əməllərini ifşa edən əsərlərlə qələbəyə inam hissi oyadırdılar. Təsviri incəsənətin təsir qüvvəsi, tərbiyəvi əhəmiyyəti haqqında bir sıra dəyərli əsərlərin müəllifi olan Hidayət Ələkbərov yazır: «Müharibənin ilk illərində siyasi satira və plakat janrlarının inkişafında xalq rəssamı Əzim Əzimzadənin rolunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Ə.Əzimzadənin antifaşist karikaturaları bədii forma cəhətdən ilk əsərlərindən fərqlənir və onun yaradıcılığında yeni mərhələ təşkil edir. Rəssam «Tovuz lələkləri ilə bəzənmiş qarğı», «Berlin muzeyi», «Faşizmin siması», «Şir və pişik balası», «Fürerin qənimətləri», «Vəhşilərin kölgələri», «Imperializmin zəncirli köpəkləri», «Yaz məşvərəti» və s. antifaşist karikaturalarında faşist cəlladlarının vəhşi simasını satira atəşinə tutur, onlara qarşı qəzəb hissini alovlandırırı.

«Şir və pişik balası» karikaturasında realist sənətkar məğlub olmuş yaralı şirlə (Hapoleon) onun məğlubiyyətindən ibrət dərsi götürməyən «cəsarətli» pişik balasını – Hitleri satira atəşinə tutur. » [4, səh. 45]

Əzim Əzimzadə, İsmayıllı Axundov, Qəzənfər Xalıqov, Əmir Hacıyevin və başqalarının «Aqıt pəncərə»nin, «Təşviqat pəncərəsi»nin xüsusi nömrələrində çıxan antifaşist karikaturaları, Hitlerin çirkin niyyətlərini ifşa edən əsərləri böyük mənəvi təsir qüvvəsinə malik idi. Frığa ustaları öz əsərləri ilə Vətənə məhəbbət, qaniçən faşistlərə nifrət hissini alovlandırdılar. Belə əsərlər səfərbəredici təsir qüvvəsinə malik olmaqla, insanları cəbhəyə yardım etməyə, əmək cəbhəsində daha böyük uğurlar qazanmağa səsləyirdi. O dövrdə istedadlı rəssam kimi tanınan Əmir Hacıyev yaratdığı plakatlarla diqqəti cəlb edirdi. Onun «Düşmənlər Sovet İttifaqı haqqında...», «İsti şeyləri cəbhəyə!», «Düşmənin arzuları» və digər plakatları güclü təsir qüvvəsinə malik idi.

Böyük Vətən Müharibəsi başlayanda təhsilini yarımcıq qoyub, Bakıya qayıdan gənc rəssam Mikayıllı Abdullayev yaratdığı kompozisiyalar, portret və plakat janrında əsərləri ilə diqqəti cəlb edirdi. Sonralar SSRİ xalq rəssamı, SSRİ Rəssamlıq Akademiyasının həqiqi üzvü kimi ad-sən qazanan M.Abdullayev alman faşizimi üzərində böyük qələbənin 40 illiyi münasibətilə 1984-cü il, sentyabrın 20-də «Bakı» qəzetində dərc etdirdiyi «Rəssam firçası mübariz silahdır!» məqalə-

sində yazırırdı: "Böyük Vətən Müharibəsinin ilk günlərindən mən də gənc bir rəssam, müsəlləh bir əsgər kimi fırçamla faşist quldurlarının həyasızcasına etdikləri hücumların dayandırılması uğrunda aparılan mübarizəyə qoşuldum. Sovet Məlumat Bürosunun müharibənin ilk günlərindən Bakıda təşkil edilmiş teleqraf agentliyinin «Satirik pəncərə»sinin buraxdığı siyasi plakatların ortaya çıxmışında mənim də əməyim var idi.

«Qafqazın mərd oğulları», «416-cı Taqanroq diviziyası döyüşülərinə eşq olsun!» plakatlarını çəkmişdim. Şəhərdəki qospitallara gedib, yaralı əsgərləri naturadan fırçaya alırdım. Həlak olmuş qəhrəmanların – Hüseynbala Əliyevin, Kamal Qasimovun və başqalarının portretlərini isə foto-şəkil əsasında çəkmişdim.

Sovet İttifaqı Qəhrəmanlarından İsrafil Məmmədovun, Xıdır Mustafayevin portretlərini naturadan çəkmişdim. Yaxşı xatirimdədir, cəbhədən yenicə qayıtmış Xıdır Mustafayev professor Mikayıl Rəfiligildə qalırdı, seanslarımız elə orada keçirdi. İsrafil Məmmədovu isə partiya muzeyinin böyük salonunda, rəssam yoldaşlarının əhatəsində çəkmişdim, lakin İsrafilin hələ Bakıya qayıtmazdan əvvəl, yəni 1942-ci ildə böyük həcmli və romantik səpkili, kompozisiyalı bir portretini işləmişdim.

1942-1943-cü illərdə «Dövlət Müdafiə Komitəsinin iclası» mövzusu üzərində işləmişəm. Sovet Rəssamları Təşkilat Komitəsinin sədri A.M.Gerasimovun Bakıda olarkən bu işə yüksək qiymət verməsi, təbii ki, gənc müəllif üçün şərəf sayılırdı..."

Rəssamlarımız təkcə yaratdıqları əsərlərə deyil, həmçinin döyüşən ordu sıralarında fəal iştirakı ilə də böyük vətənpərvəlik nümunələri göstərirdilər. «Respublikanın 20-dən artıq rəssamı ordu sıralarına getmişdi. Onların çoxu bilavasitə döyüşən ordu sıralarında vuruşurdu. Adı qəhrəmanlıq salnaməsinə qızıl hərflərlə yazılmış Mehdi Hüseynzadə, Leninqrad cəbhəsində döyüşən Qafar Seyfullayev, Krim cəbhəsində vuruşan Həsən Haqverdiyev və başqaları belə döyüşü-rəssamlar olmuşlar. Bir gözünün şikət olmasına baxmayaraq, döyüşən orduya göndərilməsini təkidlə xahiş edən Əyyub Məmmədov, rəssam Oqtay Sadiqzadə və özünün ağıllı mülahizə və fikirləri ilə təsviri sənət ictimaiyyətinin məhəbbətini qazanmış sənətşünas Mürsəl Nəcəfov da döyüşən ordu sıralarında vuruşmuşdular».[1, səh. 291]

Şairlər, yazıçılar, bəstəkarlar, rəssamlarla yanaşı kino, teatr, konsert ifaçılığı sahəsində çalışan sənət adamları da öz geniş, çoxcəhətli fəaliyyətləri ilə Vətən əsgərlərini qələbəyə ruhlandırir, onların qələbə əzmini qüvvətləndirirdilər.

Nəhayət, gözlənilən gün gəlib çatdı. 1945-ci il mayın 9-u günü tarixə qızıl hərflərlə yazılıdı. Qüdrətli söz ustası Səməd Vurğun məşhur misralarında dediyi kimi:

Yazılsın tarixə bir qızıl xətlə
45-ci ilin 9 May günü!
Başlansın şeirlə, sözlə, söhbətlə
Bu ellər bayramı, ellər düyüni.

Faşist Almaniyası və onun əlaltısı olan bir sıra kapitalist dövlətlərinin təpədən dırnağadək silahlanmış və ciddi təlim keçmiş 190 diviziyası darmadağın edildi. Almaniya danışqsız təslim aktını imzaladı. Sovet Ordusu faşist cəlladlarını diz çökdürdü, lakin bu qələbə asan başa gəlmədi. Böyük Vətən Müharibəsində 20 milyon sovet əsgəri vətən uğrunda döyüşlərdə həlak oldu. Onların sırasında 230 mindən çox azərbaycanlı da var idi. Alman faşizimi üzərində qələbənin 70 illiyini qeyd etdiyimiz bu günlərdə Vətənin azadlığı uğrunda şəhid olanları ehtiramla yad edirik.

1988-ci ildən doğma Azərbaycanımızı elan olunmamış müharibəyə cəlb edən erməni faşistlərinə isə nifrətinizi bildirir və deyirik: "Tarixin ibrət dərsini yaddan çıxarmayın! Tökdüyü-nüz nahaq qanlar üçün cavab verməli olacaqsınız! Unutmayın ki, heç bir cinayətkar cəzasız qalmır. Başınızın əziləcəyi, haqqın divanında, ədalət məhkəməsində cavab verəcəyiniz gün uzaqda deyil!"

ədəbiyyat

1. Bağırzadə Ə. Azərbaycan ziyalıları Böyük Vətən Müharibəsi illərində. Bakı: Azərnəşr, 1970.
2. Biziş qəhrəmanlar. Bakı: Gənclik, 1970.
3. Ağayev M. Döyüş şöhrəti muzeyi. Bakı: Gənclik, 1971.
4. Xəlilov V., Ələkbərov H. Azərbaycan bəstəkarlarının əsərlərində Böyük Vətən Müharibəsi mövzusu. "İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə" jurnalı, 1975, № 2.
5. Tağıyev R.. Süngüyə çevrilmiş qələmlər. Bakı, 1977.
6. Xəlilov V. Azərbaycanın incəsənət xadimləri Böyük Vətən Müharibəsi illərində. "Məktəbəqədər və ibtidai təhsil" jurnalı, 2010, № 1.

деятели литературы и искусства Азербайджана в годы Великой Отечественной войны резюме

В статье рассказывается о деятельности Азербайджанских литераторов и искусствоведов в годы Великой Отечественной войны. Приводятся примеры от произведений С.Вургана, М.Рагима, С.Рустама, Р.Рзы, З.Халила, О.Саривелли, А.Джамил, А.Алибеклы, И Сафарли и др. Так же отмечается, что симфонические произведения композиторов К.Караева, Дж.Гаджиева, С.Гаджигубекова, Ниязи, Ф.Эмирова вызвали глубокое чувство патриотизма у наших солдат и людей разных поколений.

writers and artists of Azerbaijan in the Great Patriotic War summary

The article describes the activities of Azerbaijani writers and critics in the years of the Great Patriotic War. Provides examples of works S.Vurgun, M.Ragim, S.Rustam, R.Rza, Z.Halil, O.Sarivelli, A.Dzhamil, A.Alibekly and I.Safarli and others. Also it is noted that the symphonic works of composers By K. Karaev, Dzh.Gadzhiev, S.Gadzhibekov, Niyazi, F.Emirov caused a deep sense of patriotism among our soldiers and people of different generations.

ŞAGİRLƏRİN MİLLİ QƏHRƏMANLARA MƏHƏBBƏT RUHUNDA TƏRBİYƏSİ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Sevil Abdinova,
ARTPI-nin fəlsəfə doktoru
programı üzrə doktorantı

açar sözlər: milli qəhrəmanlar, yanvar şəhidləri, ibtidai təhsil, məktəb dərslikləri, Vətənə məhəbbət, milli qəhrəmanlara məhəbbət, tərbiyə işi, mövzu, mətn, dərslik müəllifləri, müstəqillik

ключевые слова: национальные герои, январские шехиды, начальное образование, школьные учебники, любовь к Родине, любовь к национальным героям, воспитательная работа, тема, текст, авторы учебника, суверенность

key words: national heroes, martyrs of January, primary education, school textbooks, love for motherland, love for national heroes, bringing up, theme, text, the authors of a textbook, independence

Doğma respublikamız dövlət müstəqilliyini igid övladlarının qəhrəmanlığı sayesində əldə etmişdir. Fitnəkar erməni ekstremistlərinin töötədiyi müharibənin qara buludları Vətənimizin üzərini alanda qəhrəman oğul və qızlarımız öz ata-baba torpaqlarının müdafiəsinə qalxdılar. Düşmənin havadarları ilə birgə hücumlarının qarşısını almaq, vətənin hər qarış torpağını, milli-mənəvi sərvətlərini qorumaq üçün hərb elminin sırlarınə yiyələnmiş igid vətən övladları silaha sarıldılar.

Azərbaycan xalqı öz yenilməz, qorxmaz tarixi şəxsiyyətləri, sərkərdələri, qəhrəman oğul və qızları ilə, bu gün də müstəqilliyimiz naminə fədakarlıq göstərən yeni nəsil milli qəhrəmanları ilə fəxr edir. Tarixi faktlar göstərir ki, Azərbaycan övladları Vətən, azadlıq uğrunda gedən bütün döyüslərdə həmişə öndə olmuş, böyük şücaət və qəhrəmanlıqlar göstərmışdır. Bununla belə, igid oğul və qızlarımızın müxtəlif düşmənlərə, o cümlədən, Rusiya imperiyasına qarşı apardığı mübarizə uzun illər kölgədə qalmış, gizlədilmiş, əksər hallarda bədxahlarımız azərbaycanlıları zəif bir xalq, onun qəhrəman övladlarını isə öz xalqının düşməni kimi təqdim etməyə çalışmış-

lar. Məhz bunun nəticəsində Azərbaycanın Cavad xan, Hüseynqulu xan, İbrahim xan, Mustafa xan kimi tarixi şəxsiyyətlərinin fəaliyyəti yeni nəsillərin diqqətini cəlb etməmişdir.

Cavanşir, Babək, Koroğlu, Şah İsmayıł, Qaçaq Nəbi, Qaçaq Kərəm, Cavad xan kimi xalq qəhrəmanlarımız haqqında tarixi həqiqətləri oxuduqda bu insanların şücaətindən, qorxmazlığından bəhs edən elə epizodlara rast gəlirik ki, onların belə böyük fədakarlıq göstərmələrinə inana bilmirik. Hərdən fikirləşirik ki, yəqin xalq öz qəhrəmanlarını görmək istədiyi şəkildə təsəvvür edib, buna görə də onlar haqqında məlumatlar bizə şিশirdilmiş şəkildə, əfsanə kimi çatmışdır.

1990-cı ilin yanvar gecəsində yalnız əllə tankların, zirehli hərbi maşınların üzərinə yeriyən igidlərin qəhrəmanlığına şahid olandan sonra tarixə dönmüş vətən övladlarının cəsarət və şücaətinə şübhə qalmadı. 20 Yanvar hadisələrində vətənin azadlığı uğrunda canlarını fəda edən oğulların yolunu neçə-neçə vətən övladı davam etdirdi. Bu yol cəbhə bölgələrindən, qanlı döyüşlərdən keçirdi. Yanvar hadisələrində dövlətin müstəqilliyi uğrunda qurban gedənlər Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adını almasalar da, şəhidlik zirvəsini fəth etdilər.

Azərbaycan xalqının qəhrəman övladlarının xatirəsini əbədiləşdirən, geniş oxucu kütləsinə çatdırıran neçə-neçə şeir, hekayə, povest və romanlar yazılsa da, filmlər çəkilsə də, bunlar onların qəhrəmanlığını gənc nəslə çatdırmaq üçün kifayət etmir. Bu hadisələr, qəhrəmanlar məktəb dərsliklərində öz əksini tapmalı, mübariz şəxsiyyətlərin yetişmələrinə xidmət etməlidir. Təəssüf ki, bu gün ibtidai sinif dərslikləri bu mövzular baxımından o qədər də zəngin deyil.

Qəhrəmanlıq, igidlik və vətənə məhəbbət tarix boyu xalqımızın öz milli-mənəvi dəyərlərini, mədəniyyətini qoruyub saxlamaqdə böyük rol oynamışdır.

Apardığımız araşdırımlar göstərir ki, ibtidai siniflərdə Azərbaycan dili, musiqi, rəsm, həyat bilgisi fənləri şagirdlərin milli qəhrəmanlarına məhəbbət ruhunda tərbiyə olunmalarına imkan yarada bilər. Fikrimizcə, dərsliklərdə bu mövzuları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq məqsədəy়ğun olar:

- Şəhidlərə həsr olunmuş mətnlər;
- milli qəhrəmanların həyatı və qəhrəmanlıqlarına dair mətnlər;
- milli qəhrəmanların əməlləri haqqında konkret faktların təsvir olunduğu mətnlər;
- vətənimiz Azərbaycan, dövlətçiliyimiz haqqında məlumat verən mətnlər;
- vətənimizin qüdrətini, məglubedilməzliyini əks etdirən mətnlər və s.

Yanvar şəhidlərinə və vətənə məhəbbət tərbiyəsinin uğurla aparılması üçün ibtidai siniflərin “Azərbaycan dili” dərsliklərində imkanlar kifayət qədərdir. Həmin dərsliklərdə bəzi mövzular bilavasitə yanvar şəhidlərinə həsr olunmuşdur. Şagirdlərdə şəhidlərə məhəbbət hissi oyadan mətnlər tematik məzmunu və əhəmiyyətinə görə müxtəlifdir. Onlardan bir qismi “yanvar şəhidləri” anlayışının açılmasına, qəhrəmanların həyatından bəzi epizodların təsvirinə, vətənpərvəlik hissinin tərbiyəsinə xidmət edir. III sinfin “Azərbaycan dili” dərsliyindəki “Qorxulu yanvar gecəsi” mətni bu qəbildəndir.

Mətnlərin digər qismində milli qəhrəmanların əməlləri təsvir edilir. Bu baxımdan mövcud dərsliklərdə verilmiş mətnlər sırasında “Qarabağ”, “Qayğı” və başqalarının adlarını xüsusiələ vurğulamaq lazımdır.

Üçüncü qrup qəhrəmanlıq ideyalarını təbliğ edən mətnlərdir ki, burada azadlıq, Vətən torpağını qorumaq, övladımızı firavan şəraitdə böyütmək, tərbiyə etmək arzuları tərənnüm olunur. Bu mövzulara “Qayğı”, “Qarabağ” (I sinif), “Qorxulu yanvar gecəsi” (III sinif), “Mühəribə və sülh” (“Həyat bilgisi”, IV sinif) və s. aiddir.

Dördüncü qrupa isə bilavasitə Azərbaycanla bağlı mətnlər (“Göy göldə”, “Adınla böyüyəsən”, “Himnimiz” (I sinif), “Azərbaycanda ilk qəzet”, “18 oktyabr – Müstəqillik günü”, “Əsgər marsı” və s.) daxildir.

Vətənimizin qüdrətinə, məglubedilməzliyinə tarixi kontekstdə yanaşın, mövzunu müasir dövrlə əlaqələndirməyi tələb edən beşinci qrup mətnlər (“Ana yurdum”, “Həyat bilgisi”, IV sinif) dərsliklərimizdə əks olunmuş və problemi aktuallaşdırıa bilmışdır.

Məlumdur ki, ibtidai təhsil pilləsi ümumi təhsilin möhkəm təməl üzərində qurulmasını təmin edir və bu təməlin əsas dayaqlarından biri Azərbaycan dili fənni sayılır. Kiçikyaşlı məktəblilər bu fənn vasitəsilə xalqımızın tarixi, ədəbiyyatı, incəsənəti, adət-ənənələri, mənəvi dəyərləri və s. ilə bağlı sadə və ilkin biliklər alırlar. İnteraktiv mahiyyət daşıyan bu fənnin ümumi təbəyi məqsədi kiçikyaşlı məktəblilərdə Azərbaycana qayğı, məhəbbət, onun ığid oğul və qızlarına hörmət, onları şəxsiyyət kimi formalaşdırın əqidə saflığı aşılamaqdır.

“Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulum)” sənədində proqramların hazırlanmasında istinad edilən prinsiplər sırasında tələbyönümlülük, nəticəyönümlülük, şəxsiyyətyönümlülük xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, ibtidai təhsil səviyyəsinin sonunda tələb olunan formatda milli qəhrəmanlara dair biliklərin necə verildiyi şagirdlərin cavabları əsasında sistemləşdirilir. Müharibə gedən bir ölkədə şagirdlərdə milli qəhrəmanlara məhəbbət hissinin formalasdırılmasının hansı tələblər üzərində qurulması çox vacib məsələlərdəndir. Buna baxmayaraq, ibtidai sinif dərsliklərində həyatımızın müxtəlif sahələrini əhatə edən bütün məsələlərə dair xeyli mətnlər verilmişsə də, milli qəhrəmanlarımıza aid bir cümlə də yazılmamışdır. Prof. L.Qasımovanın tədqiqat işində qeyd edilir ki, Almaniyaya işləməyə getmiş bir türk vətəndaşı məktəb yaşı catmış uşaqlarını məktəbə qoymaq üçün öz vətəninə qayıdır. Həmvətənləri ondan soruşurlar: “Bəs orada məktəb yoxdurmu?”. Türk cavabında deyir: “Əlbəttə, var, lakin oradakı məktəblərdə vəziyyət tamamilə başqadır. Almaniyada uşaqları səhərlər kilsəyə ibadətə aparır, həmin ölkənin keçdiyi tarixi yola ekskurs etdirirlər. Məktəbə döndükdə böyük bir Almaniya xəritəsi önünə keçən müəllim həyecandan titrəyən səsi ilə uşaqlara xitatən deyir: “Uşaqlar, almanlar dünyanın ən ali millətidir. Biz hamımız Almaniya üçünük...”. Müəllim onlara almanın ədəb qaydaları, qəhrəman övladları, adət-ənənələri haqqında danışır, milli qüruru başa salır. Mən istədim ki, mənim də övladım ilk növbədə Vətənimizə, xalqımıza məsus mənəvi-əxlaqi dəyərləri mənimsəsin. Özünün türk xalqına mənsub olmasından qürur dusun”. (“Müharibə və sülh”, “Həyat bilgisi”, IV sinif). Olduqca iibrətamız mahiyyət daşıyan bu sözlər, fikrimizcə, ibtidai siniflər üçün dərsliklər yanan müəllifləri və həmin siniflərdə dərs deyən müəllimləri düşündürməlidir...

Qəhrəmanları olan bir ölkənin keçdiyi şərəfli mübarizə yolu, onun vətən uğrunda canlarından keçən övladları nə üçün dərsliklərdə öz layiqli əksini tapmasın? Apardığımız müşahidələrdən onu müəyyən edə bildik ki, bir çox müəllimlər bəzi mətnləri şagirdlərə öyrədərkən onlara milli qəhrəmanlar, mərdlik, qəhrəmanlıq haqqında məlumat verməyi özlərinə borc bilirlər. III sinfin “Azərbaycan dili” dərsliyində verilmiş “Qorxulu yanvar gecəsi” mətninin tədrisi zamanı Azərbaycanın şəhid övladlarının adlarını çəkməklə yanaşı, həm də şagirdləri Bakıdakı Şəhidlər Xiyabanına, yaxud digər şəhər və kəndlərdəki şəhid məzarlarının ziyarətinə aparır, onlara milli qəhrəmanlar haqqında məlumat verirlər. Qeyd edirlər ki, qəhrəmanlığın konkret yaranma forması və mexanizmi yoxdur. Bu keyfiyyət insanlarda müəyyən tarixi şərait və həyatı zərurət yetişəndə üzə çıxır, lakin burada bir məqamı diqqətdə saxlamaq lazımdır ki, ürəyində vətən və xalq sevgisi olmayan, damarında təmiz qan axmayan insan heç vaxt qəhrəman ola bilməz. Azərbaycan xalqı tarixin bütün dövrlərində qəhrəmanlar yetiştirmiş xalq olduğundan XX əsrin sonlarında baş vermiş hadisələr, xüsusilə təcavüzkar Ermənistanın Azərbaycana xainçəsinə hücumu da xalqda milli qəhrəmanların üzə çıxacağına inam yaratmışdır. Bu qəhrəmanların hər birinin başlıca amalı Vətənə sevgi və dövləçiliyimizin, torpağımızın düşməndən müdafiəsi olmuşdur. Belə qəhrəmanlar sırasında Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı zirvəsinədək yüksələn Əlif Hacıyev, Mübariz İbrahimov, Rövşən Abdullayev, Məzahir Rüstəmov, Aqil Musayev, Rafiq Nəsrəddinov, Elmır Nuriyev, Vəzir Orucov, Yunis Nəcəfov və başqaları kimi oğullarımız çıxdı.

Müəllim “Qorxulu yanvar gecəsi” mövzusunu tədris edərkən uşaqların şüurunda o hadisələrin mənzərəsini yarada bilir. Bununla belə, yaxşı olardı ki, mətnin sonundakı “Əsərdə təsvir olunan hadisələr harada və nə zaman baş vermişdir?” sualından sonra “Milli qəhrəmanlarımız haqqında nələri bilirsiniz?” sualı da verilsin.

İbtidai sinif dərsliklərində milli qəhrəmanlarımız haqqında mətnlər verilmədiyi hallarda müvafiq mətnlərin sonunda bu istiqamətdə sual və tapşırıqların verilməsi məqsədə uyğun olardı.

Azərbaycanın 200 nəfərdən artıq milli qəhrəmanı var. Onlar haqqında məlumat əldə edilməsini şagirdlərə tapşırmaqla onların qəhrəmanlıq ruhunda tərbiyəsinə nail olmaq mümkündür. Tale və tarix bizə elə məkrli, qara niyyətli bir millətlə qonşu olmayı rəva görmüşdür ki, ona etibar etmək, inanmaq hər cür rəzalətə yol açı bilər. Ona görə də bu gün böyüməkdə olan gənc nəсли elə tərbiyə etmək lazımdır ki, onlar canımızdan çox seviyimiz Vətənimizin keşiyində milli qəhrəmanlarımız kimi durmağı bacarsınlar.

ədəbiyyat

1. «Azərbaycan Respublikasının təhsil haqqında Qanunu». Bakı: Bakı çap evi, 2012.
2. Nəcəfli T., Dədəyev B. Azərbaycan tarixi (dərs vəsaiti). Bakı: Qafqaz Universitetinin nəşriyyatı, 2015.
3. «Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulum)». Internet resursları. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin portalı .
4. Qasımovə L.N. Məktəblilərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyə edilməsi. Bakı: BDU-nun nəşriyyatı, 2003.
5. İsmayılov R., Abdullayeva S., Orucova G., Cəfərova D. «Azərbaycan dili» (I sinif üçün dərslik). Bakı: Altun kitab MMC, 2012.
6. İsmayılov R., Orucov G., Zahid X., Cəfərova G. «Azərbaycan dili». (II sinif üçün dərslik). Bakı: Altun kitab MMC, 2014.
7. İsmayılov R., Orucov G., Zahid X., Cəfərova G. «Azərbaycan dili». (III sinif üçün dərslik). Bakı: Altun kitab MMC, 2014.
8. İsmayılov R., Abdullayeva S. «Azərbaycan dili». (IV sinif üçün dərslik). Bakı: Altun kitab MMC, 2011.
9. Mehdiyeva G., Kərimova B. «Həyat bilgisi». (IV sinif üçün dərslik). Bakı: Aspoliqraf, 2011.

из опыта воспитания учеников в духе любви к национальным героям **резюме**

Статья посвящена вопросу воспитания учеников начальных классов в духе любви к национальным героям. Указывается важность данного вопроса, и на этом аспекте проведен анализ существующих учебников.

Так же отмечается некоторые возможности учебного процесса в воспитании учеников начальных классов в духе любви к национальным героям.

from the experience of educating students in the spirit of love of national heroes **summary**

The presented article is devoted to the bringing up of primary school pupils in the spirit of love for our national heroes. And here the existing primary school text-books have been investigated from the point of view of a problem and certain attitude was given as well. However some opportunities on love feelings for our national heroes in the training process were also noted in the article.

AZƏRBAYCAN PSİKOLOGİYA ELMİNİN KORİFEYİ

Ramiz Əliyev,
psixologiya elmləri doktoru, professor,
Limunət Əmrəhəl,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Azərbaycanın təhsil və elmi ictimaiyyətinə ağır itki üz verib. Tanınmış alim, psixologiya elmləri doktoru, Əməkdar elm xadimi, "Şöhrət" ordenli, Prezident təqqaüdçüsü, professor Əbdül Əli oğlu Əlizadə ömrünün 83-cü ilində, uzun sürən ağır xəstəlikdən sonra, fevral ayının 22-də vəfat etmişdir.

Əbdül Əli oğlu Əlizadə 1932-ci il avqust ayının 16-da, Bakıda anadan olmuşdur. O, 1950-ci ildə 31 nömrəli orta məktəbi bitirmişdir. Həmin dövrlə bağlı Ə.Əlizadə belə yazır: "Orta məktəb illərini həyəcanla xatırlayıram. Kitabxanalara qətiyyətlə ayaq açmışdım, ensiklopediyalarla maraqlanırdım, dövrün məşhur qəzet və jurnallarını həvəslə oxuyurdum".

Məhz elmi jurnallar, dövri mətbuatla tanışlıq nəticəsində həmin dövrdə Azərbaycanda yeni yaranan, hələ çoxlarına məlum olmayan psixologiya elmi Əbdülü maqnit kimi özünə çəkirdi. Əbdül Azərbaycan Dövlət Universiteti, filologiya fakültəsinin məntiq-psixologiya şöbəsinə qəbul olunur. O, 1955-ci ilə universiteti fərqlənmə diplomu ilə bitirir.

Çalışqanlığı, inadkarlığı, elmi axtarışlara cidd-cəhdə yanaşması, 57 il bu sahədə məqsəd-yönlü, sistemli, fasıləsiz çalışması onun Azərbaycan psixologiya elminin inkişafında əvəzsiz xidmətlər göstərməsinə şərait yaratdı. Əgər Ə.Əlizadə başqa bir elm sahəsini seçmiş olsaydı belə, orada da uğurlar qazanar, görkəmli bir şəxsiyyət kimi tanınardı. O, heç nə itirməzdı, lakin Azərbaycan psixologiya elmi Əbdül Əlizadəsiz çox şey itirərdi...

Hələ III kursda oxuyarkən Ə.Əlizadənin psixologiya tarixi mövzusunda yazdığı məqalə "Universitetin elmi əsərləri"ndə nəşr olunur. V kursda C.Cabbarlinin arxiv sənədləri əsasında "Bədii yaradıcılığın psixoloji məsələləri" mövzusunda diplom işi yazır.

Məlum olduğu kimi, XIX yüzilliyin sonları, XX yüzilliyin əvvəllərində elmlərin differensiasiyası prosesi xeyli güclənmiş, psixologiya müstəqil elm kimi inkişaf etməyə başlamışdı. Çoxçəsidi yeni psixoloji fənlər, onların sırasında uşaq psixologiyası, pedaqoji psixologiya yaranmışdı.

Bu proses müəllimlərin psixoloji səriştələrinin yüksəlməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Pedaqogika psixoloji nəzəriyyələri təcrübəyə tətbiq etmək gücündə deyildi. Pedaqoqlar bu elmi psixolojiləşdirməyə ciddi maraq göstərmirdilər. Psixoloqların çoxu özünü daha çox nəzəriyyəçi-eksperimentator sayırdı. Nə qədər təəccübülsə olsa da, onlar psixoloji tədqiqatların nəticələrinin bilavasitə məktəb təcrübəsinə tətbiq olunmasını öz səlahiyyətlərinə aid etmirdilər. Pedaqoji psixologiyada, eləcə də uşaq psixologiyasında akademizm meyilləri güclü idi.

Həmin dövrdə Ə.Əlizadə öz nəzəri ideyalarını məktəb təcrübəsi ilə əlaqələndirməyə maraq göstərən ilk tədqiqatçılardan biri oldu. O, psixologiya elmindəki yenilikləri əsas götürərək, öz fəaliyyətini məktəb təcrübəsi ilə əlaqələndirməyə üstünlük verdi.

Bu baxımdan Azərbaycan Elmi Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunda işlədiyi illər Ə.Əlizadənin yaradıcılığının ən məhsuldar dövrlərindən biri olmuşdur. Azərbaycanda təhsilin inkişafı, onun ən mühüm sahələrindən biri olan şəxsiyyət təbiyəsi, qarşılıqlı münasibətlər, cinsi fərqlər və s. mövzularda onlarla əsəri işq üzü görmüşdür. 60-cı illərdə o, "Uşaqlarda diqqətin təbiyəsi", "Uşaqlarda kollektivçilik hissərinin təbiyəsi", "Yoldaşlıq və dostluq təbiyəsi", "Şagirdlərdə təxəyyülün inkişafı və təbiyəsi", "Ailədə uşaqların cinsi təbiyəsi", "İlk addımlar" (müzənnih), "Məhəbbət aləmində" və s. əsərlər yazmışdır.

Ə.Əlizadə təhsil psixologiyası ilə bağlı yanaşmalarında belə bir fikri əsas tutur ki, psixoloji ideyalar təhsil sahəsinə özünəməxsus yollarla nüfuz etməlidir. Bu sahədə əsas uğur sinif-dərs sisteminin kəşfi ilə bağlı idi. Ə.Əlizadə bu reallıqları nəzərə alaraq, daim nəzəriyyəçi və praktiklərin diqqətini şagirdə yönəltməyə çalışır, onu öz fərdiliyi, irsiyyəti, cinsi fərqləri, özünəməxsus yaradıcılıq potensialı olan subyekt kimi təqdim edirdi.

O zaman sovet psixoloqlarını düşündürən ən əhəmiyyətli məsələ – psixoloji nəzəriyyə ilə təcrübə arasında əlaqənin yaradılması yollarının axtarışı qabarıq şəkildə özünü göstərirdi. Dərin kökləri olan bu problemin həlli Ə.Əlizadəni çox düşündürürdü.

Ə.Ə.Əlizadənin AETPEİ-dəki elmi fəaliyyəti həmin dövrlərdə digər respublikaların elm mərkəzləri ilə əlaqələr baxımından da zəngin olub. Belə ki, 1950–1970-ci illərdə AETPEİ-də fəaliyyət göstərən psixoloqların Rusiya, Orta Asiya, Zaqafqaziya psixoloqları ilə əməkdaşlığı genişlənməkdə idi. Bu əməkdaşlıq dissertasiyaların müzakirəsi, elmi məsləhətlər vermək, elmi konfranslarda, yubiley tədbirlərində iştirak etmək kimi müxtəlif sahələrlə bağlı idi.

1959-cu ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun aspiranturasına daxil olması Ə.Əlizadənin psixologiya elmi sahəsində sistemli elmi fəaliyyəti üçün daha əlverişli imkanlar açdı. 1962-ci ildə o, "Şagirdlərin təxəyyül fəaliyyətində analiz-sintez proseslərinin xüsusiyyətləri" mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə edib, həmin institutda müəllim kimi fəaliyyətə başladı. Ə.Əlizadənin namizədlik dissertasiyası məzmununa görə koqnitiv psixologiyanın paradigmalarına əsaslanmaqla, bu aspektdə ilk tədqiqatlardan biri idi. O, sonrakı illərdə də koqnitiv psixologiyanın az tədqiq olunmuş bu sahəsi üzrə tədqiqatlarını davam etdirir və "Şagirdlərdə yaradıcılıq fəaliyyətinin psixoloji xüsusiyyətləri" adlı monoqrafiyasının nəşrinə nail olur.

Ə.Əlizadə AETPEİ-nin psixologiya şöbəsində maraqlı elmi tədqiqatlar aparmışdır. Bu baxımdan tətbiqi psixologiya və məktəb təcrübəsi Ə.Əlizadənin elmi fəaliyyətində xüsusi bir sahəyə çevirilir.

1975-ci ildə Ə.Əlizadənin elmi fəaliyyətinin yeni – üçüncü dövrü başlanır. Həmin il o, psixoloq, prof. Ə.S.Bayramovun məsləhətçiliyi ilə "Cinsi dimorfizm və şəxsi qarşılıqlı münasibətlərin formallaşmasının psixoloji xüsusiyyətləri" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edir.

Bu dissertasiya Rusiya və Azərbaycan psixologiyasında bir tərəfdən, psixoloji cins, digər tərəfdən cinsi fərqlər konsepsiyasının formallaşmasında mühüm rol oynadı və şəxsiyyət probleminə cinsi fərqlər baxımından yanaşmanın etnopsixoloji əsaslarını qoymuş oldu. Bu tədqiqat psixologiyanın yeni sahəsi kimi istinad nöqtəsinə çevrildi.

Təsadüfi deyil ki, E.S.Kuzminanın "Sosial psixologiya" (LDU, 1979) əsərində A.A.Bodalov, İ.S.Kon, A.Q. Xripkova kimi tanınmış alımların sırasında prof. Ə.Əlizadənin də adı çəkilir və ona yüksək qiymət verilir. Artıq 80-ci illərin əvvəllərində cinsi fərqlərin psixologiyası cinsi təbiyə problemlərindən biri olmaqla Ə.Əlizadəni SSRİ məkanında bu sahə üzrə tanınmış alımlardan biri kimi məşhurlaşdırıldı.

Hazırda ARTPI-nin psixologiya və yaş psixologiyası şöbəsində təhsilin sosial-psixoloji və fizioloji məsələləri – təhsilin idarə olunması, normal psixoloji iqlimin yaradılması, uşaq və yeniyetmələrin psixofizioloji sağlamlığı, psixoloji xidmət, məktəbə psixoloji hazırlıq, təhsildə modernləşdirmənin psixoloji əsasları və s. sahələr üzrə tədqiqatlar aparılır.

Professor Ə.Əlizadənin elmi məsləhətçiliyi ilə tədqiqata başlayan əməkdaşlar əvvəllər bu institutda çalışmış məşhur psixoloqların ənənələrini davam etdirməklə dövlət, xalq qarşısında vəzifələrini yaxşı başa düşür, onların etimadını doğrultmaq üçün yorulmadan çalışırlar.

Ə.Əlizadənin təhsil psixologiyası və etnopsixologiya ilə bağlı elmi axtarışlarında Azərbaycan klassik psixoloji ırsinin öyrənilməsi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Onun fikrincə, Azərbaycan psixoloji fikir tarixinin bu sahədəki böyük uğurları, ilk növbədə, böyük Nəsirəddin Tusinin adı ilə bağlıdır. N.Tusi tərəfindən Azərbaycan psixoloji fikir sisteminin konseptual ölçülərlə açıqlanması yalnız Azərbaycan psixologiyasında deyil, şərqi psixologiyasında da bənzərsiz hadisədir.

Onun əsərləri Avropa ölkələrində də məshhurdur. Y.Talibov və Ə.Ağayevin qeyd etdikləri kimi, Y.A.Komenski şərqi pedaqoji fikri ilə, görünür, N.Tusinin ırsı ilə də tanış idi, lakin o, öz sistemini yaradarkən insanın mənəvi inkişafının sirlərini araşdırın şərqi psixoloji və pedaqoji fikrindən, təəssüf ki, bəhrələnməmişdi. Əgər bəhrələnsə idi, onun uğurları daha böyük olardı. Bunu əsas götürən prof. Ə.Əlizadə Azərbaycan klassik ırsında psixoloji fikrin öyrənilməsini daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Onun 2002-ci ildə nəşr olunmuş «“Xəmsə”də yaş və pedaqoji psixologiya məsələləri» əsəri bu sahədə apardığı tədqiqatların ən yeni variantı idi. Nizaminin psixoloji ırsı ilə bağlı hazırladığı monoqrafiya isə həm psixologiya elminin uğurları, həm də klassik ırsın öyrənilməsi baxımından əvəzsiz əsərdir.

O, öz gələcək tədqiqatları ilə bağlı tezislərini açıqlayarkən Nizami Gəncəvi, Nəsirəddin Tusi ırsının öyrənilməsini ön plana çəkirdi.

1976-ci ildə Ə.Əlizadə API-nin psixologiya kafedrasına müdir vəzifəsinə seçilir. Bundan sonrakı illərdə onun elmi yaradıcılığı daha da genişlənir, bir-birinin ardınca dəyərli elmi əsərləri nəşr olunur. Elmi psixologiyanın müasir və aktual problemlərindən bəhs edən onlarla əsər ictimaiyyətə təqdim edilir. Bu əsərlər içərisində “Uşaq və yeniyetmələrin cinsi tərbiyəsi”, (Bakı, Maarif, 1986, 234 s.), “Ailə həyatının etika və psixologiyası” (müstərək, Bakı, Maarif, 1988, 190 s.), “Azərbaycan etnopsixologiyasına giriş” (Bakı, Renessans, 2003, 258 s.) və s. göstərmək olar.

Ə.Əlizadənin elmi fəaliyyətində ən çox diqqət çəkən məsələlərdən biri də dərslik və tədris vəsaitlərinin hazırlanması olmuşdur. O, prof. Y.Ş.Kərimovla “İlk addımlar”, prof. A.N.Abbasovla “Ailə” əsərlərinin, prof. Ə.S.Bayramovla “İnsan və cəmiyyət”, “Psixologiya” və “Sosial psixologiya” dərsliklərinin həmmüəllifi olmuşdur. Onun pedaqoji psixologiya sahəsində təxminən 200-ə qədər məqaləsi nəşr olunub.

90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi hadisələr Ə.Əlizadənin elmi tədqiqatlarında daha bir yeni istiqamət açır – uğurla inkişaf etməkdə olan Azərbaycan təhsil sistemində yeni pedaqoji təfəkkür konsepsiyası və etnopsixoloji məsələlər. Bu konsepsiyanın həyata keçirilməsində Əbdül müəllim öz monoqrafiyaları ilə yaxından iştirak etmişdir: “Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri” (1998; 2004); “Yeni pedaqoji təfəkkür” (2001); “İstedadlı uşاق. Psixopedaqoji məsələlər” (2005); “İdrak prosesləri və hissələr. Psixopedaqoji məsələlər” (2006); “Nizaminin psixoloji görüşləri”, “Təxəyyül. Psixoloji etüdlər” əsərləri də onun son dövrlərdə yazdığı uğurlu elmi əsərlərdəndir.

O, bu dövrə qədər təhsil psixologiyası sahəsində apardığı tədqiqatları təkmilləşdirməklə yanaşı, etnopsixoloji məsələlərin öyrənilməsinə də diqqəti artırır. Təhsildə şəxsiyyətin etnopsixoloji zəmində formalasdırılması ideyası onun 1990–2006-ci illərdə apardığı tədqiqatların əsas xətti olmuşdur. Bu istiqamət onun rəhbərlik etdiyi dissertasiya işlərində də diqqəti cəlb edir.

Professor Ə.Əlizadə psixoloqların ümumdünya, ümumittifaq, Zaqafqaziya konqres, qurultay və konfranslarında Azərbaycan psixologiya elmini ləyaqətlə təmsil etmiş, onu respublikamızın hüdudlarından kənarda tanıtmışdır. O, psixoloqların qurultaylarında – II (1963, Leningrad); III (1968, Kiyev); IV (1971, Tbilisi); VI (1977, Moskva) fəal iştirak etmişdir.

Rus psixoloqları ümumən sovet psixologiya elminin inkişafına prof. Ə.Əlizadənin dəyərli töhfələr verdiyini qeyd etmişlər. Akademik A.A.Smirnov, E.S.Kuzmina, V.E.Semyonov,

İ.V.Dubrovina və başqaları Ə.Əlizadə yaradıcılığı barədə xoş sözlər söyləmişlər.

Əbdül Əlizadənin elmi fəaliyyəti dövlətimiz tərəfindən layiqincə qiymətləndirilmişdir. O, bir sıra orden və medallarla, o cümlədən, Azərbaycan Respublikasının ali mükafatı olan “Şöhrət” ordeni ilə təltif edilmişdir. O, Prezident təqaüdçüsü idi.

Görkəmli psixoloq, bacarıqlı təhsil işçisi və xeyirxah insan Əbdül Əli oğlu Əlizadənin xatirəsi onu tanıyanların qəlbində həmişə yaşayacaqdır.

Səməd Vurğun

Ananın öyüdü

Geyib əsgər paltarını, silahlandı qəhrəman,
Onun polad sinəsinə sıçışmadı ürəyi.
Dayan! – deyib yaxın gəldi, öpdü onun alnından
Yay gününün xoş səhəri, bir da dağlar küləyi.
– Ana! Getdim, salamat qal! – deyib öpdü qarını,
Ana igid balasına açdı öz qollarını.
Üz-gözündən öpə-öpə bağırına basdı onu,
Ana yurdun bu qəhrəman, bu namuslu oğlunu.
Dedi: – Oğlum, göz bəbəyim, sən ey ömür çıçayım!
Tarixlərin şahididir mənim bu ağ birçayım.
Görürəm ki, qəhrəmansan, sənə halaldır südüm,
Qulağında yaxşı qalsın mənim sənə öyüdüm:
Biz sənsiz də dolanarıq, uğur olsun yoluna,
Qılıncını çalan zaman qüvvət gəlsin qoluna!
Sən düşmənin qabağında igid tərpən, vüqarla,
Tüfəngini təmiz saxla, atını da tumarla!
Öz yerində olsun gərək igidin yar-yarağı,
Hər gün yeni bir zəfərlə gəlsin onun sorağı.
İgid balam! Hərçəndi ki, öz ananam mən sənin,
Çörəyilə böyümüşən bizim ana Vətənin.
Bizim ellər koroğular, çapayevlər yurdudur,
Hər nəfəri güllə batmaz, top dağıtmaz ordudur.
...Payız vaxtı bağçamızın heyvaları dəyəndə,
Şaftalılar şirələnib budağını əyəndə,
Göndərərəm sovqatını – sənin də öz payını,
Sən də artır öz əlinlə zəfərlərin sayını.
Get, düşmənin qabağında igid tərpən, vüqarla,
Tüfəngini təmiz saxla, atını da tumarla!.
Əsgər artıq yola düşdü, dağ tərpəndi yerindən,
Günəş yaydı şöləsini Vətənin göylərindən.
Ana baxdı öz oğluna, su da səpdi dalınca...
Şair qəlbə bu səhnədən ilhamını alınca,
–Yaşa,—dedi,— ey qəhrəman! Yaşa,—dedi,—ey Vətən!
Sonra şair dodaqları öpdü ana əlindən.

Ana və poçtalyon

Dörd ay vardi, ananın gözləri yol çəkirdi,
Başqa bir dərdi yoxdu, oğul dərdiydi dərdi.
Sorurdu: «Balam hanı?» hər cəbhədən gələndən,
Ondan xəbər gəlməyir, xəbər gəlir ölündən.
«Yerəmi batdı oğlum, göyəmi çıxdı oğlum?
Bəlkə mən yanılmışam, əzəldən yoxdu oğlum?!
El bilir, uşaqlıqdan o, naxələf olmayıb,
Ürəyimə damıb ki, oğlum tələf olmayıb...
Bəs nədəndir yazmayır anaya bircə kağız?
“Oğul, oğul” deməkdən qabar oldu dil, ağız...»
Buludlu səma idi onun dalğın baxışı,
Gözlərindən yağırdı bir ilk bahar yağışı.
Qəlbindəki ilk yara təzəydi, builkıydi,
Onu bu hala salan nobarıydi, ilkiydi.
Qalxırdı yatağından dan yeri söküldə...
Hər qapı açılanda, hər qapı döyüldəndə
Dikilirdi ananın gözləri bir nöqtəyə.
Sevinirdi: «Oğlumdan bəlkə məktub var!» – deyə.
Dörd ay vardi, ananın gözləri yol çəkirdi,
Başqa bir dərdi yoxdu, oğul dərdiydi dərdi...
Tanimayan tapılmaz məhlədə poçtalyonu,
Hamı istərdi onu, hamı sevərdi onu.
Onu tanıyırdılar adamlar addımından,
Bir bayramdı çantası dolu gəldiyi zaman.
Anaya şad xəbərlər gətirmişdi vaxtilə,
İndi kağız almayan ana gələrək dilə
Söylədi poçtalyona bir neçə acı kəlmə:
– Məktub olmasa, bir də sən bu həyətə gəlmə!
Poçtalyon söz demədi, dilsiz dayanıb durdu,
Elə bil dağ başında onu ildirim vurdı...
Ananın gözlərində sual gördü bir yiğin,
Başını yerə dikib, dayandı xeyli dalğın.
... Bir gün küçə qapısı açıldı çox sürətlə,
Qonşular çıxdı evdən təəccübə, heyrətlə.
Gördülər ki, poçtalyon əlində məktub gəlir,
Elə bil, caynağında qartal ov tutub gəlir.
Aldılar bir qırılımda poçtalyonu dövrəyə:
– Məktub kimədir? Söylə, niyə dinmirsən, niyə?
Zilləyib gözlərini ananın gözlərinə,
Poçtalyon qanaq taxdı öz ürək sözlərinə:
– Bundan neçə gün əvvəl məndən küsən, inciyən,
«Məktub olmasa, bir də bu evə gəlmə!» – deyən
Mərhəmətli, möhtərəm anayadır bu kağız!...
Hamı bir səslə dedi: «Gözlərin aydın, ay qız!»
Ana, gözləri yaşlı, ətir saçdı dilindən,
Tez öpdü poçtalyonun məktub verən əlindən.